MEZOPOTAMYA KİTAPLIĞI

URFA'DA
ERMENİ YETİMHANESİ
(1919-1921)



Mary Caroline Holmes

Çeviren
VEDİİ İLMEN

yaba

ANADOLU'DA SAVAŞ HATLARI ARASINDA

Urfa'da Ermeni Yetimhanesi

(1919-1921)

MARY CAROLINE HOLMES

Çeviren:
VEDİİ İLMEN

yaba

YABA YAYINLARI : 131
Mezopotamya Kitaplığı: 10

ISBN 975 - 386 -107-9

Hakları saklıdır.
Tanıtımlar dışında alıntı yapılamaz, çoğaltılamaz.

• 1. Basım 2005

• Editör: A. Doğan
• Düzelti: Cengiz Yıldırım
• Kapak tasarımı: D. Piranlı
• Teknik uygulama: Mehmet Esat
• Montaj, basım, cilt: Engin Matbaası

YABA YAYINLARI
Satış, Dağıtım:
Yaba Sahaf
Galipdede Cad. 67/1,
34420 Tünel-Beyoğlu / İSTANBUL
Tel/Faks: 0212- 293 36 06

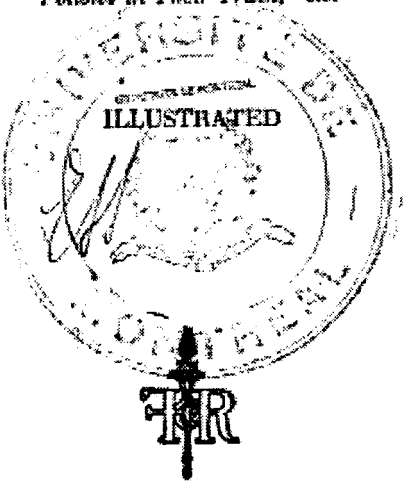
İnternetle sipariş : • www.ideefixe.com
• www.kitapyurdu.com • www.weblebi.com

Between the Lines In Asia Minor

By

MARY CAROLINE HOLMES

Author of "The Knock on the Door," "Who Follows in Their Train," etc.



NEW YORK CHICAGO

Fleming H. Revell Company

LONDON AND EDINBURGH

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7
I - Urfa'yı Haritaya Yerleştirmek 11
II - Öksüz ve Yetimler, Daha Öksüz Yetimler 23
III - Duniyanlar ve Diğerleri 35
IV - İngiliz İşgali ve Urfa İçin Anlamı 46
V - Fransız İşgalinin Sonucu 59
VI - Ek Sorumluluk Türkler'le Fransızlar Arasında Arabuluculuk 75
VII - Kuşatmanın Sonu 91
VIII - Toplu Kıyım ve Sonrası 104
IX - Her Şeye Yeniden Başlamak 117
X - Kısıtlı Özgürlük 118
XI - İyilik Yılı 138
XII İslam Rönesansı 149
XIII - İyilik Yılı 1921 Nasıl Bitti? 160
XIV - Yetimhaneyi Süriye'ye Nasıl Taşıdık? 168
XV - Her Şey Nasıl Sona Erdi? 176
Fotoğraflar 183
Yer ve Adlar Dizini 189

Önsöz

Bu kitabın içeriği üzerine bir açıklama gerekebilir. Bu hiçbir vakit Türkiye'deki koşulların bir savunması veya milliyetçi akımın bir özür dilemesi değildir. Amacı, kendi hükümetinin yardımı ve koruması olmadan büyük bir insancıl görevin nasıl yapılabildiğini dürüstçe anlatmaktır.

Ben korumanın gerektiğini düşünmüyorum. Orada bir Konsolosun olmasının bir güvence olacağı kesindir. Görevi olduğundan dolayı, o, nazik durumların içinden benden daha iyi çıkabilirdi. O ne yapacağını bilirdi ama ben bilemezdim. Urfa'nın kuşatılması süresince, 1920 yılının Kış ve Baharı'nda ve onun peşinden gelen iki uzun yıl içerisinde, birçok şey dengede dururken, işleri düzeltmek için bir Amerikan kadınının kaleminden ve yetkililerle olan az bir dostluğun etkisinden başka bir şeyi yoktu. Böyle zamanlarda Amerika'nın resmi temsilcisi aranıyordu.

Buna rağmen, Lord Allenby'nin dediği gibi, eğer acele sonuç almaya girişmezsen, uygun yaklaşım ve nezaketle her işin içinden çıkılır. Yakındoğu'da geçici olarak kalan herkesin, zamanı saptamanın ve bekleme süresine dayanmanın çok değerli bir nitelik olduğunu bilmesi gerekir. Aynı zamanda darbeyi ne vakit vuracağını ve güçlü vuracağını ve bununla hemen her vakit kazanacağını bilmesi iyi bir şeydir.

Bahçe kapısından çıkarken otomobilinin aranmasından önce, işbilir bir polis memurunca durdurulup nereye gittiğinin ve bunun nedeninin sorulması hoş değildir. Bu işlem bir kere yapıldı, bir daha yinelenmedi. O vakit de kuvvetle vurdum ve sonucu aldım. Özellikle, bir arama emrine karşı, belgeleri ve mektupları bodrumda kömür yığınını altına saklamak hiç de hoş bir şey değildir. Böyle bir arama emrinin peşinden, senin aklına bile gelmeyen bir suçtan kuşkulandıkları için, sınır dışı edilmen gelebilir.

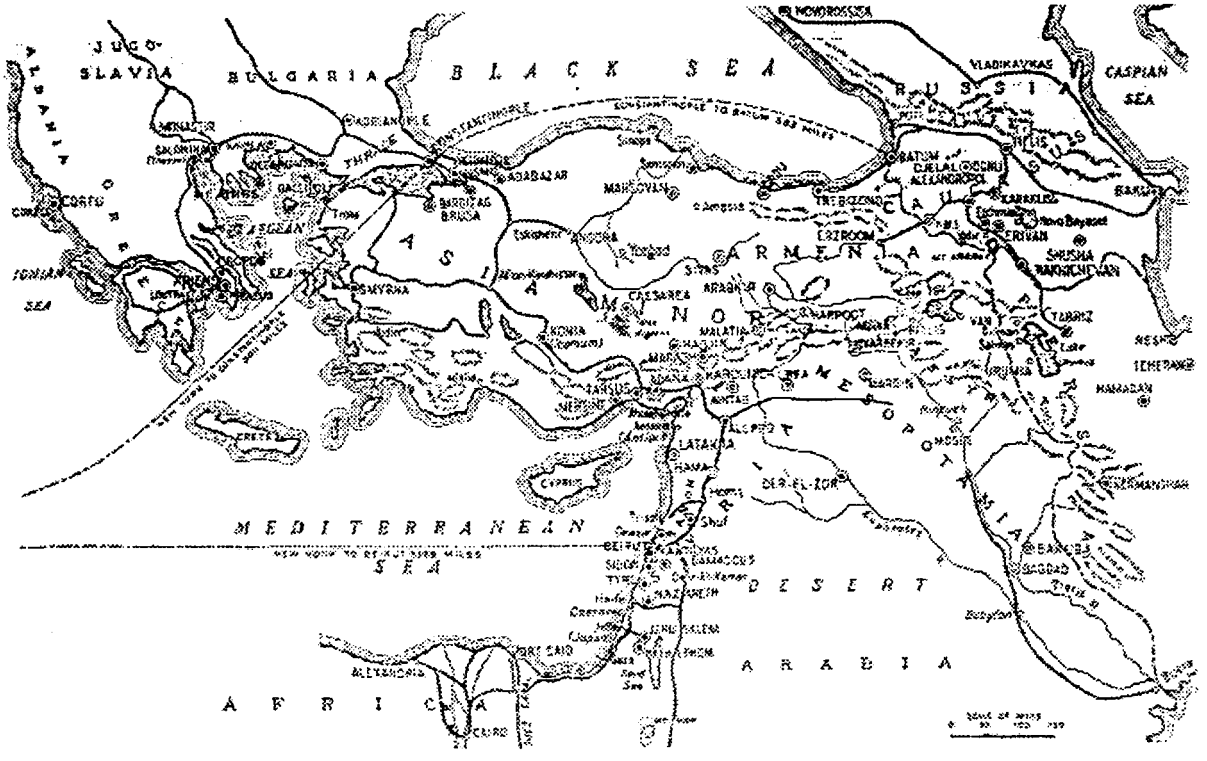
Elinde beslemen gereken bin iki yüz aç varken ve fiyatlar altı aylık yiyecek maddesi satın almak için uygunken, hükümetin, seni bir günlük gıda ile sınırlaması son derecede can sıkıcıdır.

Ancak dostça davranma politikasının hakikaten işlerliğini gördüm. Dışardan yardım gelmesinin umudu yokken, yoğun çalışmamda da üç yıl boyunca bunu uyguladım.

Meslektaşlarımın olağanüstü bir biçimde paylaştıkları bütün Urfa öyküsünü anlatmak istemiyorum. İleriki sayfalarda, içinde kendimi bulduğum topluluğu geliştirmek için ne yaptığımı anlattım. Aynı zamanda, milliyetçi akım güçlendikçe ve toplumun dikkatini çektikçe, o vakitki eğilimleri izledim.

Yeni zamanın gelişmesini, başından, yani 1919 Yazı'ndan başlayarak izlemek için, geniş olanaklarım oldu. Diğer taraftan Panislamizm kışkırtıcılığını yakın gelecekte canlandıracak etkenlerle tanıştım. Yakındoğu'nun hızla değişen koşullarında onu en önemli özellik olarak görüyorum.

Bu yıl ve gelecek yıl Yakındoğu'da olaylar durulmayacaktır. Rusya'da gördüğümüz devrim burada olamayacaktır ama bir devrim olmaktadır ve bu devrim kendi amacına ulaşacaktır. Çeşitli Müslüman topluluklar (Türk, Kürt, Arap) birleşik bir kitle değildir. Her biri ayrı bir yöne çekmektedir. İslam'ın birleştirici gücü, Panislamizm kışkırtmasıyla eş zamanlıdır. Milliyetçi hedefler çok kökten ve çağdaş


JUGO-SLAVIA
BULGARIA
B L A C K S E A
NOVOROSSIYA
VLADIKAVKAZ
R U S S I A
CASPIAN SEA
ALBANIA
GREECE
CONSTANTINOPLE TO BAGDAD 1500 MILES
ADRIANOPLE
THRACE
CONSTANTINOPLE
SALONIKA
ATHENS
PIRAEUS
SMYRNA
ASIA MINOR
CAESAREA
ANGORA
TREBIZOND
ERZROOM
ARMENIA
ERIVAN
SHUSHA
KARABAGH
TABRIZ
KERMANSHAH
HAMADAN
IONIAN SEA
AEGEAN SEA
CRETE
CYPRUS
ALEPPO
LATAKIA
DER-EL-ZOR
MESOPOTAMIA
MEDITERRANEAN SEA
BEIRUT
DAMASCUS
HAIFA
JERUSALEM
DESERT
ARABIA
ALEXANDRIA
PORT SAID
SUEZ CANAL
CAIRO
AFRICA
BAGDAD
BASRA

olmadıkça -ki o vakit zayıf bir birlik doğacaktır- Panislamizm onları yeni ve saldırgan bir tutum içine sokabilir. Bu durum eski İmparatorluğu daha da bozabilir. Ankara Meclisi'nin açıkladığı, dinin devletten ayrılması, yeni milliyetçi geminin çarpıp kendini batıracağı kaya olacaktır. Bu açıklama yalnız Türkiye ile değil, bütün İslam âlemi ile ilgilidir ve son sözü o söyleyecektir. Veya insanlığın politik işlerinde yeni bir şafağın işareti, uluslar arasındaki son büyük birim, ilerleme ve dürüst devlete yandaş olacaktır. Bunlar olmadan hiçbir ülke büyük olamaz.

Yeni bir rejimin başlamasına yardımcı olmak için ben, duruma göre, yüzüm kızarmadan, Amerikan veya İngiliz yandaşıyım, çünkü inanıyorum ki bu iki ülke yönetmeyi diğerlerinden daha iyi bilmektedir. İçten duam o dur ki, şimdi gelişmekte olan örf ve âdetlerin atılması ve toprakların ayrılması için, İngiliz ve Amerikalıların kuracağı bir komisyonun, Türkiye'nin iyileşmesi için Müslümanlara ve Hıristiyanlara eşit olarak vereceği yapıcı öğütleri yeni hükümet kesinlikle kabul edecektir.

Yakındoğu'nun ihtiyacı, olanları olduğu gibi gören ve sorunlara çare bulan bir dosttur. İnanıyorum ki biz Amerikalılar veya İngilizler, o dostu meydana çıkartıp, harp gemileri ve askerler olmadan, yalnız milliyetçilerin kabul edecekleri öğüt dolu bir evrak çantasıyla gelmeliyiz.

M. C. H

New York, N. Y.

I

URFA'YI HARİTAYA YERLEŞTİRMEK

Ateşkes ilan edilmişti ve büyük savaş süresince, toz oluncaya kadar dövülen, Doğu'dan, Yakındoğu'dan gelen dürtüleri duymak üzere, sonunda serbest kalmıştım. Dört yıldır terk edilmiş ellerin, aç, yoksun çocukların çağırmasını kulaklarımda duymuştum; onlar gözümün önüne gelmişlerdi. Açlık çeken, zayıflamış, nüfusu azalmış Lübnan, dağlarının doruğundan acele yardım istiyordu. Mısır'ın ırma ırmağından, Asi ırmağına kadar "Yardım edin, Tanrı adına yardım edin" haykırışı yükselip Amerika'ya varıyordu. Umitsiz bir çığlık Anadolu'nun her tarafından, Kürdistan ve Mezopotamya'dan yükseliyordu.

Bu gereksinmeye yanıt verenlerden biri de bendim. New York'ayrıldıktan üç hafta sonra, 1919 yılının başında Galata Köprüsü'nün yanındaki rıhtıma çıktım. Yakındoğu'dan gelen çağrıya yanıt o kadar içtendi ki, Amerikan Deniz Kuvvetleri bizi Leviathan'la Atlantik'i geçirdi. Fransa'yı baştan başa Amerikan ordusuna ait bir hastane treniyle geçtik. Marsilya'dan yolumuza, İngiliz donanmasının bir hastane gemisiyle devam ettik.

İstanbul daha normale dönmemişti. Kalabalık olduğumuzdan otellerde hepimize yer bulunamadı. Yardım kurulumuzda

yer alanların çoğunun Büyükada'ya yerleştirilmesi çok hoşuma gitti. Büyükada, Marmara adalarından biriydi. Temiz ve düzenliydi. Güzel villalarla doluydu. Villaların birçoğunun çevresinde geniş bahçeler ve canlı çimler vardı.

General Townshend bu adada, birinin malikâne denilebilecek mülkünde, savaş tutsağı olarak kalmıştı. Kaldığı ev ve bahçesi çok büyüktü. Büyük ağaçların arasında çok şirin bir çay bahçesi vardı. Oradan bir patika Marmara'nın mavi sularına iniyordu. Kılavuzumuzun dediğine göre, tek başına kalan tutsak, âdet olarak, durup uzun uzun denize bakarmış. Tutsağın özgür kalacağı günü özlediğini düşündüm.

Townshend gitmişti ama hâlâ savaş tutsakları vardı. General Allenby'nin yıldırım gibi Kuzeye çıkışından kaçacak vakit bulamayan Almanlar vardı. Ben oradayken hepsini Malta'ya gönderdiler.

Gelişimizden hemen sonra Rum ve Ermeni yerlilerce iki kabul resmi verildi. Rumları temsil eden beyaz saçlı, gösterişli avukatın tek kelime anlamadığım konuşmasına karşılık verirken, oradaki Rumlara, kendimize Hıristiyan diyen bizlerin, Aziz Paul'un Makedonyalıların çağrısına cevap vermek için ilk adımı attığını unutmamamız gerektiğini hatırlattım. Bu eylemi Yunanlılar alıp bütün Avrupa'ya ve bize bir umut, inanç ve sevgi meşalesi olarak geçirmişlerdi.

Ermenilere göre kıyım ve zorunlu göçten daha az çekmiş olan Rumların çağrısı üzerine gelmiştik. Gereksinmelerini karşılayarak, biz geçirdikleri meşaleye karşılık, gönül borcumuzu ödeyecektik.

Sözlerimi bitirince, beyazlar giymiş bir kız çocuğu, güzel kokulu çiçeklerden düzenlenmiş Yunan ve Amerikan bayrakları buketini bana sundu.

Ermeni kabul resmi, daha resmiydi. Uzun konuşmalar, müzik ve büfe vardı. Türkiye'de doğmuş olan Dr. George F. Washburn konuşmacılardan biriydi. Bir diğer konuşmacı Bayan Mary Riggs'di. Ermenice konuşarak hepsini çok memnun etti. Eski Gregoryen Ermeni kilisesinin papazının bize kusursuz İngilizce ile hitap etmesi çok zevk vericiydi. Şaşırmaya gerek yoktu, çünkü kendisi Union Theological Seminary'yi bitirmiş ve Hartford'da okumuştu.

Büyükada'yla İstanbul arasında işleyen vapurlarda en belirgin şey herkesin elinde beyaz ekmek taşımasıydı. Kısa bir süre önce bir gemi yükü Amerikan unu gelmişti. Fırınlar, eğer Amerikan unu isterseniz fiyatları düşük tutacaksınız, yoksa Amerikan yardım kurulu kendi ekmeğini yapıp satar, diye uyarılmıştı. O vakitler ekmek kağıt parayla elli kuruştu. Doların kuru ise doksan yedi kuruştu. Normal olarak yabancıların ekmeği iki buçuk kuruştan fazla olmazdı.

Büyükada'daki kalışım beş gün sürdü. Suriye'ye gitme emrini aldım. Bir ikindi üstü, hâlâ işbirliği yapan Amerikan Donanmasının bir torpitosu, Suriye'ye atananları alıp İzmit körfezindeki Derinceye götürdü. Orada iki uzun parçaya bölünmüş bir tren bekliyordu. Ertesi günü yola çıktık. Derinceye vardığımız gece, Kentucky'li, gerçek güneyli bir aşçı bize kızarmış tavuk ve şeftali tatlısı servisi yaptı. Vapur, tren ve otel yemeklerinden sonra, bu yemek çok hoşumuza gitti.

Ben trenin ilk kısmına konmuştum. İkinci bölümü yirmi dört saat sonra yola çıkacaktı. Bağdat demiryolunda Suriye'ye gitmek heyecan vericiydi. Bu demiryolu tek hatlıydı. Yol bugün bile tam güvenli olmadığı gibi, trenin de hali haraptı. Sanki Almanlar Belçika'nın bütün demiryolu vasıtalarını, özellikle yük vagonlarını yok etmek istemişlerdi. Onlardan Türkiye'de o kadar çok vardı ki... Trenimiz büyük ölçüde onlardan

oluşuyordu. Geldikleri yeri kapatacak bir boya bile sürülmemişti.

Eskişehir - Ankara bağlantısı ilk uzun duraklamamızdı. Orada bütün bir günü geçirdik. Nedenini de anlayamadık. Daha sonraki duraklamalarımızdan lokomotifin tamire ihtiyacı olduğunu düşündüm. Orada ünlü yerel şeyin lületaşı olduğunu bilgime ekledim.

Oraya vardığımızdan az sonra, yanılmamıza olanak vermeyen bir İngiliz hanımını görmekten kıvanç duyduk. Kadın bizim yolcu vagonunun merdivenlerini çıkarak "Sizi görmeye geldim" dedi. Bu hanım Lady Doughty-Wiley'di. Mersin'de İngiliz konsolosu olan kahraman kocası Albay Doughty-Wiley ile 1909 yılında Ermenilerle olan çatışmalarda açık bir arabada, korkmadan Adana sokaklarında gezmiş ve kentte düzeni yeniden kurmuştu.

Lady Doughty-Wiley özel bir otomobille geziyordu. Kendisi İngiliz hükümetini temsil ediyordu; Hintli ve İngiliz mezarlarını arıyor ve işaretliyordu. Gelibolu'da kahraman kocasının mezarını bulmuş. Kocası bir avuç askerinin başarı kazandığı anda vurulmuş. Yere düşerken, bir eli havada, zafer işareti yapıyormuş. Bu dul kadının olanları anlatırken yüzünde gördüğüm gururlu sevinci, öyküyü bitirmeden gözlerinin dolmasını ve sözlerini bitirirken dudaklarının titremesini hiç unutmayacağım.

Sayısız rötar oldu. Halep'e iki haftada vardık. Lokomotifler odun yakıyordu. Yakılan odunlar birinci sınıf değil, dördüncü sınıftı. Uzun ama dik olmayan bir yokuşu lokomotif çekmiyor, tren bölümler halinde yokuşun tepesine çıkartılıyordu. Arada bir lokomotif hiç çekmiyor, ancak kendini en yakın tamirhaneye kadar götürebiliyordu. O arada biz bekliyor, lokomotifin

dönmesinin ne kadar zaman alacağını merak ederken ülkenin bize düşman bir kısmında olmadığımızı ümit ediyorduk.

Bizim yolcu vagonu ve mutfak vagonu dışında bütün tren değerli yiyecek, giyim eşyası ve tıbbi eşyayla doluydu. Tamir için beklerken, geceyi bir istasyonda geçirirken veya Orta Anadolu'nun uçsuz bucaksız yaylasındayken, tam techizatlı Amerikan erkekleri trenin çevresinde ileri geri bütün gece yürüyüp bu değerli eşyayı koruyorlardı. Bunlar olmasa bizim gelmemizi bekleyen acıya yanıt veremezdik.

Yolculuğun bir bölümünde, İngiliz komutanı bize destek olarak on iki kişi yolladı. O bölgede karışıklık varmış.

Bir gece, ismini öğrenemediğim bir kentten yavaşça geçerken, yıldızların altında birbirlerine sokulmuş büyük bir göçmen kitlesine rastladım. Bunlar Ermeni değil Kürttü. Onlar da Hıristiyanlar gibi göçe zorlanmıştı. Van-Bitlis bölgesinde Rusların ve Ermenilerin ilerlemesiyle Türkler, onların da ayaklanmalara katılıp kendilerine karşı savaşmalarından korkarak, onları zarar veremeyecekleri bir yere göndermişler. Daha sonraları onlardan birçoğunu Urfa'nın içinde ve çevresinde gördüm ve büyük bir grubu Siverek ve Urfa arasında yerlerine dönerken gördüğümü hiç unutmayacağım. Merak ediyorum, demiryolu kenarında gördüklerim yollarını bulup evlerine dönebildiler mi? Evlerinden bir hayli uzaktaydılar.

Pozantı'da tam iki gün Toros tünelindeki çalışmayı bekledik. Güvenle geçmemiz için tünelleri tamir ettiler. Bu bekleme günlerinin birinde, vaktimizi Çiftlikhan'da, Roma günlerinden kalmış ama iyi durumda olan iki katlı bir binadaki kükürt banyolarında geçirdik. Alt banyonun su sıcaklığı soyunup girmek için birebirdi ama yukarıdaki havuzun suyu insanı haşlıyordu. İçinde kolayca yumurta pişirilebilirdi. Tünellerden geçtiğimiz

gün, unutulmayacak bir gündü. On dört tane tünel vardı. Tünel aralarında, dibinde hızla akan bir su olan etkileyici bir boğazı, eğimin yarısına kadar dönerek çıkan bir araba yolunu, kule gibi yükselen kayaları ve onların üstünde de dağların doruklarını görüyorduk. Son tünelden çıkınca, uzaktan denizin parıltısı görülen engin Çukurova karşımıza çıktı.

Halep'e düzenli tren seferi olmadığından Adana'da bir hafta kaldık. Derince'den Adana'ya kadar ülkeyi sakin ve İngiliz işgal güçlerinin kontrol ettiği ahaliyi uysal bulmuştuk. Adana ve Kililkya'da işgal kuvvetleri Fransız'dı ve her nedense yaygın bir huzursuzluk ve tatminsizlik her yerde belli oluyordu. Türklerin huylarını yanlış değerlendirdikleri, Ermeni askerlerinin varlığıyla belli oluyordu. Ermeni askerleri doğal olarak ama akıllıca olmayan bir küstahlık ve gösteriş havasındaydılar. Mersin açıkça baş kaldırmış ve orada kan dökülmüştü.

Fransızlar için güç bir durumdu. Fransız Yüksek Komiseri ve Yakındoğu Orduları Baş Komutanı General Gouraud, Fransız güçlerinin Kilikya'dan çekileceğini açıklamadan ortalık durulmadı. Ama önce Kilikya'da uzun ve kanlı bir kuşatma yaşandı.

Karışıklıklar sürdü; özellikle Hacin'de Ermeni askerlerinin kasabayı alma girişimleri sonucunda, yeterli sayıda olmamaları dolayısıyla alamamaları üzerine, yeniden büyük bir trajedi yaşandı. Ermeniler yüzyıllarca baskı altında yaşadıklarından orasını yönetmek ve elde tutmak istediler. Türklerin başarılı karşı saldırısı üzerine, Yardım Kurulu'ndan iki Amerikalı kadın canlarını güç kurtardı. Yeterince olgunlaşmadan yapılan bu boşuna girişimi, yok edici bir kıyım takip etti.

Halep'te İngilizlerin asker olmak için başvuran Ermenileri kesinlikle redettiklerini gördük; her yer sakindi. Buna rağmen,

birkaç hafta önce Hıristiyanlar üzerin ani bir saldırı olmuş ve birkaç kişi ölmüş.

İşgal güçleri koruma sağlamadıkça, yardım işinde çalışanların kent içlerine gitmek için Bağlaşıkların Asker Komutanlıklarından izin almalarına olanak yoktu. Maraş, Antep, Cerablus, Birecik, Urfa ve bütün büyük Suruç ovası, Tel Abiad'a kadar Bağdat demiryolu istasyonları, Hint alaylarıyla işgal edilmişti. Dolaysıyla her yerde disiplin ve düzen vardı. Amerika Türkiye'ye karşı savaşa girmemişti ama diplomatik ilişkiler kesilmişti ve halen de başlamamıştı. Buna dayanarak İngiliz başkomutanı Lord Allenby biz yabancı kadınların kent içlerine yeterli koruma olamadan gitmelerine izin vermiyordu. Urfa işgal edilmiş alanın en doğusundaydı. Oraya vardığımda İngiliz işgali daha iki haftasını doldurmamıştı.

Sevdiğim Suriye'ye gönderilmemenin kırgınlığı Urfa'nın tarihini öğrendiğim vakit yatıştı. Urfa eski Edessa'idi. Hatta şimdi bile bazen Edessa deniyordu. Konstantinopolis'in kuruluşundan yüz yıldan fazla bir zaman önce bir Hıristiyan kentiydi; Aryan çelişkisi ortalığı sarıp Hıristiyanlığın varlığını tehdit etmeden evvel İsa'nın sözlerini toplayıp dünyaya sunan kentti. Dünyada ilk kilise Urfa'da inşa edilmişti. Bu kilise tarihsel kayıtlara göre İ.S. 201 yılında bir su baskınında yıkılmıştı.

Hatırımda kaldığına göre en az bir Roma İmparatoru, Karakalla orayı gezmiş ve orada ölmüştü. Jüstinyen orayı önemli sayıp Karakoyun ırmağından kanallar açmıştı. İlkbahardaki su taşmaları bir barajla önlenmişti. Bugün bile bu baraj durmakta ve iyi korunmaktadır. Kent dışında suları, büyük masraflarla açılan yeni bir kanala akıtmaktadır.

Bunlara ek olarak 48 kilometre uzakta, yaylanın üzerinde

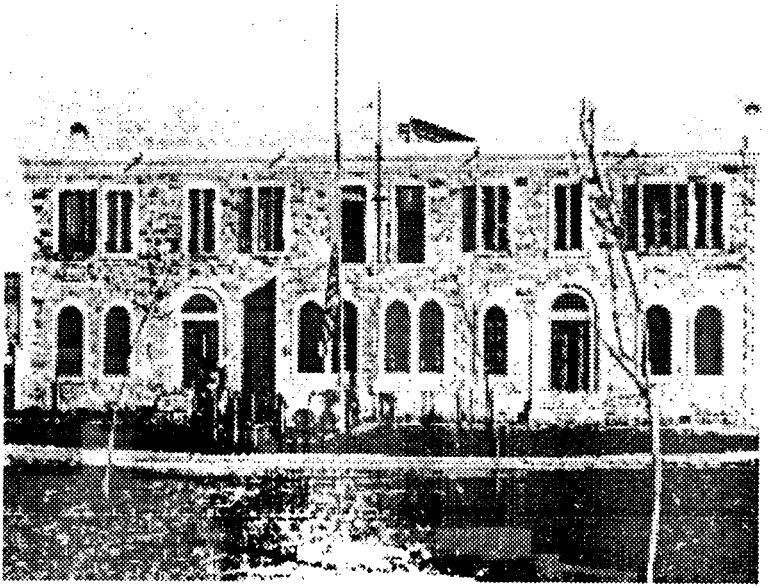
Harran var. Eski Harran, İbrahim'in Harran'ı ve Yakup'un Harran'ı. Güzel gözlü amca kızı Raşel'in aşkı için kayınbabası olacak düzenbaza on dört yıl hizmet ettiği yer.

Urfa bugün Musul dışında, Halep'le İran sınırı arasındaki en büyük kenttir. Fırat ırmağından doksan altı kilometre batıda ve büyük Mezopotamya yaylasının başındadır. Aynı zamanda ülkenin her yanına malları dağıtan bir kervan merkezidir. Orada yıllarca yaşamış Avrupalıların dediğine göre, Savaştan önce yaşanacak çok hoş bir yermiş. Mektuplar düzenli olarak haftada iki kere geliyordu; paket postası ise çabuk ve güvenliydi. Bağdat demiryolu tamamlandıktan sonra trenler haftada iki kere Halep'e gidiyordu ve istasyona ulaşmak arabayla veya at üstünde görece kolaydı. Ben Reo ile en yakın istasyon olan Tel Abiad'a bir saat kırk beş dakikada gidiyordum. Eskiden dört günü bulan Halep yolculuğu da on saat sürüyordu.

Yalnız sınırlı olan trenler daha o demiryoluna konmamıştı ve iyi bir otomobil trenden çabuk gidiyordu.

Urfa bugün çoğunlukla Türk'tür. Yani küçük bir azınlık olan Hıristiyanlar da içinde olmak üzere herkes Türkçe konuşur. Aslında Türklerin çoğunluğu Kürt'tür. Onlar Arap değildir. Urfa'nın Doğusu, Kuzeyi ve Batısı Kürt'tür. Güneyi tamamen Araptır. Önemli ve büyük Arap aşireti Anazeh, kentin kapılarına kadar ülkeyi kaplamıştır. Merkezleri altmış kilometre uzaktaki Tel Abiad'dır.

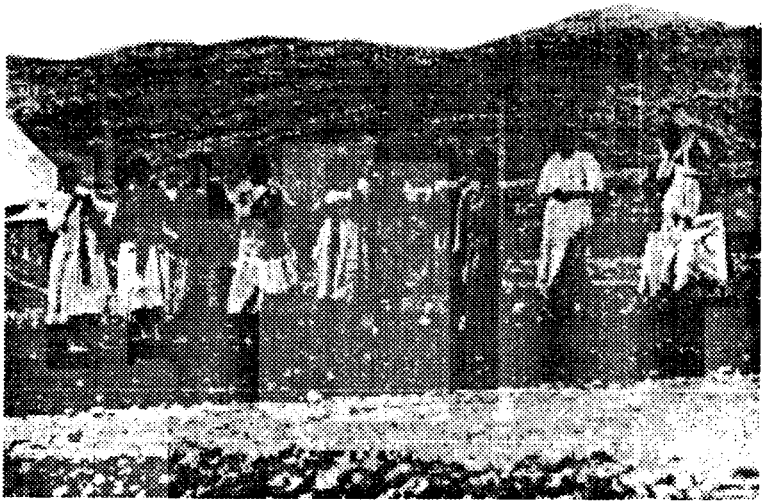
Urfa'nın pazarları çok Doğulu ve resim gibidir. Normal zamanlarda alelade gereksinmeler kolaylıkla sağlanabilirdi. Her vakit iyi kalite Seylan çayını ve en iy Mocha kahvesini bulabilirdim. Küçük dükkânlardan Amerikan malı ipek çorapları bulmak mümkündü. Burma'da imal edilmiş, Bağdat'tan geti-



Bayrak Çekimi Sırasında Yeni Ev

rilmiş mumlar bol miktarda satın alınabilirdi. Kesmeşekeri kutusuyla alırdım. Her pazara gittiğimizde halılar, o kadar iyi ve ucuzdu ki, bizi çekerdi. Kesinlikle Standard Oil ve Singer dikiş makineleri satılırdı. İki Amerikan şirketinin simgelerini ve Arap harfleri ile Türkçe yazılışlarını görmek çok hoşuma giderdi.

El tezgâhlarında çok dokuma üretilirdi. Özellikle erkek giyimi için pamuklu kumaşlar. Yine tahta kalıpları elle basılarak ilgi çekici bir kumaş yapılıyordu. Çok çekici olan, Ejderhayı yenen Aziz George'un resmi, yastık kılıfı olarak yapılırdı. Ejderhanın çevresine denizde yüzen güzel balıkların resmi basılıyordu. Resimde büyük kuşlar -geçit resmi yapan askerler gibi- resmin kenarına işlenirdi. Masa örtüleri Urfa'ya özgü olup,



Örgü Ören bir Grup, Çadırların yakınında

halk onları yatak kılıfı olarak kullanmaktadır.

Testi ve maşrapa ile kaba çini yapımını saymazsak, Urfa'da imalat diye bir şey yoktur. Bulunduğum ilk yıl bir buz fabrikası vardı ama makinesi bozuldu. Yedek parçalarını getirme olanağı olmadığından artık buz yapılmıyordu.

Büyük yaylada doğal olarak yetişen meyan kökü toplama işi, Savaştan önce, büyük çapta, Mc Andrew Forbes adındaki Amerikan firmasıyla yapılıyordu. Türkiye savaşa girdiğinde Urfa'da sevk edilmeye hazır büyük bir parti mal vardı. Tümü yakıt olarak kullanıldı.

Urfa'da büyük bir yün ve yağ pazarı vardı. Urfa yağlarını Standard Oil gaz tenekelerine koyup kervanla Halep'e gönde-

riyorlardı. Acele eden Batının koşullarından tamamen ayrı olan gizemli Doğuya, bana kalırsa, kimse önüne ne gelecek diye, heyecan ve merakla beklemeden yüzünü çevirip bakamaz. Halep'ten Urfa'ya yola çıktığımızda geçtiğimiz yerler kurak ve çıplaktı. Buna rağmen güneşte kurutulmuş çamurdan tuğlalarla yapılmıştı; Kuzey Amerika Kızılderililerinin çadırlarına benzer evlerden oluşan köylerde, her yerde yaşam vardı.

Hititlerin kutsal kenti Kargamış'ın yerine yapılmış Cerablus'ta ilk kez yüce Fırat ırmağını gördüm. Irmağın üzerinden Almanlar tarafından yapılmış bir köprüden geçtik. Tren yavaş yavaş üzerinden geçerken, İncil'imin ilk sayfasında yazılı Fırat'ın, bin metre enindeki bu hızlı akan çamurlu ırmak olması bana gerçekdışı gözüküyordu. Çevresindeki güzel manzaraya bakanın ben olduğuma inanamıyordum.

Trenimiz uzun süre Cerablus'ta durdu. Kargamış'ın yıkıntılarına British Museum'ca yapılan kazılara gittik. Burada iki ekskavatör çalışıyordu. Savaştan önce arkadaşlarım olan Binbaşı C. Leonard Wooley ve Albay T. E. Lawrence orada çalışıyorlardı. Ben Türkiye'de otururken, oturduğum ev onundu. Bir kış benimle Jebail'de otururken Arap dilinin esaslarını öğrendi.

Bir şanssızlık olarak Binbaşı Wooley yoktu. Duvarların dışındaki heykelleri görebiliyordum. Albay Lawrence, Emir Faysal'la birlikte, Araplara Barış Konferansında bir yer sağlamak için Paris ve Londra'da uğraşıyordu.

Ben yüzümü Urfa'ya çevirmiştim. Yaklaştığımız vakit, kentin ihtiyaç içinde oraya sığınmış olanlara yardım getiren bir yabancıyı karşılamak üzere meydana çıkıyormuş gibi geldi bana. Etrafını çeviren dağlar, bahçelerdeki ağaçlar, sızıntıyla akan suların büyüyen bitkilere verdiği yaşam, beklediğimden daha

geniş olan güzel araba yoluyla seksen bin nüfuslu kent; her şey o kadar güzeldi ki. Kent iyi inşa edilmişti. Taştan birçok güzel ev vardı. Sokakları döşeliydi ve iyi bir su sistemi vardı.

Bu güzel manzaranın diğer tarafı da vardı. Burada Ermeniler iki kere kıyıma uğradı. İlki 1895'te, ikincisi 1915'te. Yirmi beş bin olan Ermeni nüfustan hayatta kalanların sayısı iki bini geçmez. Urfa'ya Türkiye'nin her tarafından binlerce kişi göç ettirildi. Bunların önemli bir kesimi bitkinlik ve tifüsten öldü. Başkaları daha Güneye, Rakka ve Deir ez Zor'a taşındı. Suriye, insan savaş tutsağı olduğunu unutabilirse, çok güzel bir yer. Birçok sivil İngiliz ve Fransız burada gözaltına alındı.

II

ÖKSÜZ VE YETİMLER VE DAHA ÖKSÜZ YETİMLER

Ülkenin her yanından zorunlu göçe tabi tutulmuş Ermenileri Urfa'da paçavralar içinde, bitli, kabuk tutmuş yaralı, uyuz, sıtmalı ve kansız, her türlü ilaç ihtiyacı içinde buldum. Yanıma büyük miktarda gibi gözüken binlerce 30 mg.lık tablet kinin almıştım ama bir günde bitti. Bu ilaç kentte iki yıldır hiç yokmuş. Bu deneyimden sonra her seferinde kilolarca kinin aldım ama ilk iki yıl gereksinime yetmedi.

Kendilerini çok övemeyeceğim İsviçreli misyonerler Bay ve Bayan Kunzler tarafından iki yüz yetim ve öksüz toplanmıştı. Önceki yıl onlar da bizimle işbirliği yaptılar. Bay Kunzler veznedar ve Bayan Kunzler tıbbi bölümün hemşiresi oldu.

Urfa'da alet olarak bir şey yoktu. Bayan Shattuck tarafından kurulan yetimhaneyi savaş içerisinde halk yağma etmişti. Pahalı takım tezgâhlarını hükümet yeni açılan sanat okuluna almıştı.

Bir tren yükü malzeme bizimle birlikte Halep'ten gelmişti ve içinde de üç tonluk güzel bir Reo kamyon vardı. Her gün bu kamyon Tel Abiad'a iki sefer yapıyor ve battaniye, kumaş,

dikiş makinesi, ayakkabı, iğne iplik, sabun, ilaç ve hastane aletleri, şeker, yiyecek ve arkadaşlarımca dikilmiş çocuk elbisesi getiriyordu.

Amerikan yardım heyetinin Urfa'da olduğu derhal duyuldu. Müslüman aileler, yıkık evlerde oturanlar da içinde olmak üzere, gelmeye başladılar. Ve öksüzler! Sanki yerden bitiyorlardı ve pireler kadar çoktular. Sık sık, günde elli ile yüz kadarını kabul ediyorduk. İngilizlerin koruyucu olarak ve Amerikalıların yardım için geldikleri anlaşılınca, Hıristiyan ve Ermeni oldukları için dört yıl boyunca eziyet edilmiş büyükler ve çocuklar saklandıkları yerlerden çıkıp başları dik geldiler. Türk, Kürt ve Arap haremlerinden gelen kız ve kadınlar kabul edilip onlarla ilgileniliyordu. Birçoğu çocuklu olup Müslüman babalarıyla bırakılacaklardı. Yetimhanede herhangi bir Müslümana karılık yapmamış on iki yaşının üzerinde kız pek yoktu. Birkaçı da on yaşından itibaren karılık yapmıştı. Bütün hepsi hastaydı ve cinsel hastalıkları en son yöntemlere göre tedavi ettiğimiz halde yine de ölen az olmadı.

Mayıs ayında bir Kızılhaç hemşiresi olan Bayan Harriet Smith gelip polikliniği ve reviri eline aldı. Birçok kurtarılmış kızı kendine yardımcı yetiştirdi. İsviçre Misyon Hastanesinin başında olan Dr. Andreas Vischer'e bütün ilaçları ve birçok aleti verdik. Kendisi bizim doktorumuz oldu ve bizimle çalıştı ve çevremizdeki insan yıkıntılarından elinden geldiği kadarını kurtarmaya çalıştı. Çektikleri güçlük ve acı, direnme güçlerini kırmıştı. Zayıf olan birçoğu ve Yetimhanedeki çocuklar boyun eğmişti. Öyle bir zaman oldu ki, görünüşte hiçbir neden olmadan birçoğu öldü. Endişeye kapılıp kendisi de doktor olan Halep'teki müdürümüzün bir tıbbi araştırma yapmasını istedim. Ölümlerin nedeni dayanma sınırını aşmış olmalarıydı. Fazla yüklenmiş ve gönlü kırılmış olanlar yatıp ölüyorlardı.

Bir yıldan fazla bir zaman sonra hastalığı yendiğimizi ve sağlıklı çocuklarımız olduğuna karar verebildim. Başlangıçta çocukların güldüğü veya ağladığı duyulmuyordu. Arkalarını duvara dayayıp güneşte oturuyorlardı. İleriye doğru bakıyorlar, ne ağlıyorlar ne de gülüyorlardı. Bir gün bir grup çocuğa neden ağlamadıklarını sordum. "Bütün gözyaşlarını döktük hiç kalmadı" dediler.

Az sayıda kurtarılmış kadın, geride bıraktıkları çocukları nedeniyle, isteyerek Müslüman kocalarının yanına döndüler. Dürüstçe söylemek gerekirse hepsinin kocaları üzerine nazik davranış ve gerçek sevgi öyküleri vardı. Birçok Türk mahkemelerde ve İngiliz komutanın önünde Ermeni eşlerinin geri dönmesi için mücadele etti. Ermeni eşler onlara mutlu yuvalar sağlıyorlarmış. Bize karnında çocuk taşıyanlar da geliyordu. Onların özel ilgiye gereksinmeleri vardı. Bütün bu kızların haremlere dönmeye niyetleri yoktu.

Ermenilerden karı almış Müslümanların iyiliğini söylemek gerekirse, onlardan gelen kadınların her biri yeteri kadar giyinmiş geliyordu. Hele bazıları pahalı giysiler giyiyor, mücevherat ve altın süsler takıyordu. Eğer adam fakirse varlığına göre giydiriyordu ama kadının ihtiyacına göre yeterliydi.

Müslümanların göçmen kadınlarına gösterdikleri ilgi ve koruma üzerine az şey söylendi. Türkiye'nin her yerinde olan trajediler karşısında sevecenlik öykülerine inanmak güçtü. Türk, Kürt, Arap kadın ve erkekleri onlar için az şey yapmadılar. Bu olayları yalnız aralarında çalışan bizler biliyoruz. Birkaç gün önce, soyulmuş üç yüz kadının çırılçıplak Urfa'ya gelmesi ile o kentin hiçbir insancıl duygu taşımaması gerekirdi. Kentte hepsi yardım gördü ve bir kısmı dört yılı Müslümanların evlerinde geçirdi. Bazıları yasal olarak Müslümanlarla evlendi, ötekiler taciz edilmeden ve korkmadan onların evlerinde hizmetçilik yaptılar.

Küçük kızlara bakan kadınlardan birinin çektiği azabın öyküsünü soğukkanlılıkla dinlemenin olanağı yoktu. Şu kadarını söyleyeceğim; kadın, birçok kadınla birlikte, bir mağarada üzerlerine gazyağı dökülüp ateşe verildikten sonra kaçmış. Bir gübre yığını içine saklanmış ve orada bağlı bulunan bir eşeğin arpasını çalıp yiyerek hayatta kalmış. Söylenmeyecek kadar kötü koşullardan, iyi bir Kürt tarafından kurtarılmış ve bana gelinceye kadar bu kişi kendisiyle ilgilenmiş.

Alman Doğu Misyonuna ait eski halı fabrikasında açılan büyük ve çok güzel imalathane, meslektaşım Bayan Louise Law tarafından bir yıl boyunca ustaca yönetildi. Daha iyi yaşama koşulları bulunca bu işe devam etmedi.

Hem paramızı hem de ulaştırmamızı yöneten Teğmen Charles F. Weeden Jr. çok gerekli olan bir otomobil yolu inşaatında, yüzlerce kadın ve erkeğe iş verdi. Topluma ait yolları taşlardan temizletti. Yarım kalmış bir evin inşaatını tamamlattı. Bu bina hem yönetim binası, hem de Amerikalı personelin oturma yeri oldu.

Ağustos ayında Bayan. Margaret Waller birimimize katıldı ve Ekim başında Bayan Richard Mansfield ve Colin Campbell Clements bize katılarak sayımızı artırdı.

Yardımın gerçek yönetimi İngiliz İşgal Ordusunca yapılıyordu. Para, buğday ve bir miktar giysi (toplam bin yedi yüz sterlin değerinde) en çok ihtiyaç içindeki kadınlara, özellikle çocuklu kadınlara yönetici komutan tarafından dağıtılıyordu.

Urfa'daki komutanın sağlam ve akıllıca politikasıyla ticaret canlandı. Ülke içinde kervanlar gidip gelmeye başladı. Fiyatlar yüzde otuzdan aşağı olmamak üzere düştü. Bu durum normal yaşam koşullarına dönmek demekti. Ülke güvene kavuştu. Tüccarlar Halep'ten, Beyrut'tan yeni mallar getirmeye başladı. Urfa yeniden bir dağıtım merkezi oldu.

Türklerin Ermenilere saldıracakları dedikodusuyla çok kere kaygılı saatler geçirdik ama bu dedikodular gerçekleşmedi; belki İngiliz komutanın derhal davranıp düşmanca bir hareketi önlemesiyle, ama aslında böyle bir hareketin olmamasıyla.

Şu eylemin nedenini hiçbir vakit bilemedim: Oraya geldiğim vakit yerinde olan Mutasarrıf (Urfa sancağının yöneticisi) bir gün birdenbire tutuklandı ve İstanbul'a gönderildi. Mutasarrıflık ettiği kentte 1915 yılında yaptığı kötülüklerden dolayı yargılandı ve ölümle cezalandırıldı. Onun yerine geçen Ali Rıza Bey adam olduğunu gösterdi. İleride yine ona döneceğiz. Bizim çözülmesi gereken problemimiz, düzenli yaşayış için bütün kısıtlama veya boyun eğme duygusunu kayıp etmiş öksüzlerin, kurtarılmış kadınların ve kızların yeniden disipline girmeleriydi. Çoğu çok ufakken sürgün edilmiş, ana babaları ya öldürülmüş, yahut orduya alınmış veya hareme kapatılmıştı. Bir daha onları görmemişlerdi. Tanıdıkları yegane kanunlar, yapma iradesi ve elde etme isteğiydi.

İlk zamanlarda birçok kere, herkes yattıktan sonra, yatakhanenin birinde, biri çığlık atmaya ve arkasından bütün kızlar bağırmaya başlıyor, ortalık tımarhaneye dönüyordu. Terliklerimi, sabahlığımı giyiyor, inip hepsine, orada onları öldürecek, ziyan verecek kimsenin olmadığını söylüyordum. Haftalarca, her gece uykusuz kalmaktan ve yoğun yaz sıcağından sinirlerim bozulmaya başladı. O vakit, çığlıklarla bir daha yataktan kalkarsam, bağıran elimin ağırlığını üzerinde hissedecektir, diye açıkladım. O gece verdiğim öğütlerden sonra, gece yarısı yine çığlıklarla uyandım; ilk bağıranı bulduktan sonra terliğimle adamakıllı cezalandırdım. Bir daha da gece bağıran olmadı.

Urfa'da işe başladığım vakit, öksüz ve yetimlerin çoğu ve kent ahalisinden binlerce kişi ağız yarasından acı çekiyordu.

Kötü yiyecekten ağızda büyük su toplamalar oluyordu ve çiğneme çok ağrı veriyordu. Çocuklara verilen ekmek; buğday, pislik, çakıl taşı, hatta harman yerinden gübre karışımının öğütülmesinden oluşuyordu. Rengi, yapıldığı pislik gibi siyah ve lezzetsizdi. Yaşlı ve bize bağımlı Manuş'un başkanlığında, bir buğday yıkama birliği düzenlendi. Ekmek yapmakta yeni bir çağ başladı. Şanslı olarak, yıllarca önce Suriye'de çok lezzetli yerel ekmeğin nasıl yapıldığını öğrenmiştim. Yetimhanede bu ekmeği kullanmaya başladık. Urfa'da en iyi ekmeğin Amerikan Yetimhanesinde olduğu söylenmeye başlandı. Kentteki fırınlardan biri kiralandı ve kısa sürede binlerce ekmek üretilmeye başlandı. Ağız yaraları kayboldu.

Yakındoğu halkları ekmekle beslenir. Onlar ekmeği kuru bile yemekten memnun olur. Öksüzler arasında kişisel temizlik devasa bir işti. Her birinin hem kafasında, hem de vücudunda bit vardı. Yüzde sekseni uyuzdu, bazıları keldi. Kelliğin tedavisi güçtü; bu hastalık aynı zamanda bulaşıcıydı. Hemen her birinde en az bir Halep çıbanı bulunuyordu. Halep çıbanı bir yıldan önce iyileşmezdi. Arapça ona bir yıl süren yara diyorlar. Genellikle suratı seçip, orada bir iz bırakır. Çocukların pek çoğunun yüzü çıbanla kaplıydı. Çocuklara önceleri yetimhanede yıkanmalarını söyledim. Çarşı hamamı masraflıydı, on beş - yirmi dolar tutardı. Ama öksüz ve yetimler o kadar hızlı artıyordu ki her cumartesi bir hamamı günlüğüne tuttum. O gün hamama kent ahalisi alınmıyordu. Erkek çocuklar başöğretmenin yönetimindeydiler. Kendisi aynı zamanda benim çevirmenimdi. Erkek çocuklar sabah erken hamama gidiyorlardı. Saat dokuzda, sayıca her zaman oğlanlardan fazla olan kızlar yıkanmaya başlayabiliyorlardı. Bütün gün kızlar uzun sıralar halinde, beyaz başörtüleriyle, jandarmaların ve bizim polis delikanlıların korumasında gidip geliyorlardı. Yolda birçok şey

olabilirdi, bu bakımdan önlem almak her zaman yerindedir. Bu haftalık banyolarla bitin ve uyuzun önü alındı. Uyuz hastalığının revirde de özel tedavisi yapılıyordu.

Bir aralık elimizde bin iki yüz kişi vardı. Aslında elimden bin beş yüz kişi geçmişti. Aşılması gereken problem onları giydirmekti. Sonradan Amerika'dan aldığımız kullanılmış elbiseler baştan gelse ne büyük iyilik olacakmış. İçinde bulunduğumuz durumda yeni gelene verilecek tek giysi yoktu. Bir tek terzi kadınım vardı, o da terzilik eğitimi almamıştı. Kurtarılmış kızlardan birkaçı giysileri üç - dört dikiş makinesinde dikiyorlardı. Çocuklar o kadar çok geliyordu ki bu iş içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Uzun süre isteği karşılayamadık.

Birkaç hafta sonra biçki işinden anlayan ve işi düzenli bir biçimde yönetecek bir kadın buldum. Makineler geldikçe onlarla çalışacak kızları koyduk ve ilk yılın sonunda her çocuğun iki kat giysisi vardı.

Daha sonraları Türkiye ile Fransa arasında ve sonra da Yunanistan'la savaş durumu olduğunda yüksek gümrük tarifeleri yüzünden Halep'ten giysi getirmenin olanağı kalmadı. O vakit kendimizin imalata geçmemiz icap etti. El tezgâhlarımızla kız ve erkek elbisesi ve çamaşırı için gerekli her türlü kumaşı dokuduğumuzdan dolayı gurur duyarım. Hatta havlu, bornoz, masa örtüsü ve benim masam için peçete dokuttuk.

Ayakkabıları bizim kunduracı atölyelerinde, erkek çocuk elbiselerini de büyük çocuklardan birinin yönettiği terzi atölyesinde yaptık. Bu çocuklar usta terzi olmak için eğitim alıyorlardı. Tarakları bile marangozhanede tahtadan yapıyorduk.

Amerika'da kundura bağının önemi yoktur. Her yerde sınırsız sayıda bulunur. Benim için kundura bağı ciddi bir meseleydi. Urfa'da bulunmuyordu. Benim gereksinmem yarım dü-



Papaz Dr. James Barton Urfa'ya yeni gelen bir çocuğu sorguluyor.

zine değil, bin iki yüz taneydi. Çaresiz, beyazlatılmamış dar Muslin şeritlere başvurduk. Geçen yıl, çarşıda kör bir tüccar tarafından ip yapıldığını gördük. Onları siyaha boyayıp kullandık. Göze paçavralardan daha iyi hitap etti. Yazları bütün çocuklar yalınayak dolaşıyorlardı. Bu durum bizim için tasarruf oluyordu. Kış geldiğinde ayaklarını giydirmek gerekiyordu. Bu da ayakkabı bağı demekti.

Tamirat kısmı büyük bir girişimdi. Her elbiseden en fazla yararlanmak gerekiyordu. Gündüz okulunda Pratt usulü dikiş yama parçalarıyla öğretiliyordu. Bütün kızlar alelade dikişin nasıl yapılacağını öğreniyorlar ve giysilerini dikiş öğretmeninin gözetiminde düzenli tutuyorlardı.

Çözülmesi en güç problemim bu kadar kişiyi barındırmaktı. Önceleri American Board'a ait bir grup binaya yerleşmiştik. 1895 ve 1896 kıyımlarından sonra bir Azize gibi hatırladığımız Bayan Shattuck burada dul ve yetimlerle olağanüstü bir çalışma yapmıştı. 1915 yılından sonra Türkler burasını ele geçirmişti. Binalar tamir istediği gibi en çok yüz elli kişi alabiliyordu. Biz ise iki yüz kişiden, bin beş yüz öksüz ve yetime çıkmıştık. Eski marangozhanede üç yüz kız birbirine yapışmış uyuyordu. Bazen oraya, kızlar sinirlerine tutsak olduklarında, karışıklıkla ilgili kuralları okumaya giderdim. O vakit, suçluyu bulmak için, korkan kızların üzerinde yürürdüm.

Bütün öteki odalar da tıklım tıklım doluydu. Protestan Kilisesinde daha yüzlercesi vardı. Geceleri üstü açık avlular da, dam ve verandalar da dolardı.

Yakındoğu Yardım Kurulu'nun Başkanı ve o işlevi düzenleyen Papaz Dr. James L. Barton bizi görmeye geldiğinde, koşullarımız yukarıdaki gibiydi. Hatırladığım kadar, onun için yapabildiğim, büroma bir divan koymak oldu. Biz Amerikalı çalışanlar da çocuklar kadar kalabalıktık.

Dr. Barton kısa sürede konut problemimi anladı. American Board'a ait kısmen tamamlanmış bir evin bitirilmesini istedi. Bu bina yönetim merkezi ve Amerikan personelinin lojmanı olacaktı. Bu ev iki buçuk kilometre ötede, kentin epeyce dışında, beş dönüm arazinin içindeydi. Dr. Barton öksüz ve yetimlerin oturması için savaşta kullanılan dört köşe büyük çadırlardan elli adet sağlayacağına söz verdi. Bunlar Halep'teki İngiliz Ordusu deposundan alınacaktı. İngilizler çadırları bize bağışladı.

Üç ay sonra yeni yerimize yerleştiğimiz gibi, sıkıntılarımızın yarısı da yok oldu. Yetimhanenin çadırları sokaklara kuruldu. Her birinin çevresinde epey boşluk vardı. O boşluklar da

çiçek bahçesi oldu. Her çadırın oturanları ötekilerden daha iyisini yapmaya çalıştı. Eski binanın kızlar tarafına klinik ve revir çadırlarını kurduk. Ufak tefek rahatsızlıkları orada tedavi ettik.

Bu kadar aç çocuğu doyuracak mutfağımız yoktu. Pek uzakta olmayan bir arazinin ortasında boş bir ev buldum. Şehre giden, taştan yapılmış, su yollarından biri evin içinden geçiyordu. Bu ev yılda elli dolardan az bir paraya kiralandı ve mutfakla çamaşırhane olarak kullanıldı. Onun yanına yemekhane ve aşçı çadırlarını kurduk.

Çocuklar, aile yaşamına benzer yaşamı çok sevmişlerdi. Bunu da gruplara bölünmeleri sağlamıştı. Çadırlarına evlerimiz diyorlardı. Her birinin daha büyüklerden bir mayriki vardı. Mayrik Ermenice anne demektir. Onlar, ilgilendikleri çocuktan tamamen sorumluydular.

Her çocuk giysilerinden sorumluydu. Her birine elbiselerini saracak bir kumaş parçası veriliyordu. Çoğumuzda sahip çıkma duygusu güçlüdür. Yok olma ve ölümden dönen bu çocuklarda, bir şeylere sahip olmanın gururu ve bize gönül borcu vardı. Bazen giysi kaybederlerdi, seyrek olarak da giysi çalınırdı. İçinde çok az şey olan bu çıkıyı, sırf benim demek için nasıl içtenlikle korurlardı. Oyun odaları! Salıncağın keyfi, oynadıkları oyunlar ve söyledikleri şarkılar! Çadırlarda yaşam o kadar gri renkli değildi. Neşeli ve mutluydu.

Ve okul. Hiçbir vakit, sağlam nedenlerden dolayı, çözülememiş bir problem. Küçük taş tahta ve nitelikli öğretmen yokluğu yüzünden okulu okula benzetmenin bile olanağı yoktu. Hiçbir vakit her ikisini de tamamlayamadım. Öğretmen sağlama çabasındaydık. İlk okulu bitirmişleri bile ararken, Hıristiyan toplumlarda okumuş genç erkek ve kadınlara ne olduğunu anladım. Birkaçı dışında hepsi gitmişti. En az yirmi öğretmen

istiyordum, bulabildiğim en çok yedi kişi oldu ve bunların dördüne öğretmen denilebilirdi.

Ders kitabı yoktu. Sınırlı sayıda Türkçe ve Ermenice ilk kitaplar bulunuyordu. Elli çocuğa bir kitap hesabıyla, yeterli sayıda kitap sağladım. Bunlar yalnız okuma kitaplarıydı. Misyonda bulduğum "Robinson Higher Arithmetic" kitabından başka, bir tek aritmetik kitabı yoktu. Coğrafya kitabı yoktu. Ödev defterleri paket kâğıdından yapılıyordu. Bu, çocukların gözleri için kötüydü ama yapabileceğimizin en iyisiydi, çünkü beyaz kâğıt çok pahalıydı. Çocukların her biri kendi ders kitabını, her gün verilen dersi el yapımı boş bir deftere geçirmekle oluşturuyordu.

Kuşatmadan sonra okulu çadırlara aldık. Eski Yetimhaneye, günde iki kere, çocukları sokaklardan geçirerek götürüp getirmeyi akıllıca bulmadık. Neden korktuğumu bilemiyorum. Artık kentte yabancı asker kalmamıştı. Savaşta olan bir toplumda önlem almak iyidir. Şehir Türk askerleriyle dolu olduğu halde, Fransızların zamanında şikâyetler olduğu gibi, bir kere bile şikâyet olmadı. Kuşkularım fazla olduğu halde, hiçbir olay olmadı. Çocuklar yanımdaydı ve ben onları tanıyordum.

Sabahları kızlar elişi görevlerini yapıyorlardı, oğlanlar okuldaydı. Öğleden sonra kızlar okula, erkek çocukları sanatlarına gidiyorlardı. Ben daha büyük çocuklara İngilizce öğretiyordum ve yaptıkları hızlı ilerlemeden çok memnundum.

Bir grup kör çocuğumuz vardı. Onlar için Ermenice Braille alfabesini bilen kör bir kadın bulduk. Bu kadın zaman zaman çok kötü işler yapıyordu. Bir küçük çocuğu yaramazlığından dolayı kor halindeki kömürlerin üzerine tutmuştu. Kendisi bu güçsüz çocuklara yalnız Ermenice değil, İngilizce ve Türk-

çe'yle beraber, aritmetikte de basit toplama işlemi yapmayı öğretiyordu. Fransız dinsel tarikatları Urfa'dan kovulduktan sonra onların öksüzleri hükümet tarafından bana gönderildi. Onların öğretmenleri arasında kör alfabesiyle Fransızca'yı öğretecek bir genç kadın buldum.

Bayan Shattuck'un gününde, onun kurduğu kör okulu çok ünlüymüş. Yetimhane Urfa'da kalsaymış, onun savaşta kaybolan ününü geri getirirdim. Kaybolan değil. Bütün kör öğrenciler 1915 yılında açlıktan ölüme bırakılmış ve okul yok olmuştu.

III

DUNİYANLAR VE DİĞERLERİ

Çocuklardan o kadar çoğu aile isimlerini unutmuşlardı ki Duniyan ailesini kurdum. Duniyan Ermenice Holmes'in oğluna en yakın sözdü. Çocuklar gelecekteki yaşamlarında, Maritsa, Agop ve Manuşek; öksüz Maritsa, babasının ismini bilmeyen Agop, ailesini unutmuş Manuşek olmamalıydılar. Onlar Maritsa, Agop, ve Manşek Duniyan olmalıydılar. Ailelerini bilmediklerinden babanın oğlu ve kızıyım diyeceklerdi.

Küçük Daveed buna bir örnektir. Yakındaki bir kilisenin avlusunda ağlarken bulundu. Yüzünde Halep çıbanları ve başka yaralar vardı. Uyuzdu ve çok bitliydi. Üstündeki paçavralar da kendisi kadar pisti. Gece olduğunda, daha konuşmasını bilmeyen küçük Daveed için, yumuşak yorganlı küçük beyaz bir karyola yoktu. Uygusu geldiği vakit olduğu yere kıvrılıyordu. Çok kere akşam yemeği yemeden; çok pis olduğu için hep yalnız olarak.

Bebek Daveed Duniyan'ı banyo bütünüyle değiştirdi. İlaçlar yaralarını iyileştirdi ve giydiği Amerikan giysileri onu birden sevimli bir çocuk yaptı. Yeni bir bakım ve sevecen ilgi ile tekrar konuşmaya ve normal bir çocuk gibi gülüp oynamaya başladı. Bütün kuruluşun, ben dahil, maskotu oldu.

Mutluluk ve gururla diyebilirim ki, bu kimsesiz çocuk, iyi bir çocuk olmaya doğru gelişiyor ve özellikle, kusurlu bile olsa doğruyu söylüyordu. Bir gün mayrik'ine gelip yüzüne bakarak, "Mayrik, bir kızın elbisesini üzerinden çekerek neredeyse tamamen yırttığımı söylemem lazım" dedi.

Mayrik sitem etti: "Niçin Daveed?"

Küçük çocuk "Ama Mayrik" dedi, "akşam yemeği çanı, çalayım diye bana verilmişti. Büyük bir kız gelip kendi çalmak için çanı elimden almaya kalktı. Gördüğün gibi Mayrik ben o çandan sorumluydum ve gitsin diye elbisesini yırttım.

Mayrik gülmesini güçlükle saklayarak "Gitti mi?" dedi.

Daveed gururla yanıt verdi: "Tabi gitti, ben de bana söylendiği gibi çanı çaldım."

Daveed o beş yaşına girdi. Geceleri Mayrik'inin bir tarafında Maritsa, öteki tarafında bir Duniyan kız kardeşi yatıyor. Çok kere, gecenin karanlığında 'arayan' küçük bir el Mayrik'e değiyor ve kısık bir ses "Mayrik yüzün bana doğru mu?" diyor.

Sevgili küçük yolcu, bu dost olmayan dünyada, yalnız olarak nereye gidiyorsun? İhtiyacın olduğu zamanlarda sana hangi yardımsever eller, küçük ayaklarını doğruluk yolunda yürütmek için kılavuzluk etmek üzere uzanacak? Küçük Daveed, yüzün daima doğruya ve gerçeğe dönük olsun. Bebekliğinde beni bulduğun gibi, yine dostlar bulacaksın.

Benim ilk yetimim Simaan'dı. Onu uyurken, daha doğrusu, eski ve düzlenmiş Standard Oil gaz tenekelerinden yapılmış bir kulübede yaşarken buldum. Birkaç parça çuvalla sıcak ve soğuktan korunuyordu. Onu ilkönce Halep'te bir giysi dağıtımına yardım ederken gördüm. On bir yaşındaydı; yaşına göre

çok küçüktü ama o kadar erkekti ki, ona neden tek başına giysi istediğini sordum. Arapça konuşuyordu; Bağdat Garı'ndaki kulübesinde yattığını öğrendim. İngiliz subayları ona yiyecek yardımı yapıyordu. Bu nedenle pek açlık çekmiyordu.

Onu sorguya çekmemin sonucu, yaşamakta olduğum vagona geldi. Orada ikimize yer yoktu. Irmakta yıkandıktan ve temiz giysiler giydikten sonra, ona sahanlıkta battaniyelerden bir yatak yaptım.

Uykuya dalmadan önce "Göklerdeki Babamız" duasını okuyabilir miyim diye sordu. "Annem öldükten sonra her gece okudum. Onu bana annem öğretmişti" dedi. Boğzıma bir şey tıkandı. Annesini seven zavallı çocuk. Diz çöktü, ellerini birleştirdi ve duasını okudu. "Bunu Fransızca da okuyabilirim, dinlemek ister misin?" dedi. Şaşkınlığıma rağmen okudu.

Hikâyesi trajikti. Babası öldürülmüştü, anası zorluklara dayanamamıştı. Simaan'ı ve bebek kardeşini ortada bırakmıştı.

"Bebek öldü" diye bilgi verdi. "O benim gibi ot yiyemiyordu. Onun için öldü." O vakit altı yaşındaki Simaan bazı Araplarca alınmış ve ona iyi davranılmıştı. Bunun nedeni, onların koyunlarını yaylada güdüyordu. Bir gece konuşurlarken, onu sünnet edip Müslüman yapacaklarına kulak misafiri oldu. Sabah olunca onu kimse bir yerde bulamadı.

Musul'a varıncaya kadar dolaşmış. Gittiği yol üç yüz kilometreden az değildi. Her nedense Musul'dan hoşlanmamış. Geldiği yoldan geri dönmüş ve Halep'e varıncaya kadar bir altı yüz kırk kilometre yürümüş. Onu orada buldum.

Tabii onu da birlikte Urfa'ya götürdüm. Kötü bir anda, yanlış bir tavsiyeyi dinledi ve ona tavsiyede bulunanla birlikte kaçtı. Onu bulmak için boşuna uğraştım. Aylarca sonra onun Halep'te ve çok hasta olduğunu duydum. Zavallı çocuk ölmüş

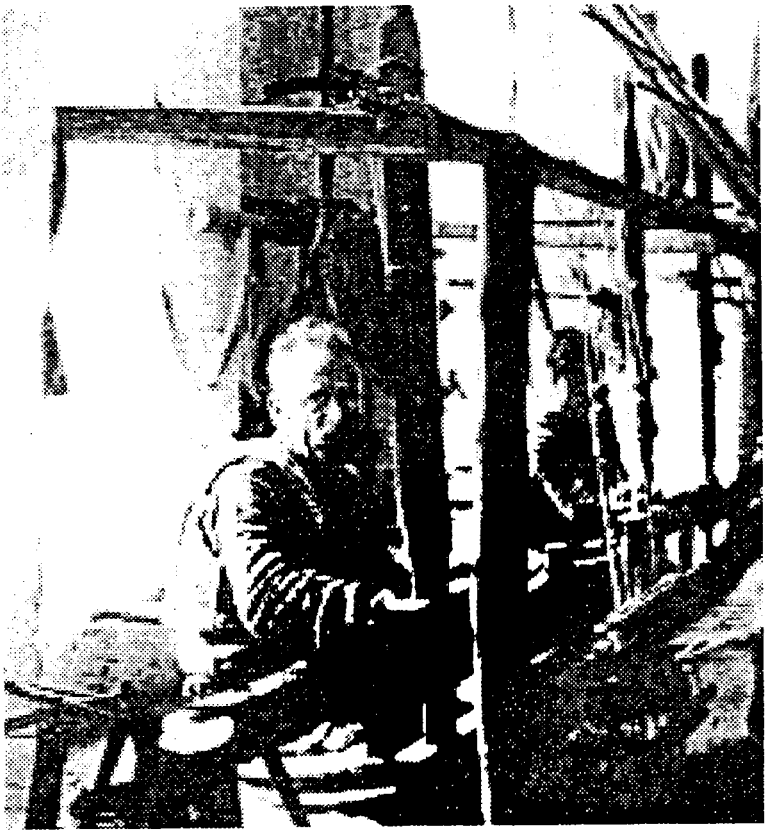
olmalı, çünkü oradaki bütün yetimhaneleri aradım ama bulamadım. Bir gün daha bekleseydi, Amerika'da, çocuğu olmayan bir annenin, onun Amerika'ya gönderilmesi için bir mektup yazdığını öğrenmiş olacaktı. Kadın onu evlat edinecekti. On bir yaşındaki bir çocuğun attığı adımları yönetecek bilgeliği yoktur. Simaan daha birçokları gibi adımını yanlış attı.

Yetimhaneye gelen çocukları duygulanmadan kabul edemiyordum. Yeni bir grup çocuk geldiğinde, her birinin öyküsünü öğreniyordum. Adını, eğer biliyorsa soyadını, yerini yurdunu, sürgün olduğu yeri, babasının işini, en yakın akrabasını soruyordum. Yetimhanedeki çocuklar, yeni gelenler olduğunu duyunca etraflarını sarıp bir akraba bulmaya çalışıyorlardı. Birçoğu da buluyordu.

Küçük bir kızı çocuğunu yıkanması için mutfağa gönderdim. Kız çarşı hamamına gitmek için çok geç gelmişti. Yeni elbiseler giymesi, hatta yatağa girmesi için kesinlikle yıkanması gerekliydi. Mutfağa girince, zorunlu göçten, hatta savaştan önce gelmiş olan aşçı kadın, dikkatle çocuğa baktıktan sonra, "Bebeğim, bu benim küçük bebeğim" diye bağırdı. Bir yıl sonra hükümet kadının mallarını geri verdi. O vakit kadın kendisi ve kızı için iyi bir yuva kurdu. Kadın öteki iki çocuğunu hiçbir vakit bulamadı.

Malatyalı Hripsime, ailesinden geride kalanlarla göçe zorlanmıştı. Ana babası ölmüş, iki kardeşiyle birlikte dağılmışlardı. Bazı Araplar onu almış ve ovaya götürmüşlerdi. Kızların çoğuna olduğu gibi ona kendi mühürlerini vurdular. Alt dudağına mavi boyalı iğne yapmışlar. Bu dövme yaşamının sonuna kadar orada kalacaktır.

Bir gün onu Urfa'ya yoğurt satmaya göndermişler. Pazarda yüzü yabancı gelmeyen, kendinden küçük bir Arap çocuğu görmüş. Çocuğa gidip ismini sormuş. Çocuk bir kızın ona so-



Dokuma ustası tezgahlarıyla birlikte. Bu tezgahlarda bütün elbiselikler dokundu

ru sormasından hoşlanmamış. Kıza, "İsmimin ne olduğu seni ne ilgilendirir" demiş. Hıripsime, "Beni çok ilgilendirir, çünkü senin kardeşim Agop olduğunu sanıyorum" demiş. Ve öyleymiş de. O kadar sevinmişler ki onları gören Türkler gözyaşlarını saklamak için başlarını çevirmişler. Daha sonraları öteki kardeş de bulunmuş ve aileden kalanlar bir araya getirilmişti.

Agop özellikle iyi bir çocuktu. Şimdi on yedi yaşında oldu. Gövdesi sağlam ve kalbi iyiydi. Yetimhane polis gücünün ve-



İlk öksüzüm Simaan

rimli başıydı. Yaramaz küçüklerin arasında düzenin korunmasının gerekliliğine inanan en iyi çocuklardan bir birlik kurmuştuk. Yetimhane örgütünde bu çocuklar kendilerine bir yer yapmışlardı. Düzene koyma işinde de bana çok yardımcı oluyorlardı. Çocuklar arasında bir birlik duygusu yaratmışlardı. Küçük olaylarda düzeni koruyorlardı. Bir erkek çocuğu için en yüksek onur, polis birliğinde yer almaktı.

Yalnız böyle birleşmeler yoktu. Olmaması gerekenler için, bütün yaratıcılığımı kullanıyordum.

Çok geçmeden fark ettim ki beyaz köle tüccarları görülür derecede etkindiler. Beni çok kaygılandırıyorlardı. Adamın biri gelip bir kızın akrabası olduğunu söylüyordu. Bu adamlar her zaman bir kızı arıyorlardı. Hiçbir zaman oğlan çocuğu aramıyorlardı. Bazı olaylarda istediğimiz vesikaların karşılığında, kızın ailesinin vermiş olduğu birtakım kâğıtları gösteriyorlardı. Genellikle, bir tren veya vapuru kaçırmamak için gösterdiği acelecilikle foyası meydana çıkıyordu. Çok kere bir adam Anadolu'nun bir kentinden gönderildiğini ve oradan göç ettirilmiş çocuk ve kadınları geri götüreceğini söylüyordu. Üstünde din adamlarının büyücek mühürleri olan vesikalar gösteriyordu. Bunların geçerliliğini kanıtlamamın olanağı yoktu. Gittikçe artan bir trafiği atlatmak için çok sabırlı olmak ve aklını kullanmak gerekiyordu. Bu kimselerle mücadele etmekte en iyi silahım, cevabımı geciktirmemdi. İngiliz subayından da olağanüstü yardım görüyordum.

Hiçbir kızın, bir erkekle yakın akrabası dahi olsa, yalnız gitmesine izin yoktu. Adamın bir sahtekâr veya kadın tüccarı olduğuna kanaat getirince kendisini İngilizlere teslim ediyordum. Onlar kötü insanlara ne yapacaklarını bilirlerdi. Gerçek vesikaları istemek, genellikle surat eden adamı göndermeye yetiyordu. Adam niyetinin anlaşıldığını algılıyordu. Adamın biri iki genç kızı şehirdeki evine kaçmaları için kandırmıştı. Kendisini Türklere teslim ettim. Çektiği ceza onu o kadar korkuttu ki, bizi bir daha rahatsız etmedi. Üzgün ve pişman kızları bir hafta, bir veranda direğine bağladım. Kızlar adamın niyetini anlamayacak kadar küçüktüler.

Beyaz esir tüccarından sonra, İlkbahar'dan hasat sonuna kadar tarlasında çalıştıracak erkek çocuk arayan kişiler bizi ra-

hatsız ediyordu. Çocuklara tuzak kurup onları birtakım vaatlerle kendisine kaçmaları için kandırıyordu. Orada aylarca bir karşılık almadan çalıştırılacaklardı. Hatta onların işte yıpranan giysilerini bile yenilemeyeceklerdi.

Korunma gerektiren bir diğer zararlı da, kızlara akraba çıkan kadındı. Kadının dış görünüşüne aldanmamak için hep uyanık bulunmalıydım. Kadın göğsünde bir bebek, eteğine yapışmış bir çocukla geliyordu ve uzun süredir kaybolmuş akrabasının birden Yetimhanede bulunmasının acıklı öyküsünü anlatıyordu. Ben onun kaybolan akrabasını değil, çocuklarına baktıracak bir kız aradığını iyi biliyordum. Birkaç kızın çok sevgili akrabalarına gittikten sonra çektiklerine baktıktan ve bazı üzüntülü deneyimlerden sonra, çok kuşkulu davranıyordum. Birinin sekreterimi geçmesi için olağanüstü akıllı olması gerekiyordu.

Eğer aradaki akrabalık kesinlikle gerçekse ve onun, çocuğu kendi evladı gibi terbiye edip yetiştireceğine dair bir belge imza edilmiş ve işlem tanıklarca görülmüşse ve yeni vasinin yapacaklarıyla bir daha Amerikan yardımına ihtiyaç duymayacaksa, öyle bir çocuğu gerçek bir yuva bulacağı ümidiyle, seve seve veriyordum.

İyice araştırdıktan sonra, bir kadının yakın akrabalık öyküsüne inanarak, on yaşındaki Meryem'i Yetimhaneyi terk ederek onunla yaşamasına izin verdim. Kadının ona özlem öyküsü mayrik'lerden birisince de doğrulanmıştı. O mayrik, kâğıdı tanık olarak imza etmişti.

İki hafta sonra Meryem baygın bir halde sokakta bulundu; zayıflamıştı, çok hastaydı. Yakın akrabası olduğunu iddia eden kadının onunla hiçbir kan bağının olmadığını sonradan öğrendim. Meryem'i alan kadın, onu çocuklu başka bir kadına bakı-

cı olarak vermek üzere almış. O başka kadın, Meryem'e o kadar kötü davranmış ki, kız bir Müslüman ailenin yanına kaçmış ama onlar da onu küçük, işe yaramaz diye istememişler. Sokakta bulunduğunda çocuk başına gelenleri anlatamayacak kadar hastaydı. Kız, gücünü hiçbir vakit bulamadı. Kansızlık ve zayıflamış bir kalp, yavaş yavaş onu eritiyordu. Bir yıl kadar bakabildik ve sonra onu kaybettik.

Hizmetçi başvurularını kabul etmiyorduk. Başvuru yapanların çoğunun parasal durumları zayıftı. Öğrendim ki söylenen ücretler, üst baş almalar, kendi çocuğum gibi büyüteceğim sözleri hiçbir vakit yerine getirilmiyordu. Bu nedenle, verilen çocuk geri alınıyordu. Bir kadm, yanına bir arkadaş almak için başvurdu. Evinde çoğu zaman yalnızmış. Kadın bir Süryani olup çok iyi giyimliydi. Kadının durumundan kuşkulandım ve düşünüp yanıtımı daha sonra vereceğimi söyledim. Soruşturma yapınca kadının ününün çok kötü olduğunu ve kocasının bir kuyuda boğulmasına yardımcı olduğunu öğrendim.

Akrabalık öyküsü uyduranları veya parasal durumlarını Yakındoğu Yardım Kurulu'na düzelttirmek isteyenleri düş kırıklığına uğratıyordum. Adamın biri birkaç Süryani yetim ve öksüz için ayrı bir yetimhane gerektiğine beni kandırmak için boşuna uğraştı. Urfa'da yalnız bir Yetimhanenin bulunacağını öğrenince "Ben nerede olacağım" diye sordu. Kendisi sanıyordu ki kuracağı yetimhanenin parasal işlerini yürütecek ve satın almasını yapacaktı. Birden anladı ki böyle bir yetimhane yoktu ve olamayacaktı da.

Az bilgi her vakit tehlikeli değildir. Mektuplarla bir şey istendiği vakit eğlenceli oluyor. Bize gelen mektupların çoğu iş bulmak niyetiyle bana hitaben yazılmış mektuplardı. Mektuplarda garantili ücretler isteniyor ama karşılığında ne yapacağı bildirilmiyordu. Bu mektupların hepsi bana "Sevgili Annem"

diye hitap ediyordu. Birinde şöyle deniyordu: "Daha fazla yazmama ve canmızı sıkmama gerek yok. Amerikan Ulusunun misafir severliğine ve sizin soyluluğunuzun misafir severliğine kendimi atıyorum. Sevgili Anneciğim, Tanrı bana nefes verdikçe, ölümün karanlık vadisine kadar, senin yolunu nezaketimle neşelendireceğim. Senin yardımın, benim için deniz diplerindeki incilerden daha saf ve zengin bir süs olacaktır."

Hiç görmediğim bu adamın mektubuna cevap vermeyişim onun bir mektup daha göndermesini önlemedi. İkinci mektubunda "Kanatları kırılmış bir kuşum, solmuş bir çiçeğim" diye yazıyordu. Borçlarını ödemek ve kendine yeni elbiseler almak için, alçakgönüllülükle, benden günde on beş - yirmi dolar karşılıksız yardım istiyordu.

Ve otomobil istekleri! İstekliye, "Olur" diyordum. "Araba seni Diyarbakır'a kadar götürecek, ama masrafını sen karşılayacaksın. Otomobil benim değil, onun kullanılmasın kuruluma karşı sorumluyum." İstenilen ücret o kadar yüksekti ki varlıklı birinin bile ödemesinin olanağı yoktu. Ücret, benzin fiyatına ve kötü yollarda lastiklerin ve arabanın aşınmasına göre hesaplanmıştı.

Eğer biri gerçekten gitmek isterse, Tel Abiad'a tek başına gitmek isteyen Süryani Patriği gibi, parasını peşin ödüyordu. Fiyatı indirmek için çok pazarlık etmesine rağmen, Patrikten on beş altın lira alındı. Böylece arabaya tek başına binip istediği istasyona gitti.

İlgi çekici deneyimlerimden biri, beş ve yedi yaşlarındaki iki küçük çocukla olanıydı. Bir gün Yetimhaneye kabul edilmek üzere yalnız kaldıklarını söyleyerek geldiler. İsimleri Ermeni ama görünüşleri Türk'tü. Analarının ölüm öyküsü çok acıklıydı; üstleri başları da o kadar kötüydü ki çocukları kabul

ettim.

Birkaç ay sonra, kurtarılmış kızlardan biri bir Ermeni ile evlendirilmişti. Kız düğünün ertesi günü Yetimhaneye gelerek, eski Müslüman kocasının ona geri dönmezse öldürmekle tehdit ettiğini söyledi. Kız benimle konuşurken, kapıcı, adamın kapıda beklediği haberini getirdi. Kendisinin karşıma getirilmesi buyruğunu verdim.

Kızı odadan çıkarttım. Karşıma gelen adam yakışıklı ve iyi giyinmiş biriydi, korkudan titriyordu. Onun gözdağlarından ve kızı almak için kapıda beklediğinden haberim olacağını beklemiyordu.

Onunla uzun bir konuşma yaptım. Kendisi bilgi ve doğruluğun peşinde koşuyormuş. Onun için Hıristiyanlığı öğrenmek istiyormuş. Bütün bu sözlerini ciddiye almadım. O sırada sekreterim geldi ve bu adamın iki çocuğunun Yetimhanede Hıristiyan isimleriyle bulunduklarını sessizce söyledi. Annelerinin nasıl öldüğünü acındırarak anlatan o iki çocuk kesinlikle onundu. Onu ve çocuklarının nasıl sevindiklerini görünce itiraf etmek zorunda kaldı. Onları Hıristiyan olarak büyümeleri için göndermiş. Göndermeden önce isimleri ve öykülerine iyice çalıştırmış. O vakit kadını çağırdım ve çocuklara onun kim olduğunu sordum. "Anne" dediler. Onlarla birlikte dört yıl yaşamış, bundan ötürü onu anne diye anımsıyorlardı.

Adam, bu durumda ne yapacağımı sordu. Kadını ölümle tehdit ettiği için olayı İngiliz komutana anlatmaya mecbur olduğumu söyledim. Korkudan o kadar titredi ki ayakta duramaz oldu. Bunu yapmamam için yalvardı. Kadını tehdit etmeyeceğine ve çocukları alacağına şerefi üzerine yemin etti ve dediğini yaptı. Türk oldukları halde o iki çocuğun aylarca nasıl Ermeni rolü oynadıklarına hayret ettim.

IV

İNGİLİZ İŞGALİ VE URFA İÇİN ANLAMI

İngiliz İşgal güçlerinden aldığımız desteği ve yardımı belirtmezsek, Urfa'daki ilk yılımızın kayıtları tamam olmaz. Derince'den Tel Abiad'a kadar Bağdat demiryolu boyunca her türlü dostça yardımı alıyorduk.

Halep'te atanmamızı beklerken, Adana'dan geldiğimiz vagonda, demiryolu müdürü Albay Howel'in sayesinde Bağdat istasyonunda oturuyorduk.

O vakitler Yakındoğu Yardım Kurulu, Amerikan Kızılhaç örgütüyle işbirliği yapıyordu. Kızılhaç binası kendi görevlileriyle doluydu. Dolayısıyla biz vagonda kalmaya devam ettik. Vagonda konforumuz yerindeydi ve bu vesileyle, İngilizlerin Atlantik'in öbür yanındaki kuzenlerine ne kadar anlayışlı davrandıklarını öğreniyorduk. Bizimle bir fincan çay içmek için birçok subay bize uğruyordu.

Ulaştırma subayı Yüzbaşı Priestly, Urfa'ya götürmek için birkaç parça ev eşyası ararken, Halep'te bir tek sandalye bile bulamadığımı öğrenince, "İki sandalyemden birini alacaksın" dedi. "Hani binbaşıların falan geldiklerinde oturdukları."

Buna karşı çıktım; "Binbaşılarınız falan geldiklerinde iskemlesiz ne yapacaklar?"

"Masanın köşesine oturabilirler" diye yanıtladı. "Bir sandalyen bile olmadan Urfa'ya gidemezsin."

Sandalyeyi almam için ısrar etti. Urfa'da kaldığım süre içerisinde yatak odamdaki tek iskemle oydu.

Bu dostluk ve ilgi gösterisi, Urfa'daki İngilizlerle Amerikalılar arasındaki içten ilişkilerin başlangıcıydı. Orayı işgal eden 51. Sikh alayınca (şimdi Gal Prensinin kendi alayı) özellikle üstün tutuluyorduk. Bu alayı yöneten subaylar bir orduda bulunabilecek en üstün nitelikteki subaylardı.

Bütün bu subaylar Cihan Savaşında bulunmuştular ve yaşama ciddi bir gözle bakmakla beraber, o kadar önemsemiyorlarmış gibi davranıyorlardı. Alaylarında çok sıkı bir disiplin uyguluyorlar ve çok çalışıyorlardı. Sabah saat dört buçukta talime çıkıyorlar ve kahvaltıdan önce üç saat talim yapıyorlardı. Gün boyunca talim yerinin kuzeyinde uygulama sürüyordu. Her ikindi saat dörtten sonra keyifli bir futbol oynanıyordu.

Tenis kortunu, masrafını bölüşerek birlikte yaptık. Her ikindi iş bittikten sonra çalışanlarımız orada tenis oynuyordu. Oyun arasındaki molada, yeni binada bir fincan çay içiliyordu. Koyduğumuz kural gereği, bisküvi tabağının dibinin görünmesini ciddiyetle uyguluyorduk.

Ağustos başında, Yetimhaneden yeni eve taşındığımız gün, yeni yerimizdeki çay sırasında, ilk fincanda, Binbaşı Burrows buyruğunu verdi: "Dostlarımız taşındıkları gün yemek pişirmeyeceklerdir. Hepiniz yemeğinizi saat yedide bizimle yemekhanede yiyeceksiniz." Ekledi: "Alayın emri."

Bu gibi dostça buyrukları almak ve uymak çok keyif vericiydi. İlk gece bize çok yardımcı oldu. Mutfağımızın yalnız te-

meli atılmış ve mutfak sobası yerleştirilmişti. Mutfağımızı ancak bir ay sonra bitirebildik. Yaşlı aşçımız Hanna'yı, başında çatı olmadan, sobasının önünde durmuş olarak canlandırıyorum gözümde. Bir keresinde, yağmur altında, şemsiyesiyle, soğukkanlı bir şekilde işini yapması geliyor gözümün önüne.

Birçok pürüzlü konuyu Albay Beddy'nin, o izinli olarak İngiltere'ye gittikten sonra da Binbaşı Burrows'un yardımıyla çözüyorduk. İstanbul Hükümeti'nin, bir Hıristiyan kız ve kadının kendi iradesi dışında tutulamayacağı buyruğu üzerine, Müslüman evlerinde kalmış ve daha sonra özgür bırakılmış kadın ve kızlar konusu başımızı çok ağrıtıyordu. Onlara karşı sık sık hırsızlık suçlamasıyla açılan davalardan birinde bile suç kanıtlanamadı.

Bir adam, Hıristiyan eşini vermekten kaçınmaktadır. Karısını çok sevmektedir ve elinde tutmak istemektedir. Kadın için onu terk etmek, özellikle çocukları varsa, bir mücadele oluyordu. Böylelerini karar vermeleri için kesinlikle yalnız bırakıyorduk. Kimsenin onu etkilemesini istemiyorduk. Bir çoğu dönüp çocuklarını büyütmek istedi.

Bir olayda, bir kız, Müslüman kocasından alınıp bana gönderilmişti. Kız ağlayıp dövünerek, kocasından ayrı yaşayamayacağını söylüyordu. O kadar üzgün görünüyordu ki Yönetici Komutana, ne yapmam gerektiğini sordum. Kızla konuşması onu etkilemişti. Bunlar gibi birbirini seven iki kişinin ayrılmasının zulüm olacağı kararına vardık. Kız gülümseyerek, memnun ayrıldı, ama on dakika sonra geri döndü. Kocası, Yönetici Komutandan bunun kızın isteği olduğunu bildiren yazılı belge olmadan kendisinin yanında kalmasını istemiyormuş. Aksi takdirde İstanbul'un emrine göre polis işe karışabilirmiş. Bu kere düşünülecek çocuklar yoktu.

İstediği kâğıt ona verildi. Kız hemen gitti ama kısa sürede geri döndü. Kocası onu hiçbir koşulda istemiyormuş. Bu sefer gözyaşı dökmüyordu. Yetimhaneye sessizce yerleşti ve iyi çalıştı. Daha sonraları zengin bir Ermeni ile evlendirildi. Şimdi mutlu görünüyor.

Diğer bir kız Binbaşı Burrows tarafından getirilmişti. Kız avazı çıktığı kadar bağırıyordu. Kendisine Ethel Gladys ismini taktık. Kız serbest kaldığı an kaçacağını açıkladı ve öyle de yaptı. Kız, çok iyi bir ünü olmayan bir jandarma eriyle yaşıyormuş. Ama Ethel Gladys'in ona büyük sevgisi varmış. O, sözünde durdu ve kısa bir süre sonra yokluğu bildirildi. Erkeğine kavuşmuştu.

Kurtarılmış bir kız, bir otomobil pompasının ödünç istenmesi, bizlerden birinin küçük bir rahatsızlığı dolayısıyla alay doktoruna görünmek istemesi İngilizler için aynı şeydi. Olanak varsa koşulsuz bir şekilde gereksinme karşılanıyordu.

Çağdaş çöp yakma yöntemimiz alay doktoru Dr. Daboo tarafından planlanmıştı. Duvarcılara çöp yakma fırınının nasıl yapıldığını ve kullanacaklara fırının nasıl işlediğini o öğretmiştir.

İngiliz işgalinin sürdüğü yedi ay içerisinde, İngilizlerle Amerikalılar arasında, benim de içinde olduğum, tam bir işbirliği ve takım çalışması yapıldı. Eğer bize gelecek misafirler Tel Abiad istasyonuna gelmişlerse ve onları karşılamak için arabamız orada değilse, onları Urfa'ya İngilizlere ait bir otomobili getiriyordu. Bir keresinde, bir savaş divanı gereğince karargâhlarında misafir edebileceklerinden fazla konukları vardı. Fazla kişiler yiyecekleriyle birlikte bize geldiler. Bu durumda Yetimhaneye yük olmadılar. Biz de İngiliz'mişiz gibi, bize olan ilgileri ve korumalarından dolayı onlara her şeyden fazla gönül borcum vardı. Diyelim, arabamız Tel Abiad'a git-

miş de zamanında dönmemişse, bir İngiliz otomobili onu aramaya çıkardı. Bize bir not gönderirlerdi: "Merak etmeyiniz, otomobilinizin dönmediğinin farkındayız, onu buluncaya kadar arayacağız." Bu durumlarda, ovada herhangi bir karışıklığa karşı her vakit bir otomobille koruyucu giderdi.

Doğuyu yönetirken İngiliz'leri gözleme olanaklarımız çok oldu. Her vakit onların bilgelik ve tutumlarına hayran kaldık. Öncelikle Hint alaylarında görev yapan İngiliz subaylarının hepsi Hindustani biliyordu. Erlerin İngilizce öğrenmesini özendirmiyorlardı. Subayların çoğu birden fazla Hint dili ve Farsça da biliyordu.

Her gün her konuda erlere ders veriliyordu. Dinlenme ve eğlenme zamanlarında subaylar da onlarla birlikte bulunuyorlardı. Dürüst oynadıklarını izlemek için değil, onlarla birlikte top oynamak için.

Yerel yönetimle ilişkilerini izlemek keyif veriyordu. Yerel yöneticiler dürüst ve tarafsız davrandıkça işlerine karışılmıyordu. Bir keresinde Binbaşı Burrows, "Biz ateşkes koşullarının uygulanmasını görmek ve yerel yönetimi desteklemek için buradayız" dedi. Aynı ateşkes koşullarına göre, Komutan, işe yaramaz bir yerel yöneticiyi açığa alabiliyordu. Komutanın işi, yönetme yetkisini yönetenlerin elinden almak değil, yönetime yardım etmekti. Bana hep öyle gelmiştir ki, İngilizlerin Urfa'daki tutumu, başka yerlerdekine göre iyi yönetilmemizin sırrıydı. Hatta Milliyetçilerin bile yönetimlerine İngiliz ülküleri kılavuzluk ediyor gibi gelmiştir bana.

Milliyetçi harekette gözler, hareketin önderi Mustafa Kemal Paşa'ya çevrildiği vakit, Erzurum'da ilk kongre yapılmış ve kısa bir süre sonra da Sıvas'ta ikincisi toplanmıştı. Binbaşı Burrows, bizim Urfa'daki işimizin esenliği için neler olduğunu bilmemiz gerektiğini düşünmüştü. Bu nedenle açıklama yetki-

si olduğu ölçüde bana bilgi verdi. Böylece Milliyetçi akımı başından itibaren izleyebildim.

Sonbahar başlarında bir akşam Binbaşı Burrows bana gelerek, büyük olasılıkla kısa bir süre sonra Filistin ve Irak'tan, ama aslında her yerden çekileceklerini gizlice söyledi. Geleceğin son derece belirsiz ve tehlikeli olabileceğini ve bu çekilmeden sonra benim ne yapacağımı sordu. Ona göre, buralarda karışıklıklar olabilirmiş. Amerikalıları geride bırakmak istemediğini açıkça söyledi. Bizim yetimlerle birlikte, kendisinin de gideceği Suriye'ye gitmemizi sağlamaya hazır olduğunu bildirdi. Düşünmem için üç gün süre verdi ve yanıtımı yazılı istedi.

Benim vereceğim yanıt tekti, o da Urfa'da kalmaktı. O vakit, gelmesinin nedenini yardımcılarıma açıklamamı istedi. Ben onların yerine cevap veremezdim, yalnız kendim için vereceğim cevap tekti.

Bu iş o kadarla kalmadı. İngilizlerin çekilmesi için yazılı emir alınca, bir sabalı Binbaşı Burrows'dan mektup biçiminde uzun bir protesto aldım. Bizim Urfa'da kalmamızın kendine göre zararlarını sıralıyordu. Askerler çekilirken bizim de Urfa'dan ayrılmamızı öğütlüyordu.

Yazdıkları o kadar etkileyiciydi ki, kalacağımı ona yazıyla tekrar bildirme hakkımı, Halep'teki müdürümüz Dr. Lambert'e danışmadan kullanamadım. Önümüzdeki trenin hareketinden önce Binbaşı Burrows gelerek, konyla ilgili olarak çok tasalandığını, kendisinin de Halep'e gideceğini ve oradaki müdürümüz Dr. Lambert'e ve Generalı Gregory'ye konuyu anlatacağını söyledi.

Bu duruma göre, Halep'e giden trene binmek üzere, bir sabah Teğmen Weeden'le birlikte otomobille Arab Punar'a git-

tik. Tren birkaç kilometre gittikten sonra, lokomotif bizi çekmekten vazgeçti ve gerisingeri Arab Punar'a getirdi. Ne yapacağımızı düşündük. Cerablus'a otomobille gitmeye karar verdik. Giderken yolumuzu kaybettik. Deyri Zor'a doğru bir hayli gittikten sonra hatamızı anladık. Epeyce gecikme sonunda büyük Fırat köprüsüne geldik. Burada arabamızı köprüden geçirecek yük vagonunu bulduk. Bozulan lokomotif onu çekecekti. Bizim için köprüyü bu lokomotifle geçmekten başka çare yoktu. Teğmen Weeden'i bir koruyucu gönderinceye kadar arabada Otomobili gece Arap köyü Tzur Maghara'da bırakacaktık. Binbaşı Burrows'la birlikte lokomotife girip, köprüyü geçerek istasyondaki Tümen komutanlığına geldik.

Tümen komutanı Albay çok nazik davrandı. Subay yemekhanesinde çok güzel bir yemek yedik. Eğer Urfa'yı terk etmeye karar verirsek bizi taşımak konusunda ne kadar içten davranıyorlardı.

Sabaha karşı saat bir buçukta Halep'ten yeni bir lokomotif geldi. Süvari için arpa almaya giden bir subayın birinci sınıf kompartımanında biraz kestirmeye çalıştık. Bu vagona birinci sınıf diyorum, çünkü bizim seyahatimiz hep yük vagonunda oluyordu.

Halep'te Dr. Lambert ve General Gregory ile uzun süren toplantılar yaptık. Eğer Suriye'ye taşınmaya karar verirsek, General, Binbaşı Burrows'a her türlü askerce yardımın yapılmasını emretti. Beyrut'taki Yakındoğu Yardım Kurulu Genel Müdürü Bay Nicol tarafından, Türkiye'yi de içine alan bu çalışma üzerine karar verilmesi gerekiyordu. Biz Dr. Lambert'e bütün durumu anlatmaktan başka bir şey yapamadık. Biz Urfa'ya döner dönmez Bay Nicol Urfa'ya geldi. O vakit Binbaşı Burrows onunla enine boyuna durumun ciddiyetini görüştü. İngilizler çekilince durumumuzun çok güç olacağını anlattı.

O zamanlar İngilizlerin yerine Fransızların geleceğine dair en ufak bir ipucu yoktu. Binbaşı Burrows'un tasası ufuktaki büyüyen Milliyetçi bulutuydu. Yeni Milliyetçi önderlerin iktidara geldiklerinde ne yapacaklarını bilemiyordu.

Halep'ten dönerken yüreğimde bir sıkıntı vardı. Bazen gelecek olaylar daha önce kara gölgelerini gösteriyorlar. Daha, uzun bir yol gitmeden Teğmen Weeden hastalandı. Ateşi tekerleğin her dönüşüyle arttı. Cerablus'a vardığımızda ateşi kırk buçuk dereceye çıkmıştı. Sedyeyle askeri hastaneye taşındı. Binbaşı Burrows'la birlikte yolumuza devam ettik. Benim için askeri karargâhta yer yoktu. Bu nedenle onunla birlikte bulunamazdım. Sedye bizim yük vagonunu terk ederken 'Oğlum' dediğim Teğmen Weeden için çok tasalandım.

Onun hastalığı her zaman rastlanmayan, çok şiddetli bir sıtma tutmasıydı. Bir hafta sonra da Urfa'ya yolunmuş bir tavuk gibi geldi. O kadar zayıflamıştı. İngilizler onun durumunu her gün telsizle benden sordular.

Arab Punar'dan dönerken otomobili kullanan yabancı şoförün gece gözlerinin görmemesinden ve Teğmenin yanımda olmamasından çok memnun kaldım. Şoför bir yarasa gibi her gördüğü ışığın üzerine gidiyordu. Arabanın ışıklarının ona bir faydası yoktu. Hep biz ona, "Biraz daha sağa, hayır çok oldu şimdi sola" diye yardım ediyorduk. Lastiğin biri patladığı vakit rahatladık. Otomobilin lastik pompasının yanımızda olmadığını gördük. O vakit durup çay yaptık. Birden ufukta Kürt süvarilerini gördük ama onlar bizi görmedi. Otomobilin tekerleği çıkıncaya kadar patlak lastikle daha güvenli bir yere gitmeye çalıştık. O vakit yol kenarına oturup Urfa'daki subayların bizim yolda kaldığımızı anlayıp aramalarını bekledik.

Beklerken akşam yemeğimizi karpuz ve bisküvilerden hazırladık. Bisküviler bayattı, onları iki gün önce Urfa'dan getir-

miştim ama insan açken ne olsa yiyor. Gece yarısından sonra bir ışığın hareket ettiğini gördük. Bu, korumasıyla birlikte bizi almaya gelen otomobilin ışığıydı. Kendi arabamız tamire yanıt vermeyince onu orada korumayla birlikte bıraktık ve biz hareket ederek sabahın saat üçünde Urfa'ya vardık.

Sadık Hanna ayaktaydı ve bize güzel, sıcak bir tavuk yemeği hazırlamıştı. İyi bir yemekten sonra insan çektiği sıkıntıları unutuyor.

Bu sıralarda bizim Bayan Smith'in doğum gününü öğrendik ve Amerikan usulü kutlamaya karar verdik. Buradaki yaşamımız çok ağırbaşlı bir biçimde geçiyordu. Biraz hafifletmek için doğum günlerini kaydetmeyi kural yaptık. Doğum gününün gecesi subayları çağırdığımızda, o günün aynı zamanda Binbaşı Burrows'un da doğum günü olduğunu öğrendik. Bize gösterdiği nazik ilgiye karşılık vermeyi düşündük.

Mumlar, yer isimleri, şakalarla ve çiçeklerle güzel bir masa hazırladık. Ben en son hazırlıkları yapıp giyinmeye giderken kapının önünde bir otomobilin durduğunu işittim. Kapıdan başdoktorumuz Dr. Richards ve eşi ile iki Amerikalı daha doğum gününe katıldılar.

Tekrar masa kurduk. Bir yerden, belki İngiliz karargâhından da iskemleler geldi. Yeterince iskemlemiz yoktu. Tatlımız Jack Horner biçimindeydi. Dostlarımız onu bilmiyorlardı. Gecenin gösterişi pastayla dondurmaydı. Her şeref misafirine gerekli mum adediyle birer pasta yapmak için kendime zaman ayırmıştım. Teğmen Weeden'in, holün loşluğunda, kendisine dondurma kalmadığını işaret ettiğim zamanki yüzünü hepe hatırlarım. Son gelen dört kişi hesapta yoktu. Ertesi gün, askeri yemekhanede Dr. Richards'la yemek yerken ona bir dolu dondurmayı tam vaktinde gönderdim ve arkadaşlarıyla paylaşmasınız söyledim.



Bayan Richard Mansfield Urfa yolunda Bir yük vagonunda Bağdat Demir yolu

Tam başarısız olduğum zamanın öyküsünü anlatmadım. Buna İngilizler çok gülmüştü. Çok sıcak yaz günlerinde bütün subaylar şort giyiyordu. Teğmen Weeden de kendine şort istiyordu. Ben bu özlemi karşılamak istedim. Bende biraz haki kumaş vardı ama patron yoktu. Teğmenden eski külotunu istedim ve ona göre biçtim. Teğellediğim zaman pantolon bana tamammış gibi geldi. Bu durumda kendimden memnun olarak,



İngiliz Subaylarla ayrılık Kahvaltısı, Kasım 1, 1919

diksin diye bir terziye gönderdim.

Geri geldiği vakit beklediğim gibi olmadığını gördüm. Oğluma götürdüm, o da giymeye gitti. Derken homurdanmalar ve gülme sesleri duydum. Ben de katılıncaya kadar güldüm.

Terzi bakmış ki malzeme bele göre fazla, ölçüyü bulunca-ya kadar pililer koymuş. Teğmen göstermek için döndüğü vakit bir balerine benziyordu. O bunu İngilizlere göstermek için

giyeceğini söyledi ama ben ona sıcak günlerde giyebileceği düzgün şortlar diktim.

Sonbahar günleri hızla geçiyor, Kasım ayı yaklaşıyordu. Bizim Suriye'ye gitmeyeceğimiz kararlaştırılmıştı. İngilizler olmadan, bu kadar belirsizlikle geleceği karşılamamız güç görünüyordu. Hiçbir vakit anlatamayacağım bir nedenle, yalnız beni değil hepimizi bir karamsarlık bastı. 51. Sikh alayının gidişini üzülerek seyrettik.

Onlar ayrılmadan az önce, onların Fransız birlikleri ile değiştirilecekleri lafı çıktı. Bu bir avuntu oldu. Az sonra da Yüzbaşı Lambert, Binbaşı Burrows'dan komutayı almaya geldi. İngilizlerin son günlerinde, Kürt ve Arap aşiretlerinin başkanları, ellerinde Binbaşı Burrows'dan tanıtma mektubu, bana saygılarını sunmaya geldiler. Binbaşı çevremi önemli dostlarla sarmak istemişti. Aralarında, zaten dostum olan yaşlı, beyaz saçlı sevgili Müftü vardı. O, Cuma hutbelerinde, "Allahın gazabı, Hayır İşleri Kurulu müdiresini veya Amerikalılardan birini tedirgin edenin üzerinde olacaktır" dedirteceğini söyledi.

Böyle olağanüstü dostluğu hiç duymamıştım. Ona teşekkür ederek, "Birlikte ekmek kırdığımız için zaten dostuz" dedim. Bizim çay masamızın ünlü olan bisküvilerinden birine uzanarak, "Evet" diye yanıt verdi. "Sizinle ekmek kırdım, dostluk ekmeği." Bundan böyle bisküvilerin adı Urfa'da öyle kaldı. Eğer Türkiye'de ve başka yerde, daha çok dostluk ekmeği kırılsaydı bu kadar çok bozulan antlaşma ve atılmış anlaşmalar olmazdı ve dünya barışı bugün olduğu gibi tehlikeye düşmezdi.

Bir akşam Binbaşı Burrows ve Yüzbaşı Lambert bizimle yemek yedi. Yüzbaşı, Fransızlarla Amerikalıların, İngilizlerle olduğu gibi, iyi ilişkileri olmasını içtenlikle istediğini söyledi. Bizim için içten ilişkilerin olmamasına bir neden yoktu, çünkü

bu ilişkiler zaten vardı.

İngilizlerin gidecekleri günün akşamı bütün İngiliz subayları geldi ve el ele tutuşup "Auld Lang Syne" şarkısını söyledik. Dışarı çıktıktan sonra dönüp özellikle bu gece için öğrendikleri "Tosti"nin "Elveda" şarkısını söylediler. Bütün subayların sesleri güzeldi ve Urfa'da bu müziğin yalnız bizim kulaklarımız için söylenmesi ne kadar hoştu.

Gitmeden önce son yemekleri olan sabah kahvaltısını sökülen yemekhanede değil, bizimle birlikte etmelerini istedik. Zırhlı otomobilin peşinden kayboluncaya kadar baktık.

Olaylar üzüntümüzü doğru çıkardı. Üç ay sonra, haftalarca süren kötü belirtilerin sonunda bir kuşatmanın ortasında kalmıştık. Bir çıkış yolu bulamamaktan kendimiz yiyip bitiriyorduk. İşin sonunu sabırla beklemekten veya bize düşen ölüme boyun eğmekten başka çaremiz yoktu.

Halep'teki ordu karargâhından, Urfa'nın boşaltılmasından önce gelen bir telgrafla biz Amerikalıların unutulmadığını anladık. Olanağı varsa, bizim Binbaşı Burrows'la gelmemiz isteniyordu. Ben hemen, öksüz ve yetimleri kışın içine yerleştirmek amacıyla Mutasarrıfın bana bağışladığı büyük Türk hastanesini tamire başladım. Kapılar tamir edildi. Büyük merdiven tamir edildi ve güvenli oldu. Bütün pencereleri, yerleri ve ahşap oymaları temizlettim. Fransız subaylarının birinden bir telefon aldım. Üstünün verdiği buyruğa göre, ilk beklenenden fazla asker geleceği için üzülerek hastaneye el koyuyorlardı.

Gerçekten de askerler geldi ama en az yarısı hemen tezkere aldı. O kadar çok ihtiyacım olan binayı geri alamadım. Daha sonraki olaylar dolayısıyla da bu çok önemli olmadı.

V

FRANSIZ İŞGALİNİN SONUCU

Fransızların komutanı Yüzbaşı Lambert ve yardımcısı Teğmen Deloire, İngilizler Urfa'yı terk etmeden gelmişlerdi.

Birkaç gün sonra Binbaşı Hauger bize haber göndererek Tel Abiad'da olduğunu bildirdi. Birliğinde otomobil olmadığından, otomobilimizle onu aldırtıp Urfa'ya getirmemizi rica etti. Biz de ricasını büyük bir mutlulukla yerine getirdik. Koşullar şimdi tersine dönmüştü. Yedi ay, dileyen bizdik. İhtiyaç olduğunda işgal gücü komutanına gidip yardım istiyorduk. Yeni komutan şimdi ihtiyacı için bize geliyor ve bizde olanları istiyordu. İstekleri de az değildi.

Telsizleri yoktu. Ulaştırmaları tamamen at ve katırla sağlanıyordu. Topları yoktu ve ağır makinelileri fazla değildi. Doktorları, sağlık malzemeleri, ilaçları yoktu. Yiyeceklerini gündelik sağlıyorlardı; bir keresinde komutan, ileri gelenleriyle birlikte yemek yerken, her işlerinde olan kısıntı masalarında da görülmüştü.

Askerleri genel olarak Cezayir ve Senegal'liydi ama makinelileri kullananlar Fransız'dı. İlk başta Urfa'ya bin asker geldi, yavaş yavaş tezkere alarak, çevrede hızla artan düşmanlığa karşın beş yüz kişi kaldılar.

Bu düşmanlığın neden oluştuğunu söylemek güçtür. İlk olarak (ki bu en önemlisidir) Milliyetçilik hareketi sessizce güç kazanıyordu. Birbiri arkasına önemli merkezlerdeki yetkililer bu hareketi destekliyorlardı. Osmanlı yönetiminin bittiğini ve Türk ulusunun kendini yönetmeye karar verdiğini açıklamak için bir çağrıyı bekliyorlardı.

İngilizler varken ve her iş sessizce yapılırken, Fransızlara bu düşmanlık nedendi? Türklere karşı kazanılan zafer, bir İngiliz - Arap zaferiydi. Lord Allenby'nin koyduğu ateşkes koşulları ve zafer saatinde, Mekke'den sonra Müslümanlar için ikinci kutsal kent olan Kudüs'e, nezaketle davranıp yürüyerek girmesi, yendiği düşmanlarının bile saygısını kazanmıştı. Hiçbir Türkten Lord Allenby hakkında bir tek eleştiri sözü duymadım. Doğası asker olan Türk, yenilse bile, güçlü düşmanı sever.

Belki karışıklığın bir nedeni, her yere Fransız bayraklarının asılmasıydı. Hiçbir yerde İngiliz bayrağı asılı değildi ve İngilizler bayrağımızı asmamızı istemiyorlardı. Fransızlar işgal edince her yerde ay-yıldızlı bayrağı üç renkli Fransız bayrağı ile değiştirmeye çabaladılar. Maraş'ta Fransızlar, hükümet binalarındaki Türk bayraklarının indirilmesini yerine Fransız bayrağı çekilmesini istediler. Anında isyan çıktı, işgal düşmanlığa ve kanlı bir kuşatmaya dönüştü. En az on bin Hıristiyan sivil Türkler tarafından kıyıldı ve işgal güçlerinin bu kıyımı durdurmaya gücü yetmedi. Kısa bir süre sonra Fransızlar kenti bıraktı ama kentin büyük bir kısmını ve yakın çevresindeki birçok köyü yıktı.

Milliyetçilik akımı gücünü duyurduğu vakit, eğer İngiliz işgali sürseydi, böyle isyan ve düşmanlık olur muydu, sorusu hep soruluyor.

Hükümeti kontrol etmek yerine, ona yardımcı olmakla, İngilizlerin uygulamasını gördüğümüz yönetim politikası, bana öyle geliyor ki Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu milliyetçiliği desteklerdi. İngilizlerin bu yeni hareketi düşmanca görmediklerinden, ona yakınlık duyduklarından hep kuşkulanmışımdır. Yine milliyetçilerin yaptıkları en büyük yanlış İngiltere ile olan eski dostluğun bir kenara bırakılmasıdır. Böyle bir gelişmenin de hem İngiltere'nin hem de Amerika'nın, ortak tarihleri olan ve İngilizce konuşan bu iki ülkenin, özgürlüğün ve kurulmakta olan anayasal devletin sevgisini kazanacağı kesindi. Eski rejimin kötü yönetim biçimine, yaşayan hiçbir İngiliz veya Amerikalı, bir an için bile göz yummaz. Hıristiyan azınlıkların kıyımlar ve göçleri Türk tarihinin sayfalarını kanla ıslatmıştır.

Benim düşünceme göre, daha yüksek düzeylere çıkmak isteyen herhangi bir ulusun, kendi gelişmesini önleyen yöntemleri bir kenara koymasına ve bu gibi özlemlere karşı çıkılması değil, yardımcı olunması gerekir.

Herhangi birinin Fransız işgal birlikleri üzerindeki görüşü, hepsinin savaş yorgunu olduklarıdır. Fransa'daki büyük mücadelenin etkisi, onlarda az tanıdıkları insanları yönetmek için yeni bir yöntem biçimleştirme hevesi bırakmamıştı. Barış antlaşmasını beklerken onlar ülkeyi işgale gönderilmişlerdi. Barış antlaşması imzası ise belirsiz, karanlık geleceğe doğru gitmişti. Onlar savaş yorgunuydular, karşılarındaki Türklerin de öyle olduğunu sanıyorlardı.

Bir Fransız'ın sivil vali atanması halkı daha da tedirgin etti. Hükümet işlerine de karışılınca bu tedirginlik hiddete dönüştü.

Aralık ayı başında Halep'e giden bir subayla trende karşılaştım. Kendisi Mardin'e yaptığı denetim gezisinden dönüyordu. Ona Fransızların nereye kadar işgal edeceklerini sordum.

"Olasılıkla Diyarbakır ve Mardin'e kadar" diye yanıtladı. "Kendimce bunun akıllıca bir şey olduğunu düşünmüyorum ama herhalde uygulanacak" dedi.

Mardin'deki kabul ediliş biçiminden hiç bahsetmedi. Sonradan öğrendiğime göre göz korkutucuymuş. Amerikan Misyon binasında çay içerken kızgın ahali orayı basmış ve kentten çekip gitmelerini istemişler. Zavallı delikanlı bir ay sonra Maraş veya Adana'da öldürüldü.

Bu tatsız olaydan bir ay sonra, bir başka subay Urfa ve Siverek üzerinden Diyarbakır'a gitmek istedi. Siverek'te kendisine Diyarbakır'a doğru giderse öldürüleceğini anlattılar. O, akıllıca geri döndü ve yuhalanarak uğurlandı.

Bütün bu olaylar, yükselen Milliyetçiliği açıkça gösteriyordu. Dışarıdan karışma olmaksızın o koca imparatorluktan artakalanı yönetme karalılığını gösteriyordu.

1920 yılı başlarında ürkütücü dedikodular dolaşmaya başladı. Bu dedikodular özellikle Hıristiyanları korkutuyordu. En güçlü görünen olasılık Arap aşiretlerinin ayaklanmasıydı. Fransızlar bunu yalanlamıyorlar, karışıklıkların nedeni olarak bunu gösteriyorlardı.

Aralık ayında Suriye'de Baalbek'ten geçerken Fransız işgaline karşı düşmanlığı açıkça gördüm. O sıralarda Fransız birlikleri Baalbek'e en yakın Rayak'taydılar. Rayak, Beyrut-Şam demiryolunda, Halep'ten trenle kırk beş dakika uzaklıkta bir bağlantı istasyonuydu. Halep'ten bizimle birlikte gönderilen bir Fransız askerini silahlı ahali vagonumuzdan almaya kalkıştı. Bu durum bir avuç asker ve iki makineli tüfekle treni koruyan Arap Binbaşısını sıkıntıya soktu. Bu ahali, korkan Fransız'ı aşağı indirebilseydi -birkaç gün önce bir vatandaşına yapıldığı gibi- boğazı kesilirdi.

Yine silahlı süvarilerin Şam demiryolu hattında, başka bir istasyonda yolcuları soymak niyetiyle geldiklerini gördüm. Bir komutla ateş edecek makineli tüfekleri üzerlerine çevrilmiş görünce, düşüncelerini değiştirip kalabalık trenin izleyicisi olmaya karar verdiler.

7 Şubat 1920'de, bir gün önce, yeni bir Arap saldırısının dedikodusuyla pazarda bir panik olduğunu duyduğumda, birlikte çalışan iki arkadaşımla çarşıya gitmeye karar verdim. Büyük çarşıya giden yolun dışında, son üç haftadır olduğu gibi, dükkânların çoğu kapalıydı. Hem Türkler hem Hıristiyanlar panik içindeydi. Birçok tüccar, özellikle Hıristiyanlar, mallarını evlerine taşımışlardı. Tanıdıklarımızla durup konuşmaya başladık. Niyetimiz onlara cesaret verip durumun normal olduğunu göstermekti ama içimiz korku doluydu. Ertesi gün korktuğumuza uğradık. Siverek - Diyarbakır yolundaki Karaköprü'ye giden uzun tepenin üzerinden yüzlerce atlı şehre doğru gelmeye başladı. Beyaz bayrak taşıyan bir arabanın onlara doğru görüşmek üzere gittiği görüldü. Görüşmeden sonra atlılar dönüp geldikleri yoldan gittiler. Arabada Mutasarrıf ve Ali Saip diye biri varmış. Ali Saip sonradan Fransızlara başarılı bir kuşatma uygulayacaktı.

Ali Saip Musul'lu bir Kürt'tü ama Beyrut'ta yetişmişti. Urfa'dan önce Adana'da Jandarmaymış. Büyük savaşta bir köyde görevliymiş, dolaysıyla savaşta bir saat bile bulunmamış.

Urfa'da İngiliz işgali sırasında da yerel Jandarma komutanıyla anlaşmazlık vardı. Fransızlar onu tutuklamaya kalkınca, kaçıp kurtuldu. Fransızlar Adana'dan Ali Saip'i çağırdılar. Kendisi Fransızların adamıydı. Ona güvenleri vardı ve onu Fransızların sadık hizmetkârı olarak görüyorlardı. Aslında o Adana'da oyun oynuyordu. Fransızların adamı olmayıp güçlenmekte olan Milliyetçilerin adamıydı.

Bana nasıl, Hacin'deki karışıklığı soruşturmayı giden bir Fransız subayına eşlik etmesi için Adana'da komutanı tarafından gönderildiğini ve orada üç gün hasta taklidi yaptığını, oysaki her gün Milliyetçilerin temsilcisi ile görüştüğünü ve Fransız güçlerinin ve onların etkisinin yok edilmesini planladıklarını anlattı.

Binbaşı Hauger onu çağırdığında hemen cevap verdi. Bu çağrı Milliyetçilerin olgunlaşmakta olan planlarına uygun düşüyordu. Urfa Jandarma komutanı atandı. Bir hafta planları yerinde yetkinleştirdi, ondan sonra kaybolup Siverek'e gitti. Orada iğrenç Fransızları Urfa'dan atma buyruğunu aldı ve geri döndü. Eski komutanına Urfa'yı yirmi dört saat içerisinde terk etmesini, aksi takdirde saldırıya geçeceğini bildiren son uyarıyı yaptı.

Yirmi dört saat, 8 Şubat 1920'de öğle üstü bitti. Sürenin bitmesinden önce Binbaşı Hauger bana haber göndererek düşmanlığın başlayacağını, Yetimhaneyi çadırlardan çıkarıp başka bir barınağa götürmemi söyledi. Olabildiğince acele olarak, dokuz yüz öksüz ve yetim, öğretmenler, hemşireler ve çeşitli bölümlerin başkanlarıyla eski Yetimhane'ye taşınmamdan başka çarem yoktu.

Hauger'in dediğine göre, eğer bir saldırı olursa, takviye güçleri yolda olduğundan, pek bir etki yapamazdı. Bu acele eylemime geri dönüp bakınca, Hauger'e bir haber gelmediğini iyice biliyordum, çünkü General Gouraud bana kuşatma ve sonraki kıyım üzerine bilgi vermek için yazdığı mektupta, 24 Ocak'tan sonra Urfa ile iletişimin kesildiğini yazmıştı. Fransızların telsizi yoktu ve yukarıda belirtilen günde telgraf telleri kesilmişti. İki yıl sonra 11 Nisan'da, yani toplu kıyımın olduğu gün, takviye güçleri gerçekten Urfa'ya gitmek üzere hareket etmişti.

Doğal olarak ben bir an için bile kurtarıcı güçlerin yakınlığından kuşkulanmamıştım. Çocuklara giysilerini büroma getirmelerini, yataklarını ve battaniyelerini eski Yetimhaneye götürmelerini söyledim. Teğmen Weeden çocukları topladı ve dediklerimi yapmalarını izledi. Bayan Mansfield ve Bay Clement onları ırmağın karşı tarafındaki Yetimhaneye götürdüler. Büyük bir karışıklık vardı. Eski binayla çadırlar arasındaki iki buçuk kilometrelik yolu, yataklarıyla yüklü olarak, her an çarpışmanın başlayacağı korkusu içinde yürümek güçtü. O gün bir olay çıkmadı. Göç için zaman olduğunu bilseydik işler daha rahat yürürdü.

Gece olduğunda çocukların dokuz yüzü de taş binanın içindeydi. Düşünmeye başlayınca, oldukça öngörülü davranmaya çalışmama rağmen, farkına vardım ki çok şey unutulmuş. Özellikle ilaçlar. Yiyecek maddesi sınırlıydı. Çadırlarda kiler olmadığından yiyeceğin fazlasını eski Yetimhanede tutuyordum. Zaten kurtarılmış kız ve kadınlar da orada kalıyorlardı. Yetimhanenin ekmeği orada hazırlanıyor ve yakındaki bir fırında pişiriliyordu. Bulgur, pirinç, kuru bakla, mercimek ve fasulye gibi çuvaldaki yiyecekler de oradaydı. Bahar geliyordu ve çuvalları doldurmak gerekiyordu.

Kaynaklarımı gözden geçirince güvende olduğumu gördüm. Nasılsa kurtarıcı güçler her saat bize yaklaşıyordu. Kasadan fazla para bile getirmedim. Yanımda üç gün yetecek kadar para vardı. Nasıl olsa üç gün içinde kurtarma sözü verilmişti.

9 Şubat Pazartesi sabahı çok soğuktu, dondurucu soğuk. Birden güneş doğarken, Büyük Camiden, kentteki her minareden, kaleden ve yüzlerce evden atılan silah sesleri duyuldu. "Saldırı başladı" dedik. Saldırı Araplardan değil, kenttendi. Urfa Fransızlara karşı ayaklanmıştı. Ayaklanmada asker yoktu, ayaklanan halktı.

Yetimhanenin damından bir makineli tüfek Türk silahlarına karşılık verdi. Yaptığı etki Türklerin ateşini Yetimhaneye çevirmek oldu. Cezayirli çavuşa derhal makineliyi kaldırmasını söyledim. Makinelinin dama yerleştirilmesi için benden izin alınmamıştı. Çocukların yaşamını tehlikeye atıyordu.

Kuşatma yapılmıştı. Büyük ovaya bakarak gelecek askerleri görmek için gözlerimizi yoruyorduk. Gelen giden yoktu. Uzaktan büyük topların atış sesini kaç kere duyar gibi olduk. Beklenmedik zamanda bir metre kalınlığında, hatta daha fazla yağan karda yürüyen askerlere acıyorduk. Yaklaşan askerlere, ayaklarını ısıtacak çorapları acele örmeye başladım. Sekreterimin de parmakları meşguldü. Ona eski şemsiye tellerinden örgü şişleri yaptıktan sonra o da örmeye başladı. Kısa sürede hiçbir zaman gelmeyen askerlerin ayağını ısıtacak bir sürü çorabımız oldu.

Cezayirli çavuşun yerine gelen Teğmen Marcerau, Tel Abiad'dan o kadar acele çağrılmıştı ki, giysilerini geride bırakıp üstündekilerle gelmişti. Kısa sürede onu ısıtacak çamaşır diktirdim ve geleceğini ümit ettiğimiz askerler için hazırladığımız çoraplardan verdim.

Bir gün çok özür diledikten sonra bir mendil verip veremeyeceğimizi sordu. Zavallı delikanlı. Bende erkek mendili yoktu. Benim küçük mendillerimden sınırlı sayıda vardı. Ama bende bir miktar benekli beyaz patiska vardı. Biliyordum ki benekler bir iki yıkayışta çıkacaktır. Bu patiskadan ona birçok mendil yaptım. Bana defalarca teşekkür etti.

Benim iki yataklı acil servisime iki ayağı donmuş bir asker getirildikten sonra siperlerdeki askerlere de yün çoraplar vermeye başladık. Amerikalı hemşiremiz Bayan Smith yeni binadaydı. Yardımcılarım ise ayak donmasını hiç duymamışlardı. Koşup gelip bana sordular. "Karla ovun" dedim. Çocukluğum-

da Western Catskill'in soğuk kışlarında kulak veya burun ucu beyaz görününce öyle dendiğini hatırladım. Çok uzun bir zaman sonra hatırladığım bu bilgiyle askerin bir ayağını kurtardık. Öteki ayağı çok donmuş olup askeri hastanede kesilmesi gerekiyordu. Ancak gece karanlığında kaçırılabilirse.

Bayan Law dışında hiçbir çalışanım benimle gelmemişti. Fransızları kurtaracak askerlerin gelemeyeceğini ve saldırının altmış üç gün sürecek bir kuşatmaya dönüşeceğini düşünmüyorduk. Yeni binayla iletişimin kesileceğini, benim Yetimhanede yalnız kalacağımı ve gerçek savaş durumunda taşıdığım yükleri paylaşacak bir - iki Amerikan erkeği olmayacağını hiç düşünmüyorduk. Ama bunların hepsi gerçekleşti ve kısa sürede durumun ciddiyeti anlaşıldı.

Günler geçtikçe yaşamımız, her birkaç gün içinde bir çalışanın veya bir çocuğun yaralanması veya ölmesi dolayısıyla tehdit altındaydı. Bana emanet edilen çocukları, gittikçe bilincine vardığım durumdan nasıl çıkaracaktım. Bu durum büyük olasılıkla açlıktan ölümle veya Türkler kazanırsa daha kötüsüyle bitecekti.

Dışarıdan acil bir kurtarıcı gözükmediğine göre, Teğmen Weeden'in tercümanı dürüst John'u çağırıp hızla azalan yiyeceklerimizi sınırlı kullanma işini verdim. Bunu ve verilen her işi bağlılıkla yaptı. Ona, vaktiyle Aziz John'a dendiği gibi, "Sen bana ihtiyaç zamanında Tanrının gönderdiği adamsın" diyordum.

Bir gece bilgi vermeye geldi. "Bayrak asıldı ve bebek gömüldü." Bayrak dediği Türklerin saygı duyacaklarına söz verdikleri Kızılhaç bayrağıydı. Kırmızıyı bulmak için onu bir yorgandan yırtıp yapmıştım. Kurtarılmış kızlardan birinin bebeği olup ölmüştü. John ve mezarı kazanlar keskin nişancılar tarafından vurulmasın diye ölüyü gece gömmüştük.

Kuşatmanın başında su kesilmişti. Durum gittikçe kötüleşiyordu. O vakitten beri yalnız el yüz yıkıyorduk, yıkanamıyorduk. İçme ve çamaşır yıkama suyu çok azdı. Suyu çevredeki kuyulardan alıyorduk ve sınırlıydı. Sakalarla getirmek, Türklerin keskin nişancıları dolayısıyla çok tehlikeliydi. Dokuz yüz susamış çocuk! Çok geçmeden dokuz yüz aç çocuk. Buğday tükenince, deposu olan birkaç Ermeni'nin verdikleri de bitince, on gündür almakta olduğum çarşı ekmeğinin verilmesini devlet görevlileri, belki Fransızlara veririm diye önledi.

O günlere ait kayıtlarımda "Artık ekmeğim yok ve nereden alacağımı bilmiyorum ama bu aç çocuklar için bir yol bulunmalı" diye yazmışım. Ve bulundu! Terk edilmiş bir Türk evinde büyük bir buğday deposu bulundu. Ben de payımı aldım. Dikkatli kullandığım için kuşatmanın sonuna kadar yetti.

Buğdayı öğütme işi kilerlerden birinde yapılıyordu. İçinde iki atla çevrilen değirmen taşı vardı. Dört atla gece gündüz çalışarak Yetimhanenin ve dışarının un ihtiyacını karşılıyorduk. İş ki buğday olsun.

Eğer yiyeceği kuşatmanın kalkacağı güne kadar yetiştireceksek, anladım ki günde üç öğün yemek veremezdik. Çocukları akşam saat altıda yatırıp ertesi sabah dokuza kadar yatakta tutuyorduk. Onlara sabah suda haşlanmış pirinç veya buğday verip başka bir şey vermiyorduk. Daha sonraları at veya eşek eti bulununca haşlamayı onunla yapıyorduk. O vakit daha lezzetli oluyordu.

İkinci yemek ikindi üstü saat dört buçukta veriliyordu. Bir avuç kuru üzüm veya dut kurusuyla veya iki üç incirle bir dilim ekmek veriliyordu. Akşam yemeği olarak ince bir dilim ekmek yiyorlardı. Yiyecek yetersizliği nedeniyle birçoğu bayıldığı halde, bu durumdan tek bir çocuk şikâyetçi olmadı. Aradaki zamanda çocuklar okulda oluyordu.

Sevgili küçük Daveed şeker seviyordu. Arada bir çağırıp ona şeker veriyordum. Yiyeceğin kıt olduğu zamanda, bir gün geldi. Kendisine şeker isteyip istemediğini sordum. "Hayır! Ekmek, ekmek" diye bağırdı, sonra "Su, su" diye ekledi. O günlerde, yiyeceğim miktar az olmakla beraber, ekmeği yutamıyordum. Onun için her vakit Daveed veya Maritza için ekmek bulunurdu.

Yetersiz gıda yegane güçlük değildi. Yakacak da yoktu. Çocuklara sıcak yemek pişirebilmek için merdiven korkuluklarını, dolapları, hatta tavanı tutan bir kirişi bile yaktım. Başka bir problem de giysi problemiydi. Çocuklar üstündekilerleydiler. Çadırlardan bir şey getirmek kabil değildi, çünkü Türkler bizimle, kentin diğer tarafının ilişkisini kesmişlerdi. Büromda çok kumaş vardı ama onlar da öteki taraftaydı. Kuşatma başlamadan Yetimhaneye yüzlerce çarşaf, beyazlatılmamış muslin göndermiştim. En kısa sürede dikiş makineleri dokuz yüz çocuğa çamaşır ve giysi dikmeye başladı.

Yıkanmak ve çamaşır için suyun yokluğu ve bulunan az sabun, her şeyle birlikte öteki tarafta kalmıştı. Bitin, uyuzun ve sıtmanın dönmesine neden oldu. Bu felaket günlerinden iki buçuk yıl sonra bu kaydı düşerken, bir tane bile ciddi hastalık olmadan işin içinden nasıl çıktığımıza ben de şaştım. Yalnız verem olan bir kız, ki çadırlarda hızlı bir iyileşme gösteriyordu, eski Yetimhaneye geldiğimizde kötüye gitti ve kuşatmanın kalktığı sıralarda öldü.

Yetimhanedeki üzüntülerimize ek olarak bir de Ermeni toplumunun sorumluluğu vardı. Ermeni Milli Birliği, kuşatma süresince yapılacak yardımın yarısını karşılayacak bir parayı toplamıştı. İhtiyaç fazlalaşınca Bayan Law çorba çıkaran bir aşevi açtı ve hakiki ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye başladı. Biz de paramızla at ve eşek eti alıyorduk. Daha sonraları Er-

meni toplumuna günde bir eşek kestiriyorduk, masrafın gerisini ekmek içinde olmak üzere Ermeni Milli Komitesi karşılıyordu.

Ermeni komitesi silahlı bir tarafsızlık siyaseti güdüyordu. Hem Türklerin hem de Fransızların saldırı için Ermeni mahallesini geçmesini önlüyordu. Günler uzadığı ve açlık dar sokakları bir hayalet gibi gezdiği vakit, mahalleyi koruyan altı yüz silahlının önderi neredeyse Türklerin Fransızlara saldırmasına izin verecekti. Özellikle kadınlar daha fazla dayanamayacaklarını söylüyorlar, "Türklerle beraber dört yıl yaşadık, daha fazla yaşamanın ne ziyanı var. Hiç olmazla onlarla birlikteyken aç olmayız" diyorlardı.

Her seferinde komite başkanı bana gelip dert yanarak, ne yapması gerektiğini soruyordu. Görebildiği tek şey, direnmekten vazgeçip Fransızlarla savaşsa bile, olayları akışına bırakmaktı. Son derecede karamsar olduğunda kendisine bir fincan sıcak çay veriyordum. Çayını içtikten sonra karamsarlığı azalıyordu. İkinci fincan çayda kendine daha çok geliyordu. O sırada akıllı babamdan hatırladığım bir iki sözü veya bir iki Arap atasözü söylüyordum. Tevrat'tan bir iki mısra ekliyordum. Gideceği vakit direnme gücü yerine gelmiş oluyordu. Türklere teslim olmadan beklemeyi göze alıyordu.

Problemlerimizin hepsi aynı anda yanıt istemediği için talihliydik. Bu karışıklık, belirsizlik ve sürekli tehlike karşısında altmış gün dayanamaz, yıkılırdım. Problemler tek tek geliyor ve çözülüyordu. Çözülemeyenler de, bir ışık görünceye kadar bekletiliyordu. Bin çocuğu besleyecek paraya gelince, elimdeki de bittikten sonra borca da girdim, ne yapacağımı bilemiyordum. Uykusuz bir geceyi geçirdikten sonra, "Gün başladı ama bitmedi" diyordum. Babamdan sıkıntılı zamanlarında duyduğum bir sözdü.



Daveed Doonian Kilise avlusunda Bulunduktan sonra

Halep'te biri vardı ki aklında sürekli biz vardık. Bu kişi akıllı müdürümüz Dr. Lambert'ti. Urfa'dan haber alamıyor ve sıkıntıda olduğumuzu biliyordu. Parasızlığımızı da hissetmişti. Oysaki parasızlığı yalnız ben biliyorum, sanıyordum. Kendisi Urfa'dan geçecek bir Türk binbaşısı bulunca, bana hitaben yazdığı mektubu ona emanet etmiş. Bu mektubu almış oldum. Dr. Lambert'in mektubuna ilişik, Standard Oil Petrol şirketi-



Daveed bir yıl sonra

nin Halep acentesinin Urfa'daki temsilcisine yazdığı mektupta, bize gereken bütün parasal yardımın yapılmasını yazıyordu. Ben, kuşatmanın geri kalanını çıkarmaya yetecek yalnız beş yüz altın lirayı değil, son derecede ihtiyacım olan iki teneke gazyağına da kısa sürede kavuştum.

Standard Oil Petrol şirketinin dünyanın her yerindeki Amerikalılara yardımı ilk değildi. Derin gönül borcumu burada

kaydetmek isterim. Bu olaylı zamanlarda aklımda kalan ve bana keyif veren ve beni avutan, delik deşik edilmiş kentten başlayıp ufuklara doğru uzanan görkemli ovaydı. Orada erkek ve kadınların yaşadığı ve çalıştığı köyler vardı. Orada çocuklar oynuyor ve şarkı söylüyorlardı. Oralarda ölüler de vardı. Büyük mezarlıklarda toprak kümbetlerin altında isimsiz ölüler yatıyordu. Ama benim ovam göz alabildiğince karla kaplandığı vakit olağanüstü güzeldi. Sevinçli bahar geldiğinde tarlaların buğdayla yeşillenmesini, ağaçlardan bazılarının gelin gibi kokulu beyaz çiçeklerle kaplanmasını görmek çok keyifli oluyordu. Yandaki kenti nefret ve ölüm yönetmiyormuş gibi, oradaki toprağı sürme ve tohum ekme işleri sürüp gidiyordu.

Ve güneşin batması! Şimdi bile gözümün önünde canlanıyor. Alp dağlarındaki parlamanın uzaktaki Tek Tek dağlarında gözükmesi. Önceden pembe tül perde çekilmiş gibi olan dağlar sonra dövme gümüşten gibi oluyordu.

Sonradan kuşların dönüşü. Önce bülbüllerin, sonra kırlangıç ve leyleklerin dönüşü. Vaktiyle bir Hıristiyan kilisesi olan Eski Cami'nin minaresine yuva kuran leylekler her yıl oraya dönüyordu. Bu iri kuşlar top ve tüfek gürültüleri arasında ne kadar sakin ve akıllı duruyorlardı. İnsanların çekişmeleri yanında ne kadar üstündüler. Bu korkulu günlerde doğadaki barış ve sakinlik, aklımın başımda kalmasına yardımcı oldu.

Amerikan bayrağı yapmamız daha da yardımcı oldu. Binamıza açılan ateş Kızılhaç bayrağı çektikten sonra da durmayınca, bir gün, "Keşke bir Amerikan bayrağım olsaydı" dedim. "Bir bayrağım olsaydı bu binanın üzerine çekerdim. O vakit buraya ateş edebilirler miydi, görürdüm" dedim. Bizde ipekten yapılmış, otuz santimden küçük bir bayrak vardı. Yakındaki dükkânlara sordum ve metrelerce Türk kırmızısı patiska buldum. Beyaz parça için, beyazlatılmamış muslinim vardı. Ter-

zihanede de mavi bir çarşaf bulunuyordu. Orantıları küçük ipek bayraktan aldım. Yüz seksen santimlik bir bayrak yapmaya başladım. Bayrak yurt özlemi çektiğim ülkemi temsil edecekti. Yalnız beş köşeli yıldızı gerektiği gibi kesemiyorduk. Teğmen Marcerau da içinde olmak üzere hepimiz denedik ama başaramadık. Derken bir pergel edindik ve bir daire çizdik. Daireyi matematiksel olarak beşe böldük ve düzgün bir yıldız çizdik. Yaptığımız modeli İncil'imin içinde saklıyorum. Bayrak bittiği ve parlak güzelliği ortaya çıktığı vakit yurt özlemiyle ağladım ve bayraktaki yıldızları öptüm. John karanlıkta onu çekti. Dünyanın en güzel şeyi olan bayrağım benim ve emanetimde olanların üzerinde dalgalanıyordu. Bu bize sükûnet ve rahatlama getirdi.

Türkiye'de kaldığım yıllar boyunca, Türk hükümeti bayrağımızın asılmasına izin vermemişti. Ama burada şimdi bir bunalım vardı, gençlerin yaşamı sürekli tehlikedeydi, onun için bayrağa sığındım. Bayrağı çekince Mutasarrıfa bir not yolladım: "Yüksek kişiliğinize bilgi vermek isterim ki, daha fazla korunmak için Amerikan bayrağını, Amerikan Yetimhanesinin üzerine çektim. Kesinlikle biliyorsunuzdur ki ona karşı yapılan bir eylem Amerikan hükümetince dostane kabul edilmeyecektir."

Bayrağıma karşı bir itiraz olmadı ve bayrak yapmasını öğrendiğimden, altı tane bayrak yapıp bize ait bütün binaların üzerine çektim. Bayraklara saygı duyuldu. Binalara bile bile ateş edilmediyse de kaza kurşunlarının bayrağı deldiği oldu.

VI

EK SORUMLULUK
TÜRK'LERLE FRANSIZ'LAR
ARASINDA ARABULUCULUK

Urfa'daki bu kuşatma esnasında Türk halkı yabancı bir güce karşı ilkönce kendini denedi. Deneyimli asker gücü Fransızları pes ettirmedi ama halk topluca eyleme geçerek Fransızları altmış üç gün kuşattı ve savaşın bütün korkunçluğuyla Fransızları çıkıp gitmek için bütün koşulları kabule zorladı. Destek gücü top ve cephaneyle gelmemişti. Hepsinden fazla da yiyecekleri tükenmişti.

Milliyetçilerin topu, Fransızların da yalnız makineli tüfeği vardı. Telsizleri yoktu ve durumlarını bildiremiyorlardı. Baştan düşmanca davranan Adana, Mersin ve Maraş'ta aldıkları derslerden sonra, neden içerdeki bir kente güçlerini yeterli donanımla göndermedikleri Paris'teki arşivlerde saklı kalacaktır.

Kuşatmanın dördüncü günü Mutasarrıftan bir pusula aldım. Bu mektup, Fransız işgali ve Milliyetçilerin, onların Türk toprağından çekilmesini istemeleri konusunda, hükümetle aramdaki uzun haberleşmenin başlangıcı oldu.

Bu mektuplar yöneticilerin oluşmasına yardım ettikleri hareket üzerinde ne kadar dar düşündüklerini gösterir. Bu hareket, ülkeyi hem Fransız hem de Yunan ordularından temizledi. Yunan kralının tahtını terk etmesine ve kendi Sultanlarının İngiliz toprağına sığınmasına, Babıalinin boşalmasına neden oldu. Ankara'da üç yıl süren Cumhuriyet biçimindeki hükümet, Din ve Devlet arasına konulan dik uçurumla, muzaffer Milliyetçilerin iradesiyle devam edecektir.

Bu mektupları Türkçe'den çevirirken, elimden geldiği kadar, deyiş biçimlerini korumaya çalıştım. Amacım bir Milliyetçi yetkilinin düşünce biçimini göstermektir. Birçok mektuptan benim yanıtlarım aşağı yukarı çıkartılabilir. Yalnız birkaç durumda, ne koşullar altında çalıştığımı göstermek için, mektuplarımı koymak gerekti. Aynı zamanda benim yaptığım çok güç ve tehlikeli kandırmacaların, kimsenin ilgisini çekeceğini sanmıyorum. Burada istenilen, bir Türk'ün nasıl mektup yazdığı ve saygı duyduğu bir yabancı kadına karşı tutumunu göstermektir.

İlk mektup aşağıdaki gibidir.

Amerikan Kurumları Müdürüne

Fransız işgalini, tamamen haklı olarak protesto etmek için etkin eylem yapan Milliyetçi güçlerle Fransız komutanı arasında, suçsuz kimselerin kanı akmasın diye, bu kentte yaşadığım ve halkın haklarını koruma sorumlusu olduğum için, arabulucu olmanızı istiyorum.

Milliyetçiler yalnız burada değil, Fransızların işgal ettiği her yerde etkindirler. Maraş'ta Milliyetçi hareketin sonu kanlı oldu. Ben her bölgedeki bu hareketle iletişimde iletişimdeyim; Fransızlar direnirse Antep ve Urfa'da da aynı sonuç olacaktır. Milliyetçilerin Hıristiyanlara gerçek sevgi ve koruma istekleri vardır. Tek istedikleri Fransız işgaline son vermektir.

Fransız güçlerinin direnmesi, burada her iki tarafta da kan dökülmesine neden olacaktır. Bu nedenle, arabulucu olursanız ve askerlerini alıp burayı tam bir onur ve barış içerisinde boşaltmaları için Fransızları kandırırsanız, insanlığa büyük hizmette bulunacaksınız. Veya bugünkü durumu iyi bir sonuca bağlayabilirseniz, bize bilgi verirsiniz.

Urfa Mutasarrıfı

Ali Rıza

Urfa, 11 Şubat 1920

Ertesi gün aşağıdaki cevap geldi.

Amerikan Kurumları Müdiresi Bayan Holmes'e

Mektubuma verdiğiniz yanıta ve özellikle tavsiyenize teşekkür ederim. Bu vesile ile bu konuda sizi aydınlatmak isterim.

Osmanlı hükümeti durumunu iyice anlamaktadır ve böyle karışıklıkların zararlı olduğunu bilmektedir. Bu nedenle Barış Konferansının sonuçlarına uymaya çalışmıştır. Ben böyle davranmam için hükümetin buyruklarını almışımdır ve kaç kere de kişisel olarak, böyle karışıklıklarla ilişkim olmadığını ispat etmişimdir. Ben görevimi en iyi biçimde nasıl yapacağımı bilirim ve bundan dolayı size başvurdum.

Bugün toplum çok kızgın olup, halk silaha sarılmıştır. Bu hareketi önlemek için Fransızların çekilmesi lazımdır. Gerektiği vakit bir komutan ordusunu daha fazla güç alıp dönmek için çekebilir. Bu utanç verici bir eylem değildir ve benim Fransız komutanına teklifim budur. Halkın bu eylemini durduracak kadar Fransızların güçleri yoktur. Eğer Fransızlar gerideki hatlarıyla birleşebilirlerse daha sonra geri gelebilirler. O vakit yine sessizlik hâkim olacaktır. Şimdi ise bu hareketi durdurmanın olanağı yoktur. Sonuç olarak kanlı bir sa-

vaş olacaktır. Her iki tarafa da yardım gelirse bu savaş çok uzun sürebilir.

Savaş yok etme ve her türlü karışıklık demektir. İyi kalpli kişiler böyle bir felaketi önlemeye çalışacaklardır.

Burada tekrarlıyorum ki, ben ve hükümetim, sizinle aynı düşüncede olarak, bu eylemin Osmanlılar için tehlikeli olduğunu biliyoruz. Ama büyük hükümetler bile kamuoyuna karşı gelecek kadar güçlü değillerdir.

Türk Hükümeti ve halkı Amerikan kurumlarına daima saygı duymuştur. Ve Ermenilere karşı da aynı duyguları beslemektedir. Kentte çarpışmalar olduğundan ben bile evimden çıkamıyorum.

Gönderdiğiniz notu Milliyetçilerin komutanına ilettim.

Urfa Mutasarrıfı

Ali Rıza

Urfa, 12 Şubat 1920

Mutasarrıftan gelen bu mektupla birlikte, bir tane de Ali Saip'ten, Namak imzasıyla geldi. Onda da şöyle yazıyordu:

Amerikan Kurumunun Saygıdeğer Müdiresi Bayan Holmes'e

Mutasarrıf Beye yazdığınız mektubu okudum. Milletimiz kaynamaktadır ve Milli güçlerimiz kutsal ülkelerini korumaya karar vermiştir. İnsanlığın hizmetindeki Amerikan Başkanı Wilson, On İkinci Maddede işaret etmesine rağmen, Fransızlar ülkemizi işgal etmişlerdir.

Ben siyaseti ve hükümeti, hatta sonuçları düşünmek istemiyorum. Ne olacaksa olsun. Urfa'yı işgal eden Milliyetçi güçler, Türk Hükümetinin eylemlerine son vermiş ve hükümeti ele geçirmiştir. Benim komutam altındaki kişiler asker olmadıklarından Fransızların bulunduğu bütün binalara ateş

edeceklerdir.

Binalarınızı korumak için Fransız askerlerini getirdiniz. Bu nedenle sizin tarafınıza da kaza kurşunları gelecektir. İnsanlığa hizmet eden Amerikalıları seviyoruz ve gönül borcu duyuyoruz ve kendi yaşamımız kadar sizinkileri de korumak istiyoruz.

Sizi koruyan Fransız askerlerini gönderir ve Süryani mahallesinde bizim güvencemiz altına girerseniz, yaşamınız ve taşınmazlarınız bizim kesin güvencemiz altında olacaktır. Eğer bunu kabul etmezseniz Kızılhaç bayrağı çekmenizi ve Fransızlara bize ateş etmemelerini söylemenizi rica ederiz.

Saygılarımla.

Milliyetçi Güçler Komutanı

Namak

Urfa, 12 Şubat 1920

Mutasarrıfın ve Namak'ın mektuplarına verdiğim yanıtlar hoşlarına gitmemişti. Cevap olarak Mutasarrıftan aşağıdaki mektubu aldım:

Amerikan Kurumları Müdiresi Bayan Holmes'e

12 Tarihli mektubunuzdan anlıyorum ki, insanlığa hizmet amacıyla yazdığım mektupları anlamamışınız. Bu bakımdan size durumu tekrar anlatmak mecburiyetindeyim.

Tekrar dürüstçe anlatmalıyım ki Milliyetçilerin eyleminin kesinlikle hükümetle bir ilişkisi yoktur. (Açıkça İstanbul'daki Osmanlı hükümeti demek istiyor). Basit düşünceli bir insan olarak, kan dökülmesin diye sizin bu işe karışmanızı istedim. Ne ben ne de hükümetim bu eylemlerin sorumluluğunu alamaz. Sizin dediğiniz "Kan dökülmesin diye çekil" sözünü reddederim.

Sözlerinizi Milli Güçler Komutanına tekrarladım ve görevim orada biter. "Türk'lerin siyasi geleceği" ifadesini içeren cümleye yanıt vermeyi gereksiz buluyorum.

Ben Fransız komutanı ve Siyasal Valiyle iyi ilişkilerimi sürdürmeye hazırım. Ama sandım ki birkaç devlet memurunun kaynayan bir halkı yatıştıramayacağının farkındasınız ve bu nedenle sizin Fransız işgal birlikleriyle Milli güçler arasında arabuluculuk yapmanızı istedim.

Teklifimi tekrarlamayacağım. Bu konuda bir sorumluluk almaya hakkım yoktur. Ancak yazdığınızı Komutana tekrarlayabilirim. Fransız işgaline rağmen bu ülkeye zaman içerisinde barış gelecektir.

Urfa Mutasarrıfı

Ali Rıza

14 Şubat 1920

Bu mektubun içeriği beni rahatsız etmedi. Düşünceme göre Mutasarrıfın kendisi yazmamıştı mektubu ama, kendisini üst düzeyde ve muzaffer gören bir Milliyetçiye yazdırmıştı.

Aynı gün Ali Saip'ten uzun bir mektup aldım. Durgun beynime, olayların durumunu ve gelecekte ne yapmak istediğini anlatmaya çabalıyordu. İlk mektubunda ne yazdığını açıkça unutmuştu. İlk mektubunda düzenli askeri olmadığını, yabancı güçlerden ülkelerini kurtarmak için halkın silaha sarıldığını söylüyordu. Bu mektubunda ise "Onlar askerdir" diye yazıyordu:

Büyük Amerikan Cumhuriyetinin Urfa Yetimhanesinin Müdiresine,

1. Urfa'ya sürekli saldıran, buyruğum altındaki Milli güçlerle ilgili olarak, Mutasarrıf Beyle yazışmalarınızın farkındayım.

2. Mutasarrıftan ve sizin 12 Şubat günlü mektubunuzdan, Fransız'ların üstlerinden emir almadıkça çekilmeyeceklerini anlıyorum. Onlar burada ateşkes koşullarına uyarak durmaktadırlar. Onların kendilerini savunacak yeterli güçleri vardır ve biz Milliyetçiler kuşatma yapmakta haksızız.

3. Biz Fransızların düşündüğümüz gibi olduklarını şimdiden biliyoruz. Kendilerini koruyacak yeterli güçleri yoktur ve düşüncelerinizin aksine Milli güçlerin üyeleri savaştan anlamayan, silah kullanmasını bilmeyen, sıradan insanlar değildir. Her savaşta en önemli yerlerde bulunmuşlardır, savaş hareketleri ve koşulları üzerine her şeyi bilirler ve bütün dünyaya cesaretlerini göstermişlerdir. Onlar yaşamlarını gözden çıkarmaya hazırdırlar.

4. Soylu Osmanlıların ve bütün uygar ulusların, kan dökmek istememeleri yerindedir. Bu nedenle Mutasarrıf Bey yazı ile ve resmen Fransız'ların silah ve cephanelerini bize bırakarak çekilmelerini istemiştir. Hem Fransız komutanından hem de sizden aldığımız yanıtta teklifimizin kabul edilmediğini öğrendik. Bundan dolayı, her uygar ulusun hakkı olan, bütün gücümüzle ulusal ve yerel haklarımızı korumaya karar verdik. Sonuç olarak Fransızları ve karşımıza çıkan başkalarını topa tutacağız.

5. Bu gün Ermeni Ulusal Komitesine ve din işleri başkanlarına yazdım. Bu güne kadar vatandaşlarımız olmaları dolayısıyla kendilerinin hak ve yaşamlarını savunuyorduk ama dün fabrikanın yakınındaki Saatçi Meho'nun evinden bize ateş açıldı. Bu eylem bize güvenmediklerini gösterir. Dün ateşlerine cevap vermedik ama bu gün top ve makineli tüfeklerimizle Ermeni mahallesine ateş açacağız.

6. Anladığımız kadarıyla sorumluluğunuz altında olan yetim ve dulları korumak için Fransız askerlerini getirdiniz. Uygar dünyada yüksek bir yeri olan Büyük Amerikan Cumhuriyeti vatandaşı olduğunuzdan, Fransızların yerine, korunmanız

için yeteri kadar Jandarma ayırdık.

Bunu kabul ederseniz veya öksüz ve dulları güvenli yere taşırsanız iyi olur. Ama her iki teklifimizi de reddederseniz Kurumunuzun görünecek bir yerine Kızılhaç bayrağı çekmenizi, size olan bütün saygılarımla rica ediyorum.

Milli Kuvvetler Komutanı

Namak

14 Şubat 1920

Bu mektubun dördüncü maddesindeki tehdidin farkındaydım. O da biliyordu ki bizden az uzakta, Kuzeye doğru olan kendi adamlarını vurmadan, bizim arkamızdaki Fransız siperlerini vuramazdı. Bunun yanında da küçük Ramazan toplarından başka topu yoktu.

Ermeni mahallesine saldırmaya karar vermesi üzerine aşağıdaki mektubu yazdım:

Komutan Namak'a

Bu günkü mektubunuza yanıt olarak Amerikan Yetimhanesi üzerine çektiğim Kızılhaç bayrağına dikkatinizi çekerim.

Mektubunuzda Ermeni mahallesine saldıracağınızı yazıyorsunuz. Mutasarrıfa ve size yazdığım mektuplarda Ermenileri bahis konusu etmedim. Tarafsızlıkları beni ilgilendirmiyor. Ama benim ve bütün diğer Amerikalıların işi, hangi nedenle olursa olsun, Ermenilerin öldürülmesini bütün gücümüzle protesto etmektir.

New York'ta, Boston'da, Şikago'da ve Amerika'daki bütün önemli kentlerde yapılan büyük mitinglerde, Yahudi ve Hıristiyan, Amerika'nın ileri gelen kişilerinin, yüz binlerce Hıristiyanı toplu kıyım ve zorunlu göçe tabi tuttuklarından Türkiye'de iktidardaki kişiler için söyledikleri sert ve kötü sözlerin tekrar söylenmesini herhalde istemezsiniz.

Defalarca her şeylerini kaybetmiş bu kişilerin üzerine toplarınızı çeviremezsiniz.

Bütün gücümle protesto ediyorum. Büyük Amerika adına bu planı uygulamamanızı istiyorum. Bu işi yapmayınız.

İçtenlikle.

Mary Caroline Holmes

Urfa! 4 Şubat 1920

Bu hiddetli yazıma Ermenilerin taciz edilmemesinden başka bir cevap gelmedi.

Ermeni Ulusal Birliği'nden duyduğuma göre Mutasarrıf hâlâ Milliyetçilerle Fransızlar arasında işleri düzenleyebileceğim umudundaymış. Milli Güçlerin komutanıyla Fransız komutanını bir araya getirmekten çok mutluluk duyacağımı ve Fransız komutanına hangi koşullar altında Namak'la buluşacağını soracağımı, Mutasarrıfa yazdım. Harekete geçmeden önce kendisinden son sözünü bekleyeceğimi de bildirdim.

O mektubu kendisinin yazmadığını düşündüğüm için son mektubuna cevap vermediğimi tekrar Mutasarrıfa bildirdim. Dostum olduğu için, kendisi konuştuğu vakit, her zaman dinleyeceğimi anlattım:

Amerikan Kurumları Müdiresine

1. 15 Tarihli mektubunuzu aldım ve saygıyla okudum. Mektubumun üslubunun sizi şaşırttığının farkına vardım. Size yazmaktaki amacım, hem hükümetin başı Mutasarrıf, hem de insanlık ve uygarlığa hizmet etmek isteyen bir Ali Rıza olarak, sizinle iletişim kuramayacağımı anlatmaktı.

2. Ermeni Ulusal Komitesi'ne yazdığım mektup sanırım düşüncemi daha iyi anlatacaktır.

3. Size güvence vermek isterim ki, yüzlerce, binlerce öksüz

ve yetime bakmak için kendini feda eden Bayan Holmes'e daima sevgim ve saygım olacaktır. Bu nedenle sizinle sevgili bir dost olarak iletişim kurdum.

4. Şimdi görüyorsunuz ki silaha sarılmış, kaynayan bir halk var. Her gün bu kitle büyüyor ve gücünü arttırıyor. Her gün yardım teklifleri alıyoruz ve şimdi bu mektubu yazarken, Malatya aşiretlerinden yardıma geleceklerini bildiren mektuplar aldım.

5. Özellikle Osmanlı ulusuna olmak üzere, uygar insanlığa büyük hizmetler etmiş Fransız Hükümeti bu güçlere karşı duruyor. Bu iki gücün çarpışmasının sonucu kan dökülmesi olacaktır. Bu kan dökülmesini önlevememek, insanlık dışı bir eylem olur. Bu bakımdan beni dinlemenizi rica ederim.

6. Mektubunuzu Milli Kuvvetlerin komutanına gösterdim. Kendisi "Amacımız Fransızları ülkemizi boşaltmaya zorlamaktır. İç işlerimizde ancak öyle özgür olabiliriz. Ülkemizi terk etmeleri koşuluyla Fransız asker gücüyle her türlü görüşmeyi yapabilirim. Bu bir tek koşulu kabul ediyorlarsa, ülkeyi boşaltma şartlarını görüşebiliriz" dedi.

Kendi sözlerini yazdım ve ekleyeceğim şey, bu sonucu almanızdır.

Size saygılarımı sunarım Efendim.

Urfa Mutasarrıfı

Ali Rıza

Urfa, 16 Şubat 1920.

Bu mektuba yanıtımda, Mutasarrıfa, Urfa'da ateşkes koşullarının uygulanması için Fransızları koyan Müttefiklerle, Fransız Hükümeti arasında bir fark olduğunu anlattım. Hepimiz için çekilmez olan bu durumu düzeltmesi için, Namak'ı Binbaşı Hauger'le koşulsuz görüşmesi için razı etmesini ondan ri-

ca ettim. Ve mektubumu bitirirken şöyle dedim:

"Bu konuyu bir tarafa bırakalım. Benim mumlara çok ihtiyacım var. Bu mektubu getirenle bana en iyi mumlardan yirmi beş paket gönderebilir misiniz? Bana karşı savaşmıyorsunuz ve bana bu iyliği yaparsanız size çok teşekkür ederim. Mumların bedelini, onları getiren ulağınıza ödeyeceğim."

Ertesi sabah mumları, şu nazik pusulayla aldım:

Mektubunuzu, durum üzerindeki doğru yorumlarınızla aldım. Komutana gösteremedim, çünkü kendisi burada değil ve nerede olduğunu da bilmiyorum. Ama barış tarafını tutacağım.

Size karşı görevimi yapmaya çalıştım ve mumları aradım. Yalnız yirmi paket buldum ve gönderdim. Her vakit böyle siparişlerinizi karşılamaya hazırım.

Eğer silahlı Ermeniler çarşıya çıkmaz da, ihtiyaçlarını karşılamak üzere kadın ve çocuklarını yollarlarsa onlara kimse karşı çıkmaz. Ama gelmeye cesaret edemez de bana ihtiyaçlarını bildirirlerse, ben de sağlamaya çalışırım.

Eğer maaşım kutsal kâğıt paramızla ödenmeseydi, hemen mumlarınızı öderdim ama bugünlerde bu kâğıt paranın çarşıda hiç değeri yok. Onun için ödeyemiyorum. Üzüntülerimle bildiririm saygıdeğer Bayan

Mutasarrıf Dostunuz

Ali Rıza

Bu komşuluk iletişiminden sonra, Fransız karargâhına ateş hattında olduğundan, Milliyetçi güçler komutanının Dr. Vischer'e hastanesini boşaltmasını emrettiğini duydum. Derhal bir protesto mektubu daha gönderdim. Hastanenin tarafsız olduğunu ve buna saygı duyulmasını yazdım. Bu cesareti nereden bulduğumu bilemiyorum ama Namak'a bir hastaneyi yok et-

mek için kapatamayacağını bildirdim. Tam olarak "Size bunu yapmamanızı söylüyorum" diye yazdım.

Yine tehdidini gerçekleştirmekten çekindi. Bir daha hastaneye ateş açılmadı.

Milliyetçi eylemin altında yatan düşünceyi ve sıradan bir Türk'ün mantığını göstermek için aktarmak istediğim bir mektup daha var. Bu mektup Mutasarrıftan olup, şunları yazmaktadır:

Kişisel düşüncelerimi bildireyim. Amacım Urfa'da barıştır. Urfa'yı siyasal akımların zehirli oklarından kurtarabilirim. Fransız işgal güçleriyle Milliyetçi kuvvetler arasında bir barış yolu bulunabilir mi? Bunun için üç yol görüyorum.

1. Fransız güçlerinin Urfa'da kalması için anlaşmak.

2. Milli güçleri dağıtmak.

3. Fransız güçlerini gönderip Hükümeti Milliyetçilere vermek.

İlk iki düşünceyi birlikte karşılaştıralım. Milliyetçi hareket hem Fransızların hem de Türk'lerin isteklerine karşıdır. Yani Hükümetlerinin. Bu nedenle Milliyetçiler İstanbul'daki Türk Hükümetinden korktuklarından Fransızlarla bir anlaşmaya varmıyorlar. Bunun yanında Milliyetçi hareketi doğurup başında bulununlar, böyle bir anlaşmayı anlayamazlar. Haklarını savunma nedeni ile silaha sarılanlar, bu düşünceyi söz arasında söylesem bile, beni vatan haini sayarlar.

Fransızların kentten çekilmesine gelince, burada bir valileri ve komutanları var. Eğer bu iki yetkili buradaki koşulları düşünür de çekilmek isterse, çekildikleri için hükümetleri onları sorumlu tutmaz. Eğer derin düşünürlerse, kentten çıkmaları hem insanlığa hem de ülkelerine bir hizmet olacaktır.

Eğer Fransız işgali gerçekten Barış Konferansının bir ka-

rarı ise, bu güçler çekilip daha büyük bir kuvvetle, toplar ve makineli tüfeklerle geri gelebilirler.

Ama, eğer Fransız işgali Barış Konferansının bir kararına dayanmıyorsa, komutan dünkü aldığı ders ile (önemli bir yerin, on yedi tutsağın, üç makineli tüfeğin Milliyetçilerin eline geçmesi) kaynayan bir ulusun karşısında duramayacağını anlamalıdır. İtiraf etmelidir ki kan dökülmesini sürdürmek insancıl değildir.

Herhangi bir görüş açısından, siz de bu konuları derin bir şekilde düşünürseniz, Türklerle Fransızların yararına olmak üzere, Fransız askerlerinin kısa bir süre için dahi olsa çekilmesinin gerekli olduğunu anlarsınız. Bu konuda düşünmenizi ve bu işi tamamlamanızı rica ediyorum. O vakit insanlığa büyük bir hizmet yapmış olacaksınız.

Dün Milliyetçi güçlerin aldığı esirlerden, yaralılar Devlet hastanesine tedavi için yatırılmıştır. Diğerleri için de her türlü konfor gözetilmiştir.

Sevgili dostum, selam ve saygılarımı tekrar iletirim.

Urfa Mutasarrifi

Ali Rıza

Yukarıdakini takip eden birçok mektup hem Mutasarrıf, hem de Namak'la alınıp verildi. Benim yanıt ve protestolarım az değildi. Benimkileri karşılamak üzere, Amerikan tarafsızlığını bozmuş olmamdan, sert protesto mektupları alıyordum.

Fransız askerlerinin çevremizde koruyuculuk görevi yaptıkları gerçekti. Türkler bunu biliyordu. Düşmanlıkların başladığı sırada bu nedenle bizi protesto ettiler. Biz de "Doğaldır" dedik. Fransa ile Amerika arasında eskiye dayanan bir dostluk vardır, bundan ötürü Fransızlar Amerikalıları koruyordu.

Namak bizi ve çıkarlarımızı korumaya istekli olunca ben

karşı çıktım ve Fransızlara ültimatom verdiğini bana ne vakit bildirdin, diye sordum. Korunmamız için güvence verdiğinde, onun korumasının, benim Yetimhaneme habersiz ateş etmek olduğunu ve bundan dolayı bazı çalışanlarımızın öldüğünü söyledim.

Bizim öksüz ve yetimleri Süryani mahallesine taşımamız için tekrarlanan isteklerini kesinlikle reddettim. Biliyordum ki benim en güçlü kozum Amerikalıların sahibi oldukları binalarda yaşamamdı. Burada Amerikan toprağındaydım ve bu toprağı terk etmeyi reddediyordum. Türkler eskiden sözlerini pek tutmuyorlardı. Onun için dokuz yüz öksüz ve yetime ek olarak yüzlerce göçmenin güvenliğini bir tek söze feda edemezdim. Savaştan önce elde edilen Kapitülasyonlara da güveniyordum. Gerekirse bu üstünlüğümü de kullanacaktım.

Ben de Namak kadar durumuma güveniyordum. Onlar yabancıların hakları üzerine durumları yokluyorlardı, kendilerinin tam bir bilgisi yoktu. Amerika'nın onlara karşı savaşa girmemiş olması, karşı çıkamayacakları bir dostluktu.

Aldığım çok ilgi çekici bir mektup birçok önemli Arap ve Kürt aşiret reisi tarafından imzalanmıştı. Aralarında Anazeh aşiretinin şeyhlerinden Haşim'in de imzası vardı. Hileyi protesto ediyorlardı. Bizim yeni binamızın uzağında olmayan bir evden teslim işareti olan beyaz bir mendil gördüklerini Türkler söylemişti. Fransızlar oranın arkasındaki tepeyi kaybettikten sonra, bizim yeni binamızı, savunmalarının ilk hattı yapmışlardı. Bu binanın üzerinde küçük bir Amarikan bayrağı ile Kızılhaç bayrağı dalgalanıyordu.

Milliyetçiler binanın teslimini kabul etmek üzere meydana çıkıp gelmeye kalkınca üzerlerine makineli tüfek ateşi açılmış ve birkaçı ölmüştü. Olay doğruydu. Hileci bir Cezayirli asker

bu işareti vermişti. Aynı çavuş kuşatmanın başında eski Yetimhanedeyken, Binbaşı Hauger önemli bir mevkide güvenemediği için onu geri çekmişti. Binbaşının korkuları yerindeymiş. Çavuşu kuşatma süresince tutuklu bırakmıştı. Sonunda Fransızlar Urfa'dan çekildikten sonra saldırıya uğradılar. Cezayirli kendini sanki bağışlatmak için ölene kadar çarpışmış.

Yukarıdaki bahis konusu mektubu imzalayanlardan biri de Bedelli Kürtlerinin reisi Seyit Beydi. Bu aşiret kuşatma boyunca Milliyetçilerin esas desteklerinden biriydi. Bu aşiret reisi kuşatma için herkesten fazla savaşçı getirmişti. Uzun süre yattığı Türk hapishanesinden kurtulduğuna o kadar sevinmiş ki, gönül borcu olduğundan, binbaşı Burrows'a, ihtiyaç olduğunda benim kendisine başvurabileceğimi söylemişti. Şimdi bütün bunları unutmuş ve yeni binamıza karşı harekâtı o yürütüyormuş. Hatta topa tutup harap etmiş.

Yazdığım birçok mektuptan birinde, kendisine Binbaşı Burrows'a verdiği sözü unuttuğu için sitem ettim. Tam o sıralarda Diyarbakır Kürtleri kendisine güçlü bir protesto gönderip Milliyetçilerin tarafını tuttuğu için Kürt bağımsızlık hareketini tehlikeye düşürdüğünü yazdılar. Sıkıntılı ve endişeli olduğunu bir dostuna açıklamış. Bana ellerimden öptüğünü yazan ve af dileyen bir mektup gönderdi.

VII

KUŞATMANIN SONU

Kuşatmanın başladıktan iki hafta sonra, bir sabah erkenden, bir uçak gürültüsü duyuldu. Üzerindeki mavi, beyaz, kırmızı işaret onun Fransız uçağı olduğunu belirtiyordu. Askerlerin gelmekte olduğunu bildiriyor diye çok sevindik. Kentin üzerinde daireler çizdikçe bütün silahlar onu vurup indirmek için gökyüzüne çevrildi.

Fransız karargâhının üzerinden geçerken bir paket attı. Paketi kuşatılmış garnizon merakla açtı. Paketteki bildiri "Yakında takviye güçleri gelecek. Cesaret! Her şey düzelecek" diyordu.

Bir hafta sonra uçak yine gözüktü ama bildiri atmadı. Sandık ki gelmekte olan takviye gücü için keşif yapıyor. Özellikle Binbaşı Hauger'in işaretlerini almadı. Ama hiç takviye gelmedi ve bir daha havadan keşif yapılmadı.

Bütün subay ve erlerin çoğu Dünya Savaşı'nda Fransa'da çarpışmıştı. Bazıları bir kereden fazla yaralanmış ama iyileşince cepheye dönmüşlerdi. Yüzbaşı Lambert, Verdun'u üç yıl savunanlardan biriydi. Kuşatma esnasında yanımda bulunan Teğmen Marcerau iki kere yaralanmış ve iki kere de cesareti dolayısıyla övülmüş ve iki palmiye yaprağı arasında bir yıldız bulunan savaş madalyasını almıştı.

Yüzbaşı Lambert her ikindi bir fincan çay için geliyordu. Yaklaşan takviye gücünü dürbünle ararken cesaretini desteklemek güçtü. Bir gün, odanın içinde dört dönerken "Bizi kurtaracak birliklerin daha doğmamış olduğuna inanıyorum" dedi.

Fransızlara karşı genel bir hareket olduğu açıkça belliydi. Birkaç gece üst üste Güneyden aynı bildiriler geliyordu: "Neredesiniz?" "Buradayız, ama saldırı altındayız."

Yiyeceğin olmadığı yer yalnız Yetimhane değildi. Fransız karargâhında da yiyecek yoktu. Marcerau yiyeceksiz kaldı ve bunu bildirdi. Gelen yanıtta "Komşundan ödünç al" deniyordu. Olağanüstü durumlarda kullanmak üzere Bayan Law ile eski Yetimhanede, az miktarda konserve saklamıştık. Birkaç mercimekten başka yiyeceği olmadığını anladığım gün, konserveleri onunla paylaştım. Onu sık sık yemeğe çağırıyorduk. Ancak yemek masamız benim küçük yazıhane masamdı. İlk keresinde uygarca yemek için beyaz bir örtü örttük. Kuşatmanın başında büro, oturma ve yatak odası olarak kullandığım odaya, terk edilmiş bir evde bulup kurduğumuz sobanın üstünde, yemeğimizi domates konservesi tenekelerinde pişiriyorduk.

Burada, yani Amerika'da, tükenmez sıcak suyu olan güzel beyaz banyo odalarına baktıkça, o günlerde bu domates teneke kutularından birini, sabah banyom için sıcak su dolu bulduğumda ne kadar mutlu olduğumu anımsıyorum.

Yine gazyağıyla çalışan bir ısıtıcı vardı. Gazyağı kıtlığından çok az kullanıyordum. Elimdekini bitirirsem başka yoktu. Çayımız için bir avuç Şamfıstığı kullanıyorduk. Bu kuruyemiş ucuz ve az miktarlarda bulunuyordu. Onları kızartıp çayda yiyorduk.

Çocuklara at eti vereceğimiz zaman her biçimde onlar gibi olmak için, kendi masama da getirtiyordum. Onların Fransa ve

başka yerlerde, her vakit çarşıda satıldığını biliyorum. Belki de Avrupa'da bilmeden yemişimdir ama ilk lokmayı ağzıma koymak için bütün cesaretimi toplamam icap etti. Ama çok lezzetliydi. Hiç at tadı yoktu, tabağımda ne varsa yedim.

Eşek etine gelince durakladım. Çocuklara bir süre sonra düzenli olarak veriyordum. Bir keresinde bazı kemiklerinden çorba yapmaya çalıştım. Tutkalı eritip inceltmek için su eklemeye benziyordu. Tutkalın kokmasına benzer bir tadı vardı.

Teğmen Marcerau yiyecek stoku azaldığında bir kedi yedi. Tavşan etine çok benzediğini ve lezzetli olduğunu söyledi.

Kuşatmanın sonu geldiğinde Fransızları yenen, yiyeceksizlik oldu. Hem kendileri için hem de Yetimhane için yiyeceğin bulunmaması.

Yeni binamızda kalan Amerikalılar da sıkıntıdaydı. Fransızlar binanın arkasındaki Yalnızağaç Tepesi'ni kaybedince, yeni binanın büyük bir kısmına el koyarak, ilk savunma hattı yaptılar. Bu yolla koruyucu olacakları yerde, bir tehdit öğesi oldular.

Amerikan binasında çok sayıda, tüfekli ve makineli tüfekli Fransız askeri bulunduğunu Türklerin anlaması uzun sürmedi. Yetkililerden, tarafsızlığın bozulması üzerine birçok protesto aldım. Yeni evdeki askerlere Binbaşı Hauger'in komutu, ateş edilmeden ateş etmeyin, biçimindeydi. Ama Türkler bunu bilmiyorlardı.

Türkler top getirince durum kötüleşti. 7.5 luk topu etkili olarak eve karşı kullanmaya başladılar. Evin bir yanında büyük bir delik açıldı. Çatı fena halde harap oldu. Bütün pencere camları kırıldı. Neyse ki evin altında büyük bir bodrum vardı. Bombardıman sırasında gece veya gündüz orada güven içindeydiler.

Oturma odasının camından bir kurşun girip omzuna çarptığı vakit canını güç kurtarmıştı. Neyse ki kurşun bir sıyrık bıraktı. Pencereye konmuş bir konserve süt tenekesi kurşunun yönünü değiştirmiş ve kurşun yan tarafından çarpmıştı.

Çok zaman birbirimizle iletişim kuramıyorduk. Yalnız bir sefer yetkililer özellikle dostça davranmışlardı ve bana çarşıdan taze yiyecek alma olanağı sağlamışlardı. Bir Fransız konvoyu ile taze soğan, biraz patates, taze koyun eti ve erkekler için tütün, sigara kâğıdı ve kibrit göndermiştim. Hissetmiştim ki uzun süredir içecek bir şeyleri kalmamıştı. Teğmen Weeden bana gönderdiği mektupta, "Yukarıda çay ve solmuş karanfil yapraklarını içiyorduk" diye yazıyordu. "Gönderdikleriniz bize kudret helvası gibi geldi."

Belirlenen kısa sürede tükenmiş yiyeceklerimizi tazelerken izin verilen gündelik miktar, büyük Yetimhanenin ihtiyacını karşılamıyordu. Namak'a daha çoğuna izin vermesi için yazdım. Nazikçe (bütün resmi mektupların üslubu çok nazik ve saygılıydı), kesin bir biçimde reddetti. Ek olarak, Antep'te Y.M.C.A (Genç Hıristiyanlar Birliği)'da çalışan Bay Perry ve Johnson'un Türk çetelerince değil, Fransızlar tarafından kasıtlı olarak öldürülmüş olduklarını bildirdi. Saldıran güçlerine Fransızların ateş etmemesini sağlamamı istiyor, "Hükümetin başları ve Milliyetçi güçlerin askerleriyle birlikte saygı değer annemiz Bayan Holmes'in ellerinden öperiz" diyordu.

Aynı gün parlak gençlerimizden biri, karları temizlerken, kasıtlı olarak ateş edilip öldürüldü. Bu yalancı sevgi patlamasına verdiğim cevapta, bir taraftan elimi öpüyorsun öteki taraftan çocuklarımı öldürüyorsun, diye yazdım. Bu iki tutumu birbirine uymuyordu. Hatta ona, kaleden gelen kurşunu Fransızlar attı deyip beni kandırmaya çalışacaksın, diye yazdım. Atılan kurşun yalnız çocuğu öldürmemiş, yanındakini de yarala-

mıştı.

Kuşatma kaldırıldıktan sonra Fransızların bir hilesini öğrendim. Fransızlar Cerablus'tan Tel Abiad'a uzun bir tren kaldırmışlar. Vagonlardan makineli tüfek namlusuna benzer borular görünüyormuş. Niyetleri trenin asker dolu olduğu izlenimi vermekmiş. Aslında birkaç asker varmış. Gerçeği öğrenmeden Namak bize çok dostça davranmış. Bizim telgraflarımızı çekmeyi önermişti. Amerikalılara, gitmek istedikleri yerler için, güvenlik mektubu vereceğini bildirmişti. Çeşitli yerlerden bize çekilip verilmeyen bir tomar telgrafı vermişti.

O sırada Konsolos Jackson'dan bir tane bana, bir tane de Mutasarrıfa, Halep'ten özel ulakla mektup gelmişti. Bay Jackson Hükümetten, Amerikalıları ve onların çıkarlarını iyi korumalarını istiyordu. Bunun etkisi görüldü. Anladılar ki Amerikan Hükümeti bizi gözden çıkarmamıştı.

Altı haftadan fazla bir zaman geçmişti. Her şey kolaylaşacağına kısıtlamalar artmış, kuşatma daha sıkılaşmıştı. Yeni cephanenin, yeni askerlerin eşliğinde geldiğini gördük; kısa sürede yeni bir bombardıman başladı.

Türkler başarılarından emin değillerdi. Tel Abiad'daki uzun tren onları rahatsız ediyordu. O taraflardan yenilgi dedikoduları geliyordu.

İslam dini üzerine ne düşünürsek düşünelim, nasıl inanırsak inanalım, insanların Allah'a tam bir inançları vardır. Kötü günlerinde Allah'a yalvarırlar. Eğer istedikleri olursa Allah'a şükrederler. Eğer yalvarmalarına yanıt vermezse, Allah öyle istemiştir. Onu sessizce kabul ederler.

Bu belirsiz günlerde yeniden Allah'a başvurdular. Bir gece kentten çığlıklar yükselmeye başladı. Ağıt söylemeye benzi-

yordu. Sesler kentin her yanında yankılanıyordu. Şehirde bütün minarelerden insanlar kurtuluş için dua etmeye çağrılıyordu.

Mutasarrıf beni önemli bir toplantıya çağırdı. Kentte bu sıkıntılı durumu düzeltmek için yapılacak bir toplantıya, bir temsilci göndermemi istiyordu. İstediği kimseyi, bir Ermeni'yi gönderdim ve sonucu beklemeye başladım. Temsilcinin getirdiği haber şaşırtıcıydı. Kendisini beyaz bir bayrakla Fransız karargâhına gönderip, hangi koşullarla Urfa'dan çekilebileceklerini sordurmuşlar. Fransızlar, "Tanrı için bizi bu durumdan kurtarın. Her şeye razıyız. Yiyeceğimiz tükendi" demişler.

Binbaşı Hauger'le bir mektup yazmam konusunda aramızda anlaşmıştık. Bu mektup onu utançtan kurtaracaktı. Yetimhanedeki şartları yazacaktım ve yiyecek sorununu çözümü için yardım isteyecektim. Yazılması güç bir mektuptu ama sonunda aşağıdaki mektubu yazdım.

Binbaşı Hauger'e

Hiç kusurumuz olmadığı halde, durum bizim için çekilmez olmuştur. Yetimhane de, Ermeniler de kesinlikle açlıktan ölüm aşamasına gelmişlerdir. Öksüz ve yetimlerin ve Bayan Law'un bakımındaki küçük çocukları olan dulların bir felakete uğramaması için size başvurmak mecburiyetindeyim. Bu kuşatma dulların yaptıkları atölye işlerini de durdurmuştur.

Takviye güçleri yakında olsaydı sabırla beklerdik ama altmış gün geçtiği halde kimse gelmedi ve yakınımız da değiller.

Ne yapılabilir? Sorumuzu bağışlayın, ben umutsuzum. Siz kenti ele geçirip bize yiyecek sağlayabilecek misiniz? Eğer bunu yapamazsanız kuşatmayı kaldırıp, daha büyük güçlerle gelerek Urfa'yı ve Sancağını almak üzere Urfa'dan çekilebilir misiniz?

Bir şeyler yapılmalı, hem de acele olarak. Bildiğiniz gibi,

burada Bayan Law ve ben tehlikedeyiz. Siperleriniz evin arkasında olduğundan sürekli ateş altındayız ve buna ek olarak da açlık çekiyoruz. Kuşatma sürdükçe de bana yiyecek satmayacaklardır.

Bu nedenle, bahis konusu güçsüz kişileri kurtarmak adına size başvuruyorum. Kenti işgal edemezseniz ve çekilmeye karar verirseniz, tatmin edici koşullar sağlanacaktır. Her durumda hizmetinizdeyim.

Türkler ertesi gün Binbaşı Hauger'e bir haber göndereceklerine söz verdiler. Ama hiçbir haber gelmedi. Açlıktan neredeyse ölüm durumunda olduklarından, Binbaşı Hauger durumu ele alarak, Namak'a imza edeceği çekilme şartlarını gönderdi. Bu şartların tamamı kabul edildi ve kuşatma bitti.

Binbaşı Hauger'in son ricası, Arap Punar'a garnizon eşyasının taşıma ücretini vermemdi. Mektubunu getiren ulağa parayı vermemi istiyordu. Ertesi güne kadar mektubu okuma fırsatı bulamadım. Bu mektubu yazan kişi öldürülmüştü, eli de çarşıda teşhir ediliyordu.

Günler geçtikçe Teğmen Weeden'in yanıma gelmesini istiyordum. Birçok işte onun kararlarına güvenebileceğim öğrenmiştim. Yeni bir krizin oluşması durumunda yanımda olsun istiyordum. Teğmen Weeden'in iyi bir asker olduğunu biliyordum. Kişisel bir korkum olmamasına rağmen, üzerimize birden bir felaket gelirse, güvenebileceğim bir erkek olacaktı.

Fransızlarla Türkler arasında görüşmeler sürerken, Mutasarrıfa bir mektup yazıp ırmağın karşı yakasına beyaz bayrak taşıyan birini gönderip ekli mektubu Teğmen Weeden'e vermesini rica ettim. Teğmenin eski Yetimhaneye gelmesi için aynı zamanda bir güvenlik mektubu vermesini rica ettim.

8 Nisan Cuma günü, ikindi üstü, yeni evdeki arkadaşlar, bir

tarafında bir Fransız askeri diğer tarafında bir Türk olmak üzere, taşınan beyaz bayrağı görünce çok mutlu oldular.

Kendisi hızla geldi. Köprünün üstünde çekilme koşullarının imza edilmek üzere olduğunu görmüş. Her iki taraf da imza esnasında onun bulunmasını istemişler.

Bu günü hayatım boyunca unutmayacağım. İlkbahar iyice gelmişti. Ben oturma odasının önünde verandadaydım. Bu kadar uzun süredir neden ateş edilmediğini düşünüyordum. John köşeyi dönerek geldi. Yüzü büyük haberle parlıyordu.

"Bir şeyler oluyor" dedi. "Bakın, Türkler siperlerinden çıktılar, Fransız'lar da. Kuşatma bitti! Kuşatma bitti!"

O sırada Teğmen Mercerau haberleri vermeye geldi. Kuşatmanın kalktığı doğruydu ama bunun nasıl olduğunu bilmiyordu. Resmi bir bildiri almamıştı. "Ama" dedi, "gelin siperlerimi görün. Hattın bu tarafını kimseyi kaybetmeden nasıl savunduğumu görün."

Siperlerin yanında durduğumda, bütün saldırılara nasıl dayandığına şaşırmadım. Bu siperleri ele geçirmenin olanağı yoktu. Özellikle süngü savaşını bilmeyen sivillerce.

Bu siperlerin olduğu Tel Fedur tepesinden yeni binayı seçebildim. Orada bir çadırın bile olmadığını görünce, içim gitti. O vakit onları Kürtlerin çaldığını sandım. Gerçekten de bir çoğu çalınmıştı. Ertesi gün oraya gidince, kuşatma başladığında elli tane olan çadırdan, yamayıp kullanabileceğim yirmi - yirmi beş tane kalmış olduğunu gördüm. Daha sonra çadırları çalan Kürt aşiretinin Şeyhinden, bunların iadesini istedim. "Olamaz" dedi. "Kadınlar onlardan Bahar eteklikleri diktiler. Sarı astarları ve mor rengi sevdiler. Bu nedenle onları tekrar çadır yapıp veremem."

Çekilme koşulları Hıristiyanların ve yabancıların güvenliğini de kapsıyordu. Fransız mezarlarına saygıyı (on iki mezar vardı), Fransız gücünün şerefle çekilmesini, cephane ve eşyanın yanında kentin ileri gelenlerinin yürümesini öngörüyordu. Taşıma masrafları Milliyetçilere aitti. Masrafların karşılığı bana emaneten verilecekti. Teğmen Landucci'nin imzasıyla 1200 altın dolar aldım.

Ertesi gün ırmağın öte tarafına, yeni eve Fransız komutanı Binbaşı Hauger ve yanındakileri görmeye gittim. Kuşatmada yerleştikleri bodrumda onları buldum. Bana öksüz ve yetimleri çadırlardan daha güvenli yerlere götür, diyen adamdan çok farklı bir kişi buldum. O vakit kendine güven dolu, zaferden emin biriydi. Şimdi ise karşımda gözleri dolu, dudakları titreyen, güvenini kaybetmiş biri vardı. Birlikte ağladık. Yenilgi ve felaket kolay taşınmaz.

İkindi üstü bütün Fransız subayları son kere bir arada çay içmemiz için yeni binaya geldiler. Bunun son olacağını pek düşünmedik. Güneş batarken komutana "Güle güle" dediğimizde, "Tekrar görüşmek üzere, geri döneceğiz" dedi. Teğmen Weeden'in elini sıktığı vakit kendini tutamadı ve bir çocuk gibi ağladı. Acaba ertesi gün, onun ve askerlerinin başına gelecekleri sezmiş miydi?

Teğmen Mercerau eski Yetimhanede bir an için kendini kaybetti, başını masaya dayadı ve hüngür hüngür ağladı. Güzel Fransız görgüsüyle, "Bayan, son bir istek ve bu güne kadar gösterdiğiniz nezakete bir ek olarak, yolculuk için bana bir ekmek verir misiniz?" demesi bu gün bile gözümün önünde canlanıyor.

Yalnız ekmek değil, bir kızarmış tavukla, çok sevdiği Heinz marka fasülyeli domuz konservesini de aldı. Siperlerini görmeye gittiğimde topladığı papatyaları bana verip teşekkür-

lerimin karşılığı olarak, topuklarını birbirine vurup, "Bayan hizmetinizdeyim" demesi gözümün önünden gitmiyor. Papatyaları kitap arasında kurutup Fransa'daki kalbi kırık annesine gönderdim. Kadın büyük oğlunu da savaşta kaybetmişti. Yazık, bin kere yazık, bunlar neden olmalıydı?

Fransızların gittikleri 11 Nisan günü Mutasarrıftan bir pusula aldım. O ve Urfa'nın bütün resmi kişileri, Milliyetçilerin durumunu ve amacını anlatmak için beni görmeye geliyorlarmış.

Saat dokuzda oturma odası resmi kişilerle dolmuştu. Hepsi kuşatmayı ve tutumlarını savunmak için sabırsızlanıyorlardı. Mutasarrıf, Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı hareketi anlatan uzun bir konuşma yaptı. Amerika'ya olan dostlukları ile söze başladı. Sonraki olayların içten olduğunu gösterdi. Milliyetçilerin politikası ülkelerini elde tutmak ve dışardan bir karışma olmadan yönetmekti. Osmanlı Hükümeti tanınmıyordu ve yeni hükümet Ankara'da kurulmak üzereydi. Kısa sürede bir meclis toplanacaktı. O, yeni hükümeti Milletin, Millet tarafından ve Millet için oluşturacağı hükümet diye açıklamıştı.

Yalnız bir dinin, İslam'ın temsilcilerinden söz ettiğinden bahisle, Hıristiyan temsilcinin kim olacağını sorarak, dikkatini çekmeye çalıştım. Mutasarrıf haklı olduğumu söyledi. Urfa bu konuda örnek olmak isteyerek, bir Hıristiyanı, Müslümanlarla birlikte göndermek istemiş ama Mustafa Kemal Paşa buna karşı çıkmıştı.

Mutasarrıf, Hıristiyanlara ve yakındaki Protestan kilisesinin avlusunda toplanmış Ermenilere tam güvence verdi. Silahlarını bırakmak gerekmediği konusunda da güven verdi. Hatta bu yeni hükümetin yönetiminde yaşamak istemezlerse kenti terk etmekte özgürdürler.

Bu resmi kimseler Yetimhaneyi terk ederken Namak, Ferispaşa'da olanı sezdirdi, yani Fransız garnizonundaki toplu kıyımı. Biz ötekilerden ayrı duruyor, su sağlanmasını konuşuyorduk. Ben suyun sağlanmasını istiyordum. Birden o fısıldayarak, "Berdelli Kürtlerinin reisi Seyid Bey nerede?" diye sordu.

"Gerçekten" diye yanıtladım, "bu gün niye burada değil?" Daha da yaklaşarak fısıldadı: "Dışarıda Fransızlarla dövüşüyor."

Ne olduğunu anlamıştım. Ona dönüp, "Ne kadar hain ve şerefsizsiniz" dedim. "Siz Fransızlarla şerefle çıkıp gideceklerine dair yazılı olarak anlaştınız. Şimdi sözünüzü tutmuyor, onların antlaşmaya olan inançlarını bozuyorsunuz." Kendini savunacak bir şey söylemeden karşımda sessizce durdu.

Derhal bir şey yapmanın gereğine inanarak, gözlerim yaşlı, yalvardım. İnsanlık ve beyaz saçlarım adına, en hızlı ulağını gönderip buyruğunu geri almasını söyledim. Görmekte olduğu üzüntümden etkilenmişti. Sözünü çevirerek, "Üzülme Fransızlara bir şey yapmıyorlar. Onlar Antep'e yardım etmek isteyen çetelerdir" dedi.

Ben en kötüsünün olduğunu biliyordum. Namak da biliyordu. Konuştuğu sırada tek bir Fransız kalmadığını biliyordu. Kenti terk ettiği zaman Bayan Holmes'in yüzüne bakamadığmdan veda etmediğini söylemiş. Kendisi bir ölüden soyduğu Fransız üniformasını giyiyormuş. Hele bir gelseydi!

Bu uzun sürede arkadaşlarımıza iyi ve güvende olduğumuzu bildirememiştik Bizimle birlikte bulunan üç erkekten birinin Fransızlarla Halep'e gitmesini istiyorduk. Ama kim gidecekti?

Teğmen Weeden ve Bay Clement'i daha gönderemezdim.

Kuşatmaya yakalanıp Urfa'da kalan, hesaplarımızı kontrol eden Bay Woodward'ın gitmesini istedim.

Toplu kıyım haberi gelince, birkaç saat süreyle, adamı ölüme gönderdim diye çok üzüldüm. Buna rağmen en doğrusunu yaptım diye düşünüyordum. Bu berbat durumda hiçbir umut ışığı göremezken, Mutasarrıftan Bay Woodward'ın sağ salim döndüğü haberi geldi. Toplu kıyımdan bir çizik almadan kurtulmuş ve bazı Jandarmalar onun Urfa'ya sağ salim dönmesini sağlamışlar. Toplu kıyımı yapanlara "Amerikan! Amerikan!" diye bağırmış ve kimse de onu hedef seçmemiş.

Ama John, bize sadık John, Fransızlarla gitmekte ısrar eden, kuşatma esnasında bana Tanrının gönderdiği kişisin dediğim John'un izine rastlanmadı. Rum şoförümüzün de. Her ikisi de bu yolculuk için Fransız üniforması giymişti.

Urfa o sıralar çok gergindi. Urfalılar elde silah, savaşma isteği içerisinde Saruj ovasına toplanmışlardı. İlerleyecek Fransızlara karşı, herkes ilk ateşi etmek istiyordu. Fransızların, sözünde durmama ve antlaşmaya uymamanın öcünü almaya geleceklerinden kimsenin kuşkusu yoktu. Düşman ilerleyince onların kaçarak geri geldiklerini görüyordum. Fransızların ağır topları, halkın ise tüfekleri vardı.

Bir gün köprünün üstünde duruyordum. Çarpışmaya giden oğullarının arkasından ağlayan kadınlara bakarak, kendilerini avutacak sözler söylemeye hazırlanırken, çarpışmanın olduğu yönden bir erkek kalabalığı gelmeye başladı. İçlerinden biri, vahşi bir eylemi eksiksiz ve düzgün bir şekilde yapacak birine benziyordu. Benim tarafıma bakarak, bıçakla boğazını kesermiş gibi yaptı ve başparmağıyla geldiği yönü gösterdi.

"Haram" dedim. Tehdit edici bir bakışla, bana doğru bir adım atarak "Neden?" diye sordu.

"Çünkü toplu kıyım günahtır, savaş değildir" dedim. Bir şey demeden yürüdü gitti.

Subayların sonunu hemen öğrenemedik. Ne olduğunu tutsakları getirdikleri vakit öğrendik. Üçü dışında hepsi Ferispaşa'da öldürülmüştü. Yüzbaşı Perrault, Teğmen Deloire ve Asteğmen Joyeux kendilerini küçük bir tepenin arkasına sığınmış olarak bulmuşlar. Ateşin kesildiğinin farkına varmışlar. Birlikte görülürlerse hepsi için kesin ölüm olduğundan ayrılmaya karar veriyorlar. Deloire ve Joyeux birlikte gidiyorlar, ama Yüzbaşı Perrault'yu bir daha gören olmamış. Çok geçmeden ölüsü bulunmuş.

Üstlerindeki kıyafetler kendilerinden daha değerli olduğundan tamamen soyulup özgür bırakılıyorlar. İki gün boyunca aç susuz ve çırılçıplak dolaşmışlar ve dayanamayıp bir Kürt köyüne sığınmışlar. Nezaketle kabul edilmişler, yiyecek içecek ve bir Kürt gömleği verilmiş. Ama bu kere özgür bırakılmamışlar. Seruj'a götürülüp yetkililere teslim edilmişler. Yetkililer onları derhal Urfa'ya yalınayak yola çıkarmışlar. Jandarmalar yolun çoğunda onları koşturmuşlar ve daha hızlı gitmeleri için arada bir süngüyle dürtmüşler.

Gelişlerinden ve durumlarından hemen haberimiz oldu. Teğmen Weeden ve Bay Clement kendi gardıroplarından gerekli giysileri verdiler. Bütün tutsaklar, hepsi de Cezayirli halk tarafından soyulup çırılçıplak geldi. Onlara da depolarımızdaki eski giysilerden verdik. Hasta ve ve yaralıları hastanemize aldık. Bu tutsakların bazılarına ayakkabıyı hükümet, gerisini biz verdik. Polis müdürünün gönderdiği malzemeden onlara başlık diktim.

Bu tutsaklara nezaketle davranıldı. Özellikle Deloire ve Joyeux'ye. Hapishanede kendilerine temiz ve aydınlık bir oda ve özel yemekler verildi. Deloire ve Joyeux'nün Diyarbakır'a

gönderilmeden önce bizlerle yeni binada birkaç saat geçirmesine izin verildi.

Bu kişileri niye tutsak ettikleri anlaşılmazdı. Kendilerine en yakın Fransız merkezi Arap Punar'a kadar bir şerefli ve güvenli yolculuk belgesi vermişlerdi. Ferispaşa'da saldıran Fransızlar değildi. Bu amaçla giden Türklerdi. Orası bütün yerleşim yerlerine uzaktı. Yer seçilmişti ve pusuyu yönetecek kimselere nasıl saldıracakları anlatılmıştı. Hatta onların gelişlerine göre saldırı saati saptanmıştı.

Kendine saygılı hükümetin yapacağı, garnizonun gerisini antlaşmaya göre Arap Punar'a göndermekti. Deloire ve Joyeux dışında hepsini yayan, onları arabayla, altı günlük bir yolculukla Diyarbakır'a gönderdiler.

Bu yolculuğun nedeni Fransızların yakında olmalarıydı. Fransızlar Urfa toplu kıyımının öcünü almaya başlamışlardı. Top mermileri yakındaki tepelere çarpıyordu. Ertesi sabah bütün Urfa Fransızların dönüşünü görmek için damlara çıkmıştı. Güneş doğarken ufku araştırıyorlardı. İşin sonunun geldiğinden emindiler. Bizim kuşatma esnasında beklediğimiz gibi şimdi de aynı olay tekrarlandı. Bir tek Fransız bile gözükmedi. Toplar sustu. Geri çekilme emri verilmişti. Ferispaşa'da ise yurttaşlarının kemikleri yol kenarında yatıyordu.

VIII

TOPLU KIYIM VE SONRASI

Ferispaşa'daki olayı şehre gelen talan eşyası ile ve onunla birlikte oluşan sevinç ve doyum gösterileriyle değerlendirdik. Bir Fransız'ın kellesi sırığın ucuna geçirilip dolaştırıldığı vakit erkeklerin zafer naraları, kadınların zılgıt çekmeleri havayı doldurdu. Yükselen bu heyecan tehlikeli boyutlara ulaşıyordu. O sırada ayaklanmayı bastıracak hiçbir asker yoktu.

Toplu kıyımın haberi geldiğinde kentle Yetimhane arasındaki Ermeni mahallesinde yapayalnızdım. Eğer halkın dikkati Ermeni mahallesine çevrilirse, yakınımda hiç erkek yoktu.

Teğmen Weeden'e derhal geri gelmesi için bir pusula göndermeden önce, Mutasarrıfa bir yazı gönderip kendisinden haberleri yalanlamasını rica ettim. Türklerin bu vahşetinin kalbimi kırdığını ekledim. Hiç yanıt vermedi.

Teğmen Weeden benim çağrıma karşı Mutasarrıfa gitmiş. Sokakları dolduran kalabalığı iterek yol açmaya çalıştıkça küfür yemiş ve bir aralık durumu tehlikeli olmuş. Bazıları "Bir Fransız daha gidiyor. Öldürün onu! Öldürün onu!" diye bağırıyormuş. Ahali emin olmak için daha da yaklaşmış ama birçoğu tanıdığı için kılına bir zarar gelmeden geçmiş. Hükümet konağına gidince Mutasarrıfa açıkça, "Siz bütün Hıristiyanları

koruyacağınıza söz verdiniz, yalnız Amerikalıları değil, o halde sözünüzü tutun" demiş. Mutasarrıf sözünü tuttu. Ermeni mahallesine , eski yetimhaneyle birlikte bizim kaldığımız yere de, özel korumalar koydu. Ama biz aylarca bu iki yere korumasız gitmedik.

Toplu kıyımdan üç gün sonra, yeniden bir uçak geldi. Havada daireler çizdi ve Fransız garnizonunu aradı. Kentin üzerinde ve çevresinde uçtu. Kara Köprüye kadar uçtu ve geri döndü. Fransız garnizonunu bulamayıp dağın üzerinden kayboldu. Halep yolu üzerinden uçtu ve alçaktan uçarak Ferispaşa'da garnizonu buldu. Fransızlar gelip öç almadan bir gömme ekibi bu iğrenç suçu hızla örtmeye çalışıyordu.

Ölüleri gömmeden bırakmışlardı. Hükümete, "Eğer siz bu parçalanmış Fransız cesetlerini gömmezseniz, ben birilerini gönderip gömdüreceğim" dedim. Bu tehdidi alıncaya kadar kımıldamadılar. Sonunda mezarları o kadar sığ kazdılar ki yağmur veya hayvanlar onları ortaya çıkardı. İki yıl sonra kıyımın olduğu yerde dağılmış insan kemikleri gördüm.

Yazdığım gibi, Fransız esirleri Diyarbakır'a hareket ettikleri vakit iyice giyiniktiler. On dokuz gün sonra Türklerle Fransızlar arasında esir değişimi için bir ateşkes açıklandı. Diyarbakır'dakiler geri getirildi. Geldiklerinde neredeyse çıplak, bitli, tıraşsız ve kirliydiler. Giderken koruma görevlileri üstlerindeki giysileri çalmışlar ve üzerlerinde kalanlar da parçalanmıştı. Kendilerini hamama göndermek için izin istedim ve iki berber gönderdim. Berberler onların sakal ve saç tıraşlarını yapmak için üç gün uğraştılar. Tekrar onları giysiyle donattık. Üzerlerinden kurtarılabilecek olanları yıkatıp yamattık. Bu da fakir kadınlar için yararlı oldu. Bir gün polis müdürü geldi. Yabancı tutuklularla gönderdiği korumaların onları soymasından utanç duyması gerektiğini kendisine açıkça söyledim. Arap-

ça konuştuğundan, çevirinin doğruluğundan kuşkulanmadan, yüz yüze konuşabildim.

Etkilenmiş görünüyordu. Saygım olmayan biriydi. Kısa sürede Fransızların ayakkabı ve diğer gereksinmelerini sağladı. Elinden geldiği kadar hatasını tamire çalışıyordu. Teğmen Deloire, bir hafta sonra elli kişiyle değiştirilip Arap Punar'a gönderildi. 11 Nisan'da gittikleri yoldan tekrar geçeceklerdi. Yola gece çıktıklarında Mutasarrıfa kuşkumu söyledim. Yetkililer "Sıcaktan dolayı" dediler. Mutasarrıf "Üzülme" dedi, "sağ salim varacaklardır." Seruj'a vardıklarında size haber vereceğim ve Asteğmen Joyeux, Teğmenle telefonda konuşacaktır. Seruj'a sağ salim vardıklarında içim çok rahat etti. Joyeux, Deloire'nin sesini duymuş ve kendinin ve adamlarının güven içinde geldiklerini öğrenmiş. Kısa sürede ondan Halep'ten bir mektup aldım. Lanetli Urfa'dan çıktığına çok sevinmişti. Diyarbakır'dan döndükten sonra hem Deloire hem Deloire hem de Joyeux benim yanımda korumasız kalmışlardı

Zavallı Joyeux üç hafta daha sabırla değişimini bekledi. Bir gece tekrar Diyarbakır'a, geri kalan altmış kişiyle, dönmesi gerektiği söylendi. Vedalaşmaya geldiğinde zavallıya ne kadar acıdım. Kendini kontrol etmedudaklarını ısırıyordu. Günler aylara, aylar yıla uzadı. Bir buçuk yıl sonra Fransa'ya varmış ve Türk hapishanesinde çektiklerinden sağlığı bozulmuş.

Ondan Diyarbakır'dan bir mektup almıştım. Yetersiz İngilizce'siyle, herhalde sözlük ve cümle kurma kitabı yardımıyla yazmıştı mektubunu. Ona yaptığımız az bir şey için gönül borcunu anlatıyor ve Türk tutuk evinde dayanmaya çalışıyormuş.

Sayın Bayan Holmes:

Size yine görüşebilmek isterdim ama yalnız aklımdan yapabiliyorum. Bay Nedjar adındaki ulaktan yararlanıp bu gün-

kü mektubumu gönderiyorum. Bay Nedjar iyi bir çocuktur. Sakin günlerimiz Diyarbakır asker hastanesinde geçiyor.

Kesinlikle buradaki yaşamım sizin yanınızda geçirdiğim mutlu zamanla karşılaştırılamaz.

Bu mutlu zaman, anılarımda son derecede değerlidir. Dün Bayan Little ile kısa bir at gezintisi yaptım.

Bayan Little ben ve askerlerim için iyilik ve özveri doludur. Kaderimize şükür etmek gerekir ki karşımıza iyi ve sevimli bir Bayan Holmes ve Little'li çıkardı.

Onlar olmasa yaşamımız ne kadar acı olacaktı. İçimden sizi tekrar görmek geliyor.

Sevgili Bayan Holmes sizi her zaman iyilikle hatırlayacağım. Size hitap etmek beni çok mutlu ediyor.

Size saygılarımla.

A. Joyeux

İki yıl boyunca, Fransız yetkililerin verdiği parayla, hastalarla ilgilendim ve tutuklularm gereksinme ve konforunu sağladım. Birkaçı Urfa'daki hastanede uzun süre, hatta biri bir buçuk yıl yattı. Onlara gelen bütün mektupları Türkler bana verdi. Diyarbakır'a gidecek mektupları bile. Hepsini sahiplerine verdim, Diyarbakır'a gidecekleri de fırsat çıkınca gönderdim.

Urfa pazarında satılan, Fransızlara ait eşyayı satın almaya çalıştım. Croix de Guerre, Legion d'Honneur ve Sömürge madalyası gibi bazı madalyaları satın almayı başardım. Kime verildiğini bulabilir ve ailesine verebilir diye hepsini General Gouraud'ya teslim ettim.

Bedelli Kürt aşiretinin reisi, toplu kıyım günü, yağmadan hissesine düşen iki daktiloyu satmak için bana getirdi. Bir Un-

derwood ve bir Remington marka daktilo. İkisini de yokladım ve kötü durumda olduklarını gördüm. Seyit Bey'in atının heybelerinde yaptıkları gezilerde bozulmuşlardı. Ona, beş altın lira teklif ettim. Teklif ettiğim parayı küçümsedi. Her biri için elli altın lira istedi, yani her ikisi için yaklaşık beş yüz dolar. Daktilolar sanırım hâlâ kendisindedir.

Satışa son sunulan, birinin ağzından çıkmış altın kuronlardı. İşportacı "Fransızlardan" diye bağırıyordu. Ben o tarihten iki yıl sonra Urfa'yı terk ederken kentte hâlâ Fransız üniformaları satılıyordu.

Toplu kıyımı takip eden haftanın sonunda Mutasarrıf bana, bir Amerikan Kurulunun Birecik'e geldiğini ve o ikindi Urfa'ya geleceklerini yazdı. Ben böyle bir kurulu bekliyordum. Antep'te Bay Johnson ve Perry'nin birkaç ay önce öldürülüşünden sonra Halep'teki konsolos Jackson, 20 Ocak'tan sonra bizden bir haber alamadığından, kuşatma esnasında bana bir mektup ulaştırdı. Bu mektubunda, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un, iki Amerikalının öldürülüşünü soruşturmak için bir kurul gönderdiğini ve gerekirse Urfa'ya da geleceklerini bildirdi.

Kimse bu bildirinin bize verdiği sevinci bilemez. Amerikalılar geliyor, hem de kuşatma esnasında ölümcül tehlikeyle karşı karşıya kalan bizleri yoklamaya. Ama gelmediler. Gece olup da onlardan bir haber alınamayınca telaşlandım. Ferispaşa'da olanların onların da başına geldiğine dair bir dedikodu dolaşıyordu.

Mutasarrıfa bir pusula gönderip haber sordum. Mutasarrıftan, sabah Birecik'ten ayrıldıklarını öğrendim. Gündüz olunca, onları bulup Urfa'ya getirmek için on tane atlı Jandarmayı yola çıkardı. Kentten on altı kilometre ötede atlı Jandarmalar onları bulup Urfaya kadar eşlik etmişler. Bizim Tel Fedur'daki

gözcülerimiz de sevinçle geldiler. "Otomobil şimdi yoldan geçip Hükümet Konağına gitti" dediler.

Komisyon doğruca Mutasarrıfa gidip Amerikalıların sağlığını sormuş. Mutasarrıf "Hepsi iyidir. Koşullar izin verdiği kadar kuşatma sırasında onlarla iyi ilgilendik" demiş. Eski Yetimhanenin merdivenlerinde ayak sesi duyunca kapıyı yeterince hızlı açamadım. Bizim Halep'teki müdürümüz Dr. Lambert komisyon üyesiymiş. "Biliyordum! Biliyordum! Yardımımıza geleceğinizi biliyordum." Altmış üç günlük kuşatmadan ve peşinden gelen toplu kıyımdan sonra sinirlerimiz çok gergindi, gözyaşlarımız da kolayca akıyordu. Sevinçli bir durum olsa bile. Gözyaşları seller gibi akıyordu. Ferispaşa'daki Fransızlara yazık olmuştu.

Dr. Lambert'in gelişi hükümet için bir ferahlama olmuştu. Mutasarrıf ve diğer yetkililer Fransızların toplu kıyımının, bedelini ödemeleri gereken büyük bir hata olduğunu algılamaya başlamışlardı. Ali Saip yani Namak, Kendisiyle Urfa arasına bir mesafe koymuştu ve Milletvekili olarak Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gitmişti. Kentin birden fazla ileri geleni ve yetkilisi işin içinden nasıl çıkılacağını soruyordu.

Dr. Lambert'in gelişinden bir saat sonra, Mutasarrıf kendisine resmi bir ziyarette bulundu. Kendini Ferispaşa'daki hainlikten nasıl kurtaracağını ondan sordu. Fransızların aldatılmasında hiçbir rolünün olmadığını söyledi. Hatta toplu kıyımı önlemeye çalışmıştı ki dediğinin doğruluğunu saptamıştım.

Dr. Lambert, bir yazılı açıklama yapmasını ve suçsuz olduğunu öne sürmesini, aynı zamanda kuşatmanın öyküsünü ve Milliyetçilerin bütün bu zaman içindeki tutumlarını anlatmasını söyledi. Kendisinin bu işin ulaklığını yükleneceğini ve açıklamanın kopyalarını Fransa, İngiltere ve Amerika'ya vereceğini ekledi.

Ali Rıza Bey bu öğüt üzerine derhal eyleme geçti. Açık ve şeffaf olması özellikle Fransızlar üzerinde iyi bir etki yaptı.

Mutasarrıf yazısının bir bölümünde diyor ki: "Fransız işgal güçlerinin Urfa'dan çekilişlerine ait çeşitli açıklamalar arasında, olayı gerçek olgulara dayanarak sunup görevimi yapmak isterim. Osmanlı ülkesinin çeşitli bölümlerinin Müttefiklerce işgal edilmesinin Barış Konferansı'na dayandığı öne sürülüyordu. Dikkatimizi çektiğine göre, bu işgaller çeşitli yerlerde, çeşitli ve birbirine ters düşen biçimlerde uygulanıyordu. Bu işgallere ait resmi ve resmiyet dışı değişik yayınlar ve birbirine karşıt açıklamalar, Osmanlı kamuoyunda ve bütün ülkede çok heyecanlı alt akımlar doğuruyordu. Her yerde olduğu gibi Urfa'da da kolayca başlayan protestolar sonunda eyleme dönüştü.

"7 Şubat 1920 günü, Urfa işgal güçleri komutanına ve Fransız siyasi temsilcisine, Urfa Milliyetçileri adına bir yazı verildi. Eğer, söz konusu işgal güçleri kenti yirmi dört saat içinde boşaltmazlarsa Milliyetçiler için silah kullanmak zorunlu olacaktı.

"İşgal güçleri komutanı Urfa'dan çıkmayacağını bildirdiği gibi, şimdi büyük bir heyecan içinde olan halka dayanan Milliyetçiler hükümeti ele geçirip işe başladılar. 9 Şubat'ta Fransızlara ateş açıldı ve 9 Nisan'a kadar iki taraf birbirine ateş etti. Fransızların eğitimli askerleri, sağlamlaştırılmış siperleri, ellerinde çok sayıda silah ve makineli tüfek vardı. Güçleri çoğunlukla aşiretliler olan Milliyetçiler, kuşatma sırasında defalarca, bütün amaçlarının işgalcilerin kentten çekilmesi olduğunu bildirdiler.

"Düşmanlıkların başlangıcında, işgal güçlerinin komutanı ve siyasi temsilci siperler hazırladılar ve Ermeni mahallesine bakan Tel Fedur tepesinde konuşlandılar. Ermenilerin kendilerine katılmasını ve kendi taraflarında silaha sarılmasını bekli-

yorlardı. Ermenilere silah dağıttıkları halde, onları Milliyetçilere karşı kışkırtamadılar. (Burada Mutasarrıf yanılıyor. Fransızların yeteri kadar silahı olmadığı için Ermenilere veremediler. Ermenilerin kendileri silahları Jandarmalardan fahiş fiyatlarla satın aldılar.) Fransızların Ermeni mahallesinden geçerek kente saldırısını önlemek için Müslüman mahallesiyle Ermeni mahallesi arasındaki iletişim kesildi.

"(...) Sonunda şehri kendi silahlarının korumasında askeri düzen içinde terk etmelerinin gereğini anlayınca, Fransızlar çekileceklerini 8 Nisan 1920'de Milliyetçilere bildirdiler. Çekilmek için aşağıdaki koşulları ileri sürdüler:

1. Urfa'dan çekildikten sonra Müslüman olmayanlara ve yabancılara bir ziyan gelmeyeceğinin garantisi.

2. Malzemenin, hasta ve yaralıların taşınması için, altmış deve ve yirmi beş katır veya atın sağlanması.

3. Urfa'daki Fransız mezarlarına saygı duyulması.

4. Bir subay komutasında on kişinin, yolu göstermek için onlara eşlik etmesi.

5. Bu koşulların kabulüyle ateşin kesilmesi ve düşmanlığın kaldırılması.

6. Fransız karargâhı civarındaki boşaltılmış evlerin, hayvanlar sağlanıncaya ve Fransızlar hareket edinceye kadar işgal edilmemesi. Hiç kimsenin Fransız karargâhına yaklaşmaması. Bütün bu koşulların uygulanmasının anlaşılması için, bir görüşmenin yapılması.

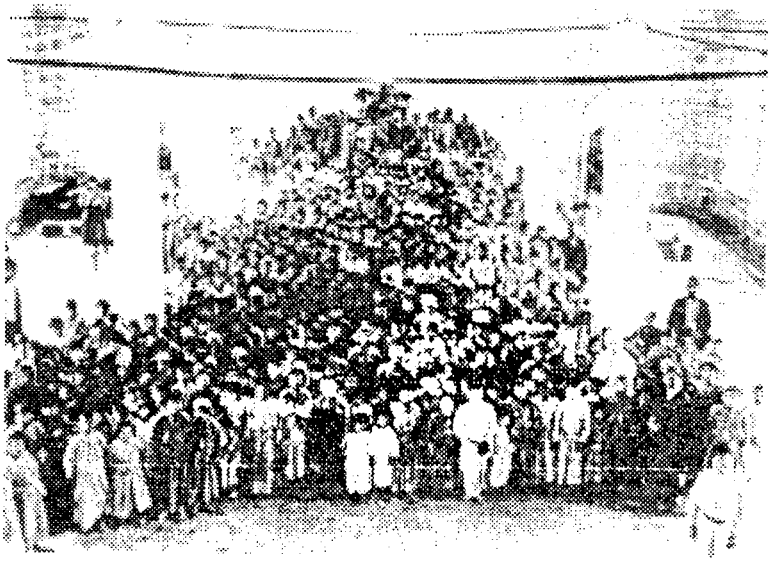
"Arkadaşlara danıştıktan sonra bu koşulların kabulüne karar verildi ve öğle üstü düşmanlıklar kaldırıldı. İstedikleri görüşme Binbaşı Hauger ve siyasi temsilci Sajous'la yapıldı. Deveciler ve katırcıların sağlanma garantisi istendiğinde, bu işin

Amerikan Kurumunun Müdiresince hazırlanmasına karar verildi. Milliyetçiler Fransız mezarlarında yatan ölülerin bir an önce götürülmesini istediler. Elli atlı Jandarma ve bir Jandarma subayının hem kılavuz hem de koruma olarak Cerablus'a kadar eşlik etmesi onlara teklif edildi. Hükümetin koruması altında gidiyorlarmış gibi gözükeceğinden ve şerefsizlik gibi anlaşılacağından, bu koşulu reddettiler. Onun için on atlı ve bir subay istediler. Kendilerini kendi silahlarıyla koruyacaklardı."

"Gece yarısından sonra saat ikide Fransız güçleri kentten çıktılar. Saat sekizde Fransızlarla, onlara yolda saldıran aşiretlilerin çarpıştığını duydum. Birkaç saat sonra çarpışmanın Fransızların yenilgisiyle bittiğini öğrendim. Fransızların sağlamlaştırılmış konumlarından açtıkları ateşle, iki ay içinde, birçok kişinin yaralanıp öldüğünü gören şehir halkından bazı kişilerle aşiretliler, Hükümetin, hatta Milliyetçilerin komutanının haberi olmadan bu saldırıyı düzenlemişler. Saldırıyı düzenleyen bu kişiler, Fransızların silahlı olarak serbestçe gidip Cerablus'taki güçlerine katılmalarını kararlaştırdığı için, Milliyetçilerin komutanını eleştirip ona karşı çıkmışlar. Komutanın (Namak) bu kararını değiştiremeyen bu kişiler, seslerini kesmişler. Aşiretliler siperlerinden çıkınca, Fransızlar teslim olmayı kabul etmişler. Aşiretliler üzerlerine doğru yürüyünce ateş etmişler."

Mutasarrıf Fransızlardan şikâyetçi olup, onların ateş açmasına "hainlik" diyor.

İnsanın soracağı geliyor: Eğer bu içten gelen bir saldırı ise, neden oraya siper kazıp hazırlamışlar? Fransızların büyük kayıp verdiklerini ve sonlarının kötü olduğunu Mutasarrıf itiraf ediyordu. Kendisi bu eylemin alçaklık olmadığını, özgürlük isteyen bir ulusun heyecanı olduğunu anlatmaya çabalıyordu. Bu gidenlerin yerini ve öcünü alacak yeni güçlerin geleceğini ve bunun Osmanlı özgürlüğüne bir darbe olacağını söylüyor-



Yetimhanede Kurtarılmış bin kişi

du. Urfa'nın çevresinde bir iki saatlik uzaklıkta siperlerin kazıldığını söyleyip Fransızları uyarıyordu.

Mutassarrıf son sözleri olarak, "Düşünceme göre, Fransız Hükümeti buraya yeni güç göndereceği yerde, Urfa konusunu barış masasında çözerse daha uygarca bir iş yapmış olur" diye yazıyordu.

Dört gün kaldıktan sonra Dr. Lambert Halep'e döndü. Üç çalışanımız da ona eşlik etti. Kentteki olağanüstü üretim işlerinden sonra, dinlenmeye çok ihtiyacı olan Bayan Law, benimle New York'tan Leviathan gemisiyle gelen ve güçlü kalemi olan Bay Clement, büyük üzüntüsü altında cesaretle davranan ve özellikle kendini bana sevdiren Bayan Mansfield. Geçen seferki denemesinden daha başarılı olan Bay Woodward da gitti.



Fransız Garnizonunun Toplu kıyıma Uğradığı Feris Paşa

Urfa'daki birliğimiz çok uyumluydu. Arkadaşlarımızın döndüğünü görmek kolay olmadı. Ben merdivenlerin üzerinde durarak çantaların otomobile nasıl yerleştirildiğine baktım. Çanta ve denkler olmadan bile bu kadar kişi arabaya yeterli yüktü. Ondan sonra sıra iç burkulmasına geldi. Vedalaşıldı ve bir dakikada arabaya binildi. Koruma Türk bayrağını dalgalandırarak, Dr. Lambert kılavuzluk edip yolu göstermek üzere ön koltuğa oturarak, bir saniyede gözden kayboldular.

Sandım ki Teğmen Weeden de bu ilk partiyle gidecek ama planlarını sorduğum vakit, "Şimdi gitmiyorum. Seni daha yalnız bırakmak istemiyorum. İşler yeterince yerine oturmadı. Kalmam pek işinize yaramayabilir ama Urfa'da bir Amerikalı erkeğin bulunması belki Hıristiyanlara karşı bir saldırıyı önler" dedi. Kendisinin alçakgönüllü bir değerlendirmesini yapmıştı.

Gittikten sonra bile, ondan saygı ve sevgiyle söz ediyorlardı. "Ah" diyorlardı, "Amerikalı komutan mı? Weedy mi? O bir erkekti." Onun hakkında böyle dediklerini birçok kere duydum. Anlaşması altı ay önce bitmişti. Amerika'ya yaşam boyu yapacağı işe başlamak için gitti. O zamanlar Urfa'daki sorumluluğumun büyüklüğünü ve Teğmen Weeden'in korkak ve tedirgin Hıristiyanlara güven ve sükûnet verdiğini kimse bilmez.

Fransızları Milliyetçilerin bölgesinden barışçı yollarla yok etmek için Mutasarrıf tekrar uğraştı. 10 Mayıs'ta ondan bir pusula aldım. Pusulada Fransızların Urfa'ya ilerlemek için Seruj ovasını işgal ettiklerini bildiriyordu. Benden Barış Konferansı'nın bu günlerde beklenen kararı çıkıncaya kadar saldırılarını geciktirmeleri için çaba sarf etmemi istiyordu.

Fransızlarla onun arasında, bir anlaşmaya varmaları için, elimden geleni yapacağıma söz verdim. Konuşmamız için Yeni Bina'ya gelmesini teklif ettim. Uygar alemden ta uzaklardaki Urfa'da bile "Barış Konferanslarımız" vardı.

Teklifimi derhal kabul edip, Belediye Başkanı, Müftü ve Diyarbakır'dan yeni gelen askerlerin komutanı Nuri Bey'le birlikte geldi. Mutasarrıfın akşam namazını kılmak için izin istemesi ve çevresindekilere aldırmadan gidip odanın bir ucunda namazını kılması ilginçti. Bizler görüşmeyi sürdürüyorduk.

Uzun boylu görüştükten sonra, ertesi gün Teğmen Weeden'in Saruj'a gidip Barış Konferansı'nın kararı alınıncaya kadar düşmanlıkların askıya alınmasını Fransızlara söylemesi kararlaştırıldı. Ama önce Ankara'ya sorulmalıydı. Büyük bir olasılıkla Ankara bu teklifi veto etti. 1921 yılında Bay Franklin-Bouillon Ankara'ya gidip Milliyetçilerle bir antlaşma yapıncaya kadar bu konuda bir girişimde bulunulmadı, Fransızlarla barış konusu görüşülmedi.

Topların yakından gelen gürültüsü Fransızların birkaç saat içinde Urfa'ya saldıracaklarının düşünülmesine yol açınca Mutasarrıf Yeni Bina'ya sığınmak istediğini ve Ferispaşa'da yapılan toplu kıyıma katılmadığını, Fransızlar gelince bunu kanıtlamak istediğini söyledi. Onu memnuniyetle kabul edeceğimizi söylemekle beraber, eğer Fransızlar onu tutuklamaya gelirlerse karşı koyamayacağımı ekledim. Daha sonraları doğru söylemiş olduğunu öğrendim. Toplu kıyımı önlemek için elinden geleni yapmış ama köktenci kişilerle baş edememişti. Bizim konukseverliğimizden yararlanmadı, çünkü Fransızlar Urfa'ya geleceklerine Fırat'a çekildiler.

Yedi kişilik birliğimizden üçü Halep ve Amerika'ya gitmek için altı hafta sonra ayrılınca daha da azaldık. Bayan Smith, Bayan Walter ve Teğmen Weeden ayrıldılar. Sonbaharın sonlarına doğru Bayan Waller Urfa'ya döndü. Yedi ay süreyle tıp bölümünü yönetip tekrar Amerika'ya döndü.

1920 Mayısı'nın son günü Teğmen Weeden küçük köpeğini kollarıma vererek, arabaya atlayıp gidince kendimi terkedilmiş hissettim. Onları Halep yolunun viraj larında son bir kere görmek için düz damımıza çıktım.

Arkadaşlarımın gitmesiyle, İsviçreli misyonerler olan Dr. Vischer ve eşi, İsviçre'den meslektaşları Bay Künzer gelinceye kadar, bana hastanelerini ve mülklerini teslim etti. Diğer görevlerime ek olarak, yönetmem gereken tam teşekküllü bir hastane vardı. Bu konuda hiç tecrübesi olmayan benim için bunun ne demek olduğunu okur düşünsün.

IX

HER ŞEYE YENİDE BAŞLAMAK

Birlikte başladığımız Urfa yardım birliğinin gitmiş olduğunun bilincine varacak kadar vakit yoktu. Yeni Bina'nın durumunu anlatmaya gerek var. Pencereler konserve kutuları ve toprak çuvallarıyla kaplıydı. Duvarlar atılan kurşunlarla parçalanmış, yer yer yıkılmıştı. Bodrumdaki kilere erişmek için zemin döşemeleri sökülmüştü. Kapısı dışarıda olduğundan kuşatma esnasında oraya gitmenin olanağı yoktu. Susuzluk, temizlik yapmayı önlüyordu. Oradaki karışıklığı ve düzensizliği görünce az daha kalbim duracaktı. Her şeye yeniden başlayacağım, dedim.

Çocukların içinde istekliler vardı. Onların genç ve güçlü elleri düzeni kurmaya ve hepimiz için yaşam koşullarını iyileştirmeye başladı. Benim niyetim yeniden eski yetimhaneye yerleşmekti. Öksüz ve yetimlere, çoğu eşkıyalarca yırtılmış ve tamiri olanaksız daha az çadırla yaşama yeri yapamazdım.

Bu planı Dr. Lambert veto etti ve yeni eve, daha parlak ve rahat yere geçmemizi istedi. Çadırlar üstünde çalışmaya başladığımızda, ekleyerek, dikerek, çok büyük yamalar yaparak kız-

lara yetecek kadar çadır elde ettik. Yalnız herkesi çadıra koymak için eskisinden daha kalabalıktık.

Yuksabet ve tamircilerinin, iğneleri ve makasından oğlanlar için daha çadır çıktı. Kuşatmadan önce düzenlediğimiz altı veya sekiz çadırlık yemek salonu artık yoktu. Çocukları yerleştirdikten sonra altı dış çadırı yırtık, aşınmış ve nerdeyse işe yaramaz durumda buldum. Yanları hiç yoktu. Yemek salonu için elimizdeki buydu. Yağmurlar başlamadan daha sağlam bir şey bulmak için dua ettik. Bu büyük çadır bezleri birbirine yakın konabiliyordu. Her üç kenarın arasında otuz santim açıklık olması lazımdı.

Kerestenin fiyatı çok yüksek olduğundan çocuklar için sıra yoktu. Yemeklerini toprak üzerine, yağmur yağınca çamurun üzerine oturup yiyorlardı. Bu kadar yapışkan çamur görmemiştim. Çadırların yanı olmadığından yağmur üzerlerine geliyordu. Yüzlerce çocuğa günde üç kere rahat bir yemek yedirebilmek için nereye başvuracağımı bilmiyordum.

Civarda kiralayabileceğim bina yoktu. Sonunda önemsiz bir fiyata, Ermeni mahallesindeki yıkılmış evlerin taşlarını satın aldım. Fırın, mutfak ve deponun üzerine bir kat çıktım. Mutfaklarda odun yaktığımız için merdiven altına odunluk yaptık. Yaş odunla bir Amerikan sobasında yemek pişirmeye çalışan biri, dokuz yüz kişi için yemek pişirmenin ne olduğunu anlar.

Yerimiz telle çevriliydi, ama Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bölümü çalınmıştı. Kuşatma sırasında da hırsızlık sürmüştü. Dr. Lambert bize, yerimizin çevresine basit bir duvar çekmemizi tavsiye etmişti. Çadırlar hem saldırılara hem de hırsızlığa açıktı. Fırın, mutfak ve depo da o sıralarda yapıldı. Duvarcı çocuklar, öğretmenleri sadık Karabet'in yönetiminde, taşları işleyip yapının çıkmasına yardım ediyorlardı. O sırada

Aruş ve marangoz çocuklar bütün tahta işlerini yapıyorlardı.

Şimdi deposuz neler yaptığımı düşünüyordum. Buğdayları pirinçle kilere koydum. Pirinç küflendi, buğday filizlendi. Bu nedenle depo odası bir gereksinmeydi. Bittikten sonra onsuz neler yaptığımı düşünmeye başladım.

Gün geçtikçe Milliyetçilerin kendilerine ve hareketlerine daha çok güvendiklerini görüyorduk. Anadolu'da Osmanlı Ordusu, bütün er ve subaylarıyla yeni amacın tarafına geçmişti. İkinci ve Beşinci Tümenler Urfa'ya geldiler. Komutanları onları sürekli olarak gerçek bir savaşa hazır tutuyordu. Komutanları çok yetenekli kişilerdi. Bildiğim kadarıyla bizi çok düşünüyorlardı. Ne vakit topçu talimi yapsalar, bize haber gönderip topçu talim yaptıklarını, savaşmadıklarını bildirirlerdi.

Yeni hareketin geleceğinden, tecrübeli askerler bile kaygı duyuyorlardı. İnandıkları amacın geleceği için, bir kereden fazla, bir sinirlilik ve kaygı gösterdiler. Bir örnek: Bir gün, Fransızların kuşatmanın başında kaybettikleri Yalnızağaç Tepesi'ne bütün yetimhaneyi gezmeye gönderdim. Bu tepe bizim kaldığımız yerin arkasına düşer. Dokuz yüz kişi tepeye çıkınca gökteki karartıları bir işgal ordusu gibi gözükmüş. Komutanlara haber, Fransızlar Amerikan Yetimhanesinin arkasında gözüktüler diye gitmiş. Herkes bir telaşa kapılmış; durumdan emin olmak için atlılar eşkin gidişle geldiler. Doğruca yanıma gelip sordular. İyi bakmalarını söyledim. İşgal ordusunun çoğunluğu kızlardı.

Başka bir sefer, otomobilimiz Halep'ten döndükten bir saat sonra, Beşinci Tümenin komutanı, Mutasarrıfla birlikte, at üstünde geldiler. Haber sordular. O vakitler Ankara'nın istihbarat örgütü daha kurulmamıştı. Urfa'ya her türlü dedikodu gelmekteydi. Ancak bu dedikoduların hiçbiri doğrulanamıyordu.

General Gouraud'nun öldürüldüğü söyleniyordu. Açıkça görülüyordu ki gelenler bunun doğrulanmasını istiyordu. Otomobille gelen Bay Weaver, General Goureaud'nun kente resmen girişini gördüğünü söyledi. Demek doğru değil, dediler.

Hem İkinci hem de Beşinci Tümen Fırat yakınlarında Fransızlara karşı ileri sürüldüler ve onların çekilmesi sağlandı. İkinci Tümen Komutanı Nuri Bey, iriyarı, neşeli biriydi. Bir kere geldiğinde, Irmağın Batısında, kısa bir uzaklıktaki Nizip'te, Fransızlara neredeyse yakalanacağını anlattı. Gülerek, "Kaçmam gerekti" dedi. "Her şeyi, giysilerimi, haritalarımı, planlarımı bırakarak kaçabildim. Bir şeyde onlardan ilerdeydim. Fırat köprüsünü uçurdum" dedi.

"Bağdat demiryolu köprüsünü değil" dedim.

"Onu" diye yanıtladı. "Yapmam gerekiyordu. Fransızların tekrar bu tarafa geçmesine izin veremezdik."

"Ama" dedim, "ülkeniz için en önemli şey iletişimdir. Çok az yol ve demiryolunuz var. Böyle güzel bir köprüyü yıkmak haramdır."

"Ne yapabilirdim" dedi. "Öyle gerekiyordu."

Bin metreden daha uzun olan bu köprü, dünyanın bu tarafında olağanüstü bir şeydir. Mamafih Nuri bey tamamını yıkmamıştı. İki açıklığı ırmağa düşmüştü. Ama ahşap kısmının hepsi yanmıştı. Gördüğüme göre bazı çelik kısımlar patlamanın ve yangının şiddetiyle eğilip bükülmüştü. Çelik köprü, Fırat gibi büyük bir ırmağı geçmenin tek çaresi değildi. Son kere, Fransız askerlerinin kürek çektiği çelik bir kayıkla, hem de çökmüş köprünün altından geçtim.

Zaman içerisinde çadırları hazırladık ve mutlu bir günde, çocukların "O Gün" dediği günde çadırlara, yani evimize geç-

tik. Yeni evde oyun ve egzersiz için yeterli alan vardı.

Yerlerine bir Haziran günü döndüler. Küçük çocuklar başı çekiyordu. Daveed Doonian ve Maritza el ele en başta yürüyorlardı. Buraya gelme telaşıyla Daveed çorap ve ayakkabısının tekini bulmuştu. Üç yaşındaki çocuk aradaki iki buçuk kilometreyi bir ayağı çıplak, çok mutlu olarak yürüdü.

Kurumumuzu tekrar düzenledik. O kadar kalabalıklaşmıştık ki, bu kadar çok çocuğun bakımı için çok yetenekli bir örgüt lazımdı. Bu nedenle bölümler oluşturduk. Kurtarılmış kadınların veya kızların bölüm başkanları, bölümlerinin bakımından sorumluydu. Bu sorumlu bölüm başkanlarına az bir ücret ödeniyordu. Bu miktar beş doları geçmiyordu. Bu ücret oradaki yiyecek ve barınmasına ek olarak ödeniyordu. Bölüm başkanı bununla giyimini sağlayacaktı.

İlk önce buğday yıkama bölümü, sonra ekmek yapıcılar, fırıncı, pişirici, aşçı ve mutfak kızları örgütlendi. Daha sonra, yatak yapıcılar. Görevleri yatakları yapıp eski nevresimleri tamir etmek ve temiz tutmaktı. Eczane ve klinik kızları ve küçük çocukların bakıcıları; kızlara ve erkeklere ikişer kişi.

Küçük çocukların ve oğlanlarınkiler dışında çamaşır çadırlarda yıkanıyordu. Bu hizmete bütün kızlar çağırılıyordu. Elbise askıları çok önemliydi. Her çamaşıra giren giysinin kurutulmuşunu bölüm başkanları göstermeliydi. Dikiş ve tamir bölümlerinin önemi çok yaşamsaldı ve sıkı denetim istiyordu. Her metre kumaş, her makara iplik, hatta iğneler kayıtlıydı. Hepsinin bitmiş giyside gözükmesi gerekiyordu.

Her çadırın başında, içindekilerden sorumlu olan bir başkanı vardı. Bütün bu başkanların başında Yönetim Amiri vardı. Bu amir sürekli her yeri dolaşıp işlerin randımanlı ve özenli yapılmasını denetliyordu.

Bütün ev işlerini kızlar yapıyordu. Erkekler alanı temiz ve düzenli tutuyor, kolay bir iş olmayan su taşıma işini yapıyorlardı. Değirmencilik, kunduracılık, marangozluk, duvarcılık ve terzilik gibi zanaatlarla uğraşıyorlardı. Küçük çocuklar zanaatla uğraşmamaktan memnun değillerdi. Herhangi bir ülkede, okul ödevinden kurtulma olanağından mutlu olmayacak az çocuk vardır. Küçük oğlan çocukları, zanaatta olmanın yine de yarım gün okula gitmek, yarım gün ağır işçilik yapmak, akşamları da ders çalışmak olduğunu görünce, büyüyünceye kadar beklemeye razı oldular.

Bitişiğimizde bir polis noktası (polisin nöbet tutacağı bir tek oda) vardı. Savaşta o kadar harap olmuştu ki boş duruyordu. İnceledikten sonra az bir masrafla bize büyük hizmette bulunabileceğini saptadım. Yetimhanenin kullanması için izin istedim. Kısa sürede tamir edildi. Orayı kuşatmaya kadar hamam ve çamaşırhane olarak kullandık. Çadırlara döndükten sonra birbiriyle evlenecek olan Yönetim Amirimizle benim resmi çevirmenimin ilk evi yaptık.

Düğünden bir hafta sonra Mutasarrıftan bir pusula aldım. Polis noktasını bulduğum gibi hükümete geri vermemi istiyordu. Ben de bu yönergeye uyarak pencereleri ve kapıyı söktüm. Yalnız çatıyı söküp delik deşik bırakamadım, badanayı duvarlardan kazıyamadım. Mutasarrıf buyruğunu değiştirmeksizin uygulamama çok güldü. Amacını aştığını açıkladı.

Yerli ve Avrupa kundura yapımını öğrenme sınıfları genişti. O kadar randımanlı çalışıyorlardı ki, bu yılın, 1920'nin Sonbaharı'nda bütün çocukları donattıktan sonra bile elimizde fazlası vardı. Orada ve terzihanede sürekli üretim yapıyorlardı. Geçen yıldan kalanlarla birlikte kentte bir dükkân açıp satmak akıllıca bir işti.

Bu düşünceme göre, kapalı çarşının girişinde aydınlık, ha-

vadar bir dükkân buldum. Yıllık kirası elli dolardan azdı. Eylül ayının başında yeni girişimimizi açtık ve açar açmaz işe başladık.

Kızların ördüğü çorapların isteklisi çoktu. Kısa zamanda birçok giysi istenmeye başlandı. Devlet okulu için gerekli iç çamaşırıyla birlikte, üniformadan kazağa kadar, kış başlıklarını da kapsayan bir istem aldık.

Zanaatlarımızın mükemmelliğinin tanınmasından çok memnundum. Her seferinde de isteği karşılayabiliyordum. Halep'ten gönderilen malzeme arasında çocuklara elbise yapılmak üzere kötü bir kumaş vardı. Ben ondan elbise yapılmasını istemiyordum. Türk okulunun müdürü gelip çocuklar için giysi isteyince, elimde kötü bir kumaştan başka bir malzeme olmadığını söyledim. Kendisi görmek istedi ve amacına uygun olduğunu söyledi. O vakit kendisine üniforma yapma anlaşmasını kabul ettim. Her takım; bir ceket, bir uzun, bir kısa pantolon, iç çamaşırı, uzun konçlu çorap, kazak ve başlıktan oluşuyordu. Bu sipariş istenilene uygun olarak gerçekleştirildi ve kasamıza beş yüz dolardan fazla altın Türk lirası girdi.

Bunun peşinden bir çorap satışı oldu. Elimizde, sığınmış kadınların işlediği, işçiliği çok kötü çoraplar vardı. Yetimhanede bile, tekrar örülmeden, nasıl kullanabileceğimi bilmiyordum. Bir çiftin, tekinin biri uzun diğeri kısa veya tekinin biri enli ötekisi ayak girmeyecek kadar dardı.

Bir Türk asker müteahhidi gelip onları satıp satmayacağımı sordu. Ben de ona kısası uzunu içinde, çiftini on iki kuruştan (elli sentten fazla) alırsa vereceğimi söyledim. Onları hemen aldı. Bu işlem bize iki yüz yetmiş beş dolar daha getirdi. Eğer o çoraptan on beş bin çiftim olaydı o adama satabilirdim. Sık sık gelip, daha var mı, dedi.

Kazak isteğini ancak karşılayabiliyorduk. Mutasarrıf kendisi için kalın ve yüksek yakalı kazak siparişi verdi. Beşinci Tümen'in komutanı yardımcısını gönderip, "Canan bey, bir yüksek yakalı kazak, uzun çoraplar ve başlığı Allah rızası için istiyor. Kendisi Rum Kalesi'nde donuyor, onları derhal gönderin" dedirtti. İstediklerinin önce yapılması lazımdı ama bir hafta içerisinde gönderildi.

Yüksek bir yetkilinin annesi, üzerinde fantezi bir desen olan bol bir kazak istedi. Mutasarrıf İstanbul'daki eşi ve üç kızı için güzel beyaz yünden kazak siparişi verdi. Dükkânı bir yıl açık tuttuk. Dükkânı büyücek bir çocuğa bıraktık. Kendisine ayda beş dolar ücret verdik. Bu paradan bütün giysi ve ayakkabılarını aldı ve kız kardeşine de yardım etti.

Bir yıl sonra hesaplarımıza baktığımızda bin dolarlık bir kâr yaptığımız ortaya çıktı.

Urfa hiçbir vakit sıkıcı değildi. Dedikodular her zaman eğlendiriciydi. Kaç kere Fransız işgalini, İngilizlerin Mardin ve Diyarbakır'a geleceklerini, bir kere de Amerika'nın Milliyetçilere, Yunanlıları Anadolu'dan atmak için yardım etmeye karar verdiğini duyduk. Bunu gerçekleştirmek için bir milyon ve ek olarak beş yüz bin asker kıyıdan Musul'a kadar uzayarak geliyordu. Bu haberi veren kişi "Bir aya kalmaz" dedi. O kadar akıl almaz bir şeydi ki, güldüm. O kişi, "Bu haberin doğruluğuna güven" dedi. "Ülkenizin yüz elli tane gemisi var. Bu yüz elliden yüzünü Türkiye'ye asker getirmek için ayırmış. Bir ay içinde burada olacaklar, haberi Ankara bize gönderdi." Bu haber Milliyetçilerin kesin zaferler kazanmasından önceydi. Merkezden uzaktaki yandaşlarının güvenlerini tazelemek için Milliyetçiler böyle haberler uyduruyorlardı.

Bir keresinde bir okul denetçisiyle çok iyi vakit geçirdim. Denetçi ders programımızı sordu. Ona Amerikan Yetimhanesi-

nin ders programını değil, okulun okula bile benzemediğini anlatmaya çalıştım. Benim anlattığım, ders kitaplarının, öğretmenlerin, kara tahtaların Urfa'da bulunmayan her türlü aletin yokluğunu dinledikten sonra, Türkçe'nin okutulmasına teşekkür etti ve "Geometri hakkında bir şey söylemediniz, bence o çok önemlidir" dedi.

Önemini kabul ettiğimi, ancak okuyabilen bir çocuğa gerekmediğini anlattım. Denetçi o dersin çok önemli olduğunu, ders programına eklememi, bir çocuğun kareyi, daireyi ve yamuğu gördüğünde tanıması gerektiğini ciddiyetle ekledi.

Gene ona hak verdim. Ancak ana sınıfındaki çocukların o kadar geometri öğrendiğini söyledim. Çocuklar her gün bu biçimleri fasulye ve mercimekle yapıyorlar. Yine de biz buna geometri dersi demiyoruz.

Sonbaharın gelişiyle yaşam şartları gittikçe daha kısıtlandı. Başta, yani kuşatmanın kalkmasıyla, istediğimiz gibi dolaşıyorduk. Halep'ten bir şeyler istiyorsak otomobilimiz gidiyordu ama her vakit hükümete haber veriyorduk. Otomobilin nereye kadar dolaşabileceğini nezaketen sorduğumda, "Siz Amerikalısınız, istediğinizi yapmakta özgürsünüz" diyorlardı.

Ama yavaş yavaş bu koşullar değişti ve kendimizi ahaliyle aynı kategoride bulduk. Ankara, Halep'le Urfa arasında, olağanüstü gümrük resimleri almaya başladı. Bu durum, genel merkezimizden ihtiyaçlarımızı getirtmekte de engelleyici oldu. Üç balya pamuk kazak ve küçük kızlar için pamuklu eteklikler yedi yüz dolardan fazla gümrük resmi kondu. Gelenleri gümrükten çekmedim. Gümrükçü malları saklayabilirdi, çünkü malların asıl değeri gümrük resminden azdı.

Gümrükçü zaman zaman bana gümrükte üç balya malım olduğunu hatırlatıyordu. Ben de ister onları sakla, istersen sat

diyordum. Sekiz ay sonra gümrük resmini yüksek tuttuğunu algıladı. Gümrük resmini normal bir düzeye indirdi ve bekleyen süre için ardiye ücreti almadı. Onları satmaya kalksaydı; kentte bir tüccarla anlaşmıştım, benim yerime fiyat verecekti.

Yalnız Rumlar ve Ermeniler, sınır dışı edilmedi. Gümrük tüzüğüne göre konfeksiyon giyim eşyası, bütün lüks eşya, özellikle ipekliler, hatta ipe dizilmiş boncuklar sınır dışı edilecekti. Halep'ten gelirken çok kere giymiş olduğunuz eşyayı çantanıza, bavulunuza koymayıp da ayrı bir kutuya koyarsanız ülkeye giremez, Halep'e geri dönmesi gerekirdi.

Bir gün otomobilimizle daha içerdeki bir arkadaşımız için bir paket giysi geldi. Yeni etekliklere, özellikle ayakkabılara ihtiyacı vardı. Tüzüğe göre Milliyetçilerin toprağına giremezdi. Haftalarca, Amerikalı bayanın elbiselerini alması gerektiğini söyleyerek yetkilileri boş yere kandırmaya çalıştık. Bir torbaya konup ağzı sağlamca mühürlenmiş paketi aldırmama ve Halep'e göndermeme sonunda karar verildi. Hükümet değil, ben sınır dışı edecektim.

Bana üç altın liralık bir depozito yatırmam gerektiği, paketi Halep polis şefinin aynen ve mührü bozulmadan aldığına dair bir yazıyı gösterdiğimde, bu üç altın lirayı geri alacağım söylendi. Eğer bu kâğıt kırk gün içerisinde Urfa gümrük yetkililerine verilmezse üç altın lira zimmete geçirilecekti.

Temsilcim Gümrük binasından çıkarken, başka bir yetkili onu çağırmış ve "Siz bu paketi Halep'e göndermek niyetinde değilsiniz değil mi? Hanımefendiye (yani bana) söyleyin, eşyaya sahip çıksın. Zaten niyetimiz de buydu. Eşyayı bir yere göndermesin" demiş.

Kısa bir süre sonra, arkadaşım ülkesinden gelen yeni etekliklerini mutlulukla giymeye başlamıştı.

Bu aylar süresince dışarıdan bize hiç mektup gelmiyordu. Mektuplar Ankara üzerinden iki ayda gelebiliyordu. Bizim bütün mektuplarımız Suriye üzerinden geldiğinden hiçbiri o yolu izlemiyordu. İngilizler gittikten sonra düzenli posta hizmeti kalmamıştı. Sene içinde arabamız Halep'e gittiğinde mektup ve gazetelerimizi alıyorduk. Daha sonraları hükümet otomobilden mektupları alıp ciddi olarak sansür etmeye, hatta bazılarını vermemeye başladı. Gazete ve dergi yasaklandı. Böylece dış dünya ile bağ koptu. Yetkililer ziyarete geldiğinde hep haber soruyordum. Bir gün Mısır'dan gelen bir subaya, "Bana dış dünyadan bahsedin. Urfa dışında bir dünya var mı" diye sordum.

Bana birçok şey anlattı ve ülkemden gazete alıp almadığımı sordu. "Evet" dedim. "Bana gazete ve dergi gönderiyorlar ama alamıyorum. Çünkü hükümet onları bana vermiyor."

"Bazı dergileri görmek ister misin" diye sordu. İngilizcesi çok düzgündü. "Amerikan dergileri" diye ekledi. Birden aklım başımı geldi; "Dergilerimi sen mi alıyorsun" diye sordum. Gülümsedi ve suçlamama karşı koymadı. Ertesi gün bana Atlantic Monthly'nin üç sayısını ve Century Magazine'nin bir sayısını gönderdi. Tahminim doğru çıkmıştı.

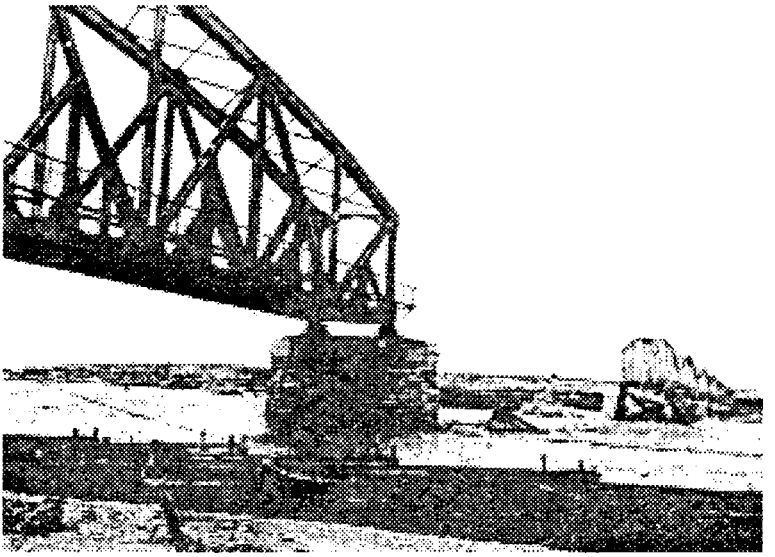
X

KISITLI ÖZGÜRLÜK

Urfa'da hareketlerimizin kısıtlanması birdenbire ve beklenmeden olmadı ama ne zaman geldiğini bilmediğimiz kanunlar, oradan buradan bizi sıkıştırmaya başladı. Bir isteğimiz reddedildiği vakit "Kanun" deniyordu. Sonbaharda, sanırım Kasım'da, altı aylık bir yokluktan sonra, Yetimhanede tıbbi işleri eline alması için, arabamız Bayan Waller'i Halep'ten geri getirdi. Bu otomobille birlikte, iki otomobil de Mardin için gereçlerle yüklü olarak geldi. Gereçleri teslim etmek üzere bir belge istediğimizde nezaketle reddettiler. Otomobillerin şoförleri Amerikalıydı. Onlara da Halep'e dönmek için izin verilmedi. "Neden" diye sorduğumuzda, "Kanun, Ankara'nın buyruğu" dediler. Ankara'ya başvurduk, orası da reddetti.

Bu çelişkinin ortasında, Diyarbakır'dan iki Amerikalı çok hasta bir üçüncü Amerika'lıyı getirdi. Hasta Urfa'ya arabayla aralıklı mesafelerle gelebilmişti. Beş Amerikalı erkek yolda kalmıştı. Sahile varamıyorlardı.

Kendilerini birçok görevle meşgul ettiler. Biri doktordu. Her zaman çok işi olan Bay Künzler'den klinik ve eczaneyi devraldı. Bir diğeri suyun akacağı yollar yaptı. Bu suretle şiddetli yağmurda çocukları çamurdan kurtardı. Üçüncüsü çocuk-



Fırat üzerinde Cerablus'ta Bağdat demiryolu köprüsü

lara beden eğitimi dersi verdi. Farkına vardık ki, kısıtlamalar Urfa Sancağı'nın dışına çıkmak istediğimizde başlıyordu. Urfa'dan görünen, ovadaki Harran'a gitmek istediğimizi söyleyince hemen izin verildi. Bir Jandarmanın eşliğinde öğle yemeğimizi de alarak İbrahim Peygamberin oturduğu yerleri görmek için yola çıktık. Geçen yıl da oraya gitmek istediğimizde, bizim birlikte gelecek İngilizlerin, Yakındoğu'da Bağlaşıklarla dost kalsınlar diye, Harran Araplarına rüşvet verecekleri dedikodusu yüzünden izin alamamıştık.

Harran'ı bir yıl önce, bir serapta, çevresini suyla çevrili olarak görmüştüm. Yüksek ağaçlarla çevrili bahçeler vardı. Ortasında da, dar uzun bir kule vardı. Ford arabamız Urfa'ya doğru gittiğinde onu hep görürdük. Bu gözetleme kulesi kaybolan bir büyüklüğün artakalmış parçasıydı. Kuşak kuşak gi-



Köprüyü uçuran kişi

denlere ve yerine gelenlere sessizce bakıyordu. Ovanın her yanından gözükür, kervanlara ve yolculara kılavuzluk ederdi. Sekiz saatlik bir tatil yapmaktan memnundum.

Yolumuz Basra Körfezi'nde biten düz ovadan geçiyordu. Yeteri kadar tarih bilseydik bu küçük yolculuğun çok değerli bir anlamı olurdu. Her biri bir kümbetin yanına veya üstüne kurulmuş köylerden geçiyorduk. Kümbet yıkılmış veya unutulmuş bir kentin mezarıydı.

Sultantepe, kümbetlerin en büyüğü, gizemli, eski ve ilgi çekici şeyleri saklıyor gibiydi. Bir tarafına hoş bir köy yaslanmıştı. Dediklerine göre tepesinde eski bir değirmen varmış. Akarsu oraya nasıl çıkıp çarkı çevirmiş diye sorduğumuzda, kimse yanıtlayamadı. Olasılıkla atlar veya katırlar çeviriyordu, diye düşündük.

Arabamızın bir lastiğinin patlamasına rağmen bir saat içerisinde Rebeka'nın kuyusunun yanındaydık. İbrahim Peygamberin hizmetçisi, yaşlı Elyazar'ı develeri ve hediyeleriyle, su çekmeye gelen kentin kızlarını gözetlemesini gözümüzün önüne getirdik. Yaşlı adam, İbrahim Peygamberin oğlu İshak'a götüreceği gelin, o kızlardan biri olsun diye dua ediyordu.

Kız, aralarından biriydi. Omuzunda testisini dengede tutuyordu. Merdivenlerden inip testiyi ağzına kadar doldurduktan sonra, boş olduğu zamanki gibi, aynı kolaylıkla dengeleyip taşıyordu. Adam içmek için su istediği vakit, testiyi indirerek "İçiniz efendim" dedi. Develere de acele su verdi. Bu iş de kolay olmadı, çünkü on deve vardı. Dönerken, su içmeyecekleri hafta için, develerin susuzluğunu gidermenin uzun sürdüğü saptanabilir.

Orası Elyazar'ın anlattığı öyküye uyuyordu. Rebeka merdivenleri inmiş ve çıkmıştı. Suyu alırken de verirken de testiyi

yere koymuştu. Suya giden merdivenler yerinde duruyordu. Yüzeyde bir delik vardı. Anlaşılıyordu ki gündelik kullanımdaydı. Ortada şehir yoktu. Bu da Tevrat'ın tanıtımına uyuyor. Başka da bir tanıtım yok. Buna rağmen bu çok uzaktaki olayı fotoğraf makineleri çalışır ve Reo homurdanırken tam canlandırmaya olanak yok. Aradan uzun yıllar geçmişti. Beş bin yıl olmalı.

En parlak devrinde Harran kadar büyük bir kentin, izlerine rastlamayı ummuyordum. Bugün bile kenti çevreleyen duvar ve tek parça taştan yapılmış ince kule, yaklaştıkça etkileyici oluyor.

Bu günkü duvar bütün kenti çevirmiyor. Yeni kentin dışında, içine göre, daha çok kalıntı var. Evler büyük ovada her yerde görülen arı kovanı biçiminde. Belki Asurlulardan kalma. İnsan daha ilkel bir şey düşünemiyor. Bazı evlerdee pencere var. Hepsinde kapı diye bir delik var, evlerin kapısı yok. Hiçbir yerde modern yaşamla bir ilişki göremedim. Hatta Şeyh İsa'nın evinin penceresinde bile cam görmedim. Onun evi de ötekilerinden iyi değildi.

Bir kale vardı. Hangi önemli şehir kalesiz çürümeye bırakılmıştır. Harran kalesi tamamen yok olmamıştı. İyi bir parçası duruyordu. Birbiri üstüne yapılan kalelerin sonuncusu olduğu için. Kente göre yüksekte duruyor. Bütün arazi düz olduğundan orası bir kümbetmiş gibi geliyor.

Bir keyif gezintisine bile korumasız gitmek iyi bir şey olmadığından, bize eşlik eden Jandarmaya arabayı bırakarak, kaledeki menzil odasına varmak için dik yokuşu tırmandık. Orada öğle yemeğimizi yedik. Menzil kare biçiminde, pencereleri ve iki kapı deliği olan, tavanı konik bir odadır. Yerlerde saçılmış büyük taşlar vardır. Taşlar bize masa, sandalye görevini yaptı. Çay yaptık. Yaşlı Harran'da böyle yeni gereçler kullan-

dık. İbrahim Peygamber, gölgeli ve gerçek olmayan geçmiş bir zamanda, oradan Kenan iline gitmişti. Biz Şikago sütü ve Domino şekeri kullandık. Yerli yassı ekmeği sardalyelerle daha lezzetli yaptık. Dışarıda da bir otomobil duruyordu. Kesinlikle Şeyh İsa ve kentin ileri gelenleri, yere oturmuş, ortalarındaki yabancıların hareketlerini seyrediyor olmalıydılar. Çayımızı paylaşıyorlardı ve kendilerine hediye ettiğimiz bir kutu fazla sardalyeyi çevirip kutuyu nasıl açacaklarını düşünüyorlardı.

Yemekle çok oyalanmadık ve dostum şeyhin eşliğinde kenti gezmeye başladık. Burada konudan ayrılıp şeyhin nasıl dostum olduğunu anlatayım. Birkaç ay önce yeni Yetimhaneye Binbaşı Burrows'tan bir pusula getirmişti. Daha önce de yazdığım gibi, Binbaşı güçlü aşiret şeyhlerinin Amerikalıların dostu olmasını önemli görüyordu. Kendisiyle beraber daha güçlü bir şeyhi de getirmişti. Birlikte çay içip Müftünün dediği dostluk ekmeğini kırdık, yani Hanna'nın çayımız için yaptığı şekerli bisküvileri yedik.

Çayı koyduğum vakit, "Çay Amerika'dan, şeker ve süt de oradan" dedim. Çok bilinen Chicago firmasının etiketini göstererek, "O da oradan" diye ekledim. "Çayınıza koyayım mı" diye sordum. Çaya süt katmadıklarını bildiğim için sordum. Her ikisi de istemedi.

Teneke kutuyu tutarak, sordum: "Ülkemden, Amerika'dan olduğu için mi istemiyorsunuz?" Yiyecek konusunda Doğuluya ısrarın, konukseverlik olduğunu biliyordum. Biri "Koy" dedi. Ötekisi "Dök" dedi. Böylece dost olmuş olduk.

Kalıntılar arasında dolaşırken, kalmayan bir uygarlığın anılarıyla karşılaştık. Her birkaç metrede toprağın içinde parlayan cam ve testi parçalarına rastlıyorduk. Birkaç kuruşa bir iki lamba satın aldık. Kırık olmakla beraber, yapısı ve renkleri

çok güzeldi. Çok renkli camlar, testi ve tabak parçaları bulduk. Bunlar bize bitmiş ve unutulmuş bir uygarlığı anlatıyordu.

Harran hiçbir vakit Hıristiyanlığa konukseverlik göstermedi. Onun güçlü komşusu, kralların yeri olan Edessa, Arapların Ruha dediği bugünün Urfa'sı erkenden Nazarin tarikatının merkezi oldu. Üçüncü yüzyılda tamamen Hıristiyanlaşmıştı. Harran'da öyle olmadı. Ay Tanrısına tapınmanın kökleri çok derindeydi ve bu inancı terk etmediler. Ancak orada Hıristiyanlar da vardı denilebilir.

Yedinci yüzyılda ilerleyen ve karşı koyulamayan İslam dalgası Arabistan'dan gelince, Hıristiyanlığa zayıf olarak tutunan Harran'da zaman içerisinde bu din kaybolmuş. Bugün Harran'da bir tek Hıristiyan yok. Bir zamanlar o kadar büyükmüş ki, büyük bir katedrali ve din okulları varmış. Öğrendik ki bu uzun kule oradaki Hıristiyan toplumuna aitmiş. Güzel sıra kemerler dinsel bir yapıyı işaretliyor.

Dendiğine göre, Urfa o bölgenin anahtarı ve Harran da deposuymuş. Bu iki kent birbiriyle yakın ilişki içindedir. İslam dalgası Harran'ın kapısına dayanınca, Harranlılar Urfa ne yaparsa biz de onu yaparız, demiş. Bugün Harran Kaymakamı Urfa'da oturur ve Kaymakamlıkta seyrek görülür.

Birçok yeni harita Harran'ı Bağdat demiryolunun üzerinde gösterir. Bu yanlış olup en yakın istasyon Tel Abiad'dır. Burası Harran'dan bir saat uzaklıktadır. Urfa ise otomobille bir saat üç çeyrek tutar.

Akşam olurken, istemeyerek kente arkamızı döndük. Tarih evreleri bizim bilmemiz gereken ama bilmediğimiz olaylarla doluydu. Orada eski büyüklük, krallar ve kraliçeler biçimine giriyordu. İbrahim Peygamber zamanındaki Chedolaomer gibi-

lerden daha yeni olan Zeynep bile on yıl hüküm sürmüş. Orayı fethedenler, sırasıyla Asurlular, Babilliler, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar, Araplar, Haçlılar, Türkler. Her biri, tükenmiş taçlar, tahtlar ve asaların olduğu yere girmiş, görevlerini yapıp bitirmişler. Bizler son Türk Sultanını, İngiliz toprağında sığıntı olarak ve yeni Cumhuriyeti, çok eski topraklarda görecek kadar yaşadık.

Urfa'ya dönüşümüzde başka bir yolu denedik Umudumuz, köprüsü olmayan, dibi çamurlu can sıkıcı küçük derelerden kurtulmaktı. Reo'nun batmasından korkuyorduk. Jullab ırmağı denilen küçük bir dereye yaklaştık. Tam hızla kenarından indik ve arabamız karşı kıyıya tırmanırken tekerlekler boşuna dönüp çamurda batmaya başladı.

Toplanan köylülere "Maruuf, maruuf" (yardım) diye bağırdık. Güçlü ve güneş yanığı Arap gençleri, dize kadar çıplak, koşarak geldiler. Ya Allah, ya Allah diye bağırarak itmeye başladılar. Kısa sürede araba kuru topraktaydı. Önümüzde bir aksilik daha vardı. Irmak kıvrılarak aktığından, onu tekrar geçmeliydik. Ama orada ufak bir köprü vardı ve Reo köprünün kenarlarından birkaç santim mesafeyle geçti. Kısa süre sonra evimize, çay içmeye hızla gidiyorduk.

Bu gezinti hepimize iyi geldi. Üzerime yüklenen sorunlar ve onlara göre karar vermekten birkaç saat kaçınmış olmak, şimdi daha iyi çalışmamı sağladı.

Sakatımız, Papaz Dr. C. F. H. Crathern'le geçirdiğim sakin saatler de vardı. Görev aralarında otuma odasında, büyük şöminenin önünde ona yüksek sesle kitap okuyordum.

Noel geliyordu ve elverdiğince Amerika'daki gibi kutlamaya karar verdik. Noel Baba ve Ren Geyiklerinin geçebileceği kadar geniş bir şöminemiz vardı. Noel gecesi asıp, çadırlarda-

ki çocuklar gibi, Noel günü içine bakabileceğimiz çorapları-mız da vardı.

Garajda çocuklar için ilk Noel ağacını diktik. Çocuklar gözlerini şaşkınlıkla açtılar. Noel baba da hediye ve şekerlerle oradaydı. Hepsi o kadar mutluydu ki. Onlar da, şiirler okudular. Küçük bir piyesi ustalıkla oynadılar. O günlerde ateşlim çıkmıştı. O ülkede sıtmayı ortadan kaldırmak güçtür. Sıcak su torbası dahi koyarak programın tamamını izleyemedim. O kadar titriyordum ki ısınmak için yatağıma yatmam gerekti.

Sene sonu gelmeden dört Amerikalı, Urfa'dan çıkış belgelerini beklemekten sıkıldı ve iki aracı çalıştırarak, benim eski Yetimhanede bulunmayışımdan yararlanarak ve yaptıklarını anlatan bir not bırakarak Halep'e doğru gitmeye başladı. Bu olaydan hemen önce, Mutasarrıfa bir pusula göndererek bu kimselerden bahsetme olanağını bulmuştum. Belgelerini İlkbahara kadar bekleseler yine de onları Urfa'da bulursunuz, çünkü Amerika'lılar Türk kanunlarına saygılıdırlar.

Bu adamların izinsiz gitmelerinden benim habersiz olduğuma yetkilileri bir türlü inandıramadım. Arkalarında bıraktıkları notu gönderdiğim halde, "Sen müdürsün onun için sorumlusun" dediler. Onlar yakalanmadan gittiler. Ben ise yerel Hükümeti küçümseme suçunu taşıdım. Sonuç olarak yakından izlenmeye başlandım. Yakında sınır dışı edileceğim üzerine dedikodular dolaşmaya başladı. Aylar sonra Yetimhaneyle Hükümet arasında içten ilişkiler başlayabildi.

Bu arada eminim ki, Mutasarrıf içinden biliyordu ki bana güvenebilirdi. Dr. Calther'in Halep'te bakılmak üzere, Amerika'dan gelip Urfa'ya gitmek isteyen eşinin yanına gitmesi için on gün sonra izin istediğimde hemen belgeyi verdiler. Bayan Waller'e de Halep'e gidip gerekli alışverişi yapması için izin verildi. Bu demekti ki Urfa yaşamında ışıklı ve gölgeli zaman-

lar vardı. Bu sıralarda bütün Yakındoğu üzerinde, özellikle Ankara'ya doğru büyük adımlarla ilerleyen Yunan ordusu nedeniyle, Anadolu'da gölge çok yoğundu. Bu da sıkı düzenin yerli ve yabancı herkes için uygulanmasının nedeniydi.

XI

İYİLİK YILI

1921 iyilik yılı, ufku karartan kuşku ve belirsizlik yılı olarak hep hatırımda kalacaktır. İlk olarak Urfa'dan Fransız Hıristiyan tarikatlarının, yani Fransisken rahibeleri ve Kapusen keşişlerinin atılması, acaba sıra bize de mi gelecek düşüncesini getirdi. Harput ve Marsovan'dan Amerikalıların sınır dışı edildiğini biliyorduk. Usa uygun olarak kendimizi güvende görmekle birlikte, Türkiye'de insan günden güne neyle karşılaşacağını bilmez.

Okul açan, öksüzlerle yetimlere bakan Fransisken rahibeleri otuz yıldan fazla bir zamandır Urfa'daydılar. 1919'da işe başladığımız vakit onlarla tam bir işbirliği yaptık. Onların yüz kadar öksüz kızlını giydirmek icap ettiğinde, Yakındoğu'ya Yardım parasından giydirdik. Daha da birçok yardımda bulunduk.

Cecile Ana, Urfa'yı seven ve her yerde muhtaç kişilere içten yardım etmek isteyen biriydi. Yanında rahibeleri vardı. Hepsi bizimle çok dost olup işimizin müsaadesince birbirimize gidip geliyorduk.

Uzun yıllardan beri Kapusen'ler de Urfa'daydılar. Keşiş Raphael'den ilk yılımızda, düzenli Fransızca dersleri aldık.

Aynı zamanda o, filimlerimizi banyo etti, fotoğraflarımızı bastı, bizimki çalışmaya başlayıncaya kadar, marangozhanesinde bize döşeme yaptı.

Bu olaylı yılın Ocak ayında Ankara'dan onların gitmeleri buyruğu gelince hepimiz üzüldük. Ermenilerin birden sınır dışı edildiklerini okuyorduk. Bütün varlıklarını kaybetmelerinin çok acımasız olduğunu düşünüyorduk. Bu nazik, ince Fransız kadınlarına ve erkeklerine de aynı işlem uygulandı, hatta ayrılıncaya kadar üstleri defalarca arandı.

Gideceklerini öğrenince, yaşlı Cecil Ana'nın kalması için Mutasarrıfa dilekçe verdim. Yetkililer sorunca onun hep yeni binada yanımda olacağı sözünü verdim. Uygun gördüğüne çok memnun oldum. Yurt içinde yavaş hareket eden arabayla gitmesi gerektiğine dair bir belge vermesi için doktor muayene etmeye gelince, doktora görünmedi. Ötekilerle birlikte sürgüne gitmeyi seçti.

Önce Diyarbakır'a, sonra Harput'a, sonunda Sivas'a götürüldüler. Fransızlarla Milliyetçiler arasında barış antlaşması imzalanıncaya kadar orada kaldılar. İmzadan sonra Fransa'ya dönmelerine izin verildi. Bu satırları yazarken hepsi Suriye'ye dönmüştü ve Urfa'daki yerlerine dönmeyi bekliyorlardı.

Yerel hükümet bu tarikat üyelerinin sürülmesi buyruğunu Ankara'dan alınca onların bıraktığı yüz kadar öksüzü alıp bakmamı istediler. Kıvançla onları aldım. Bu çocuklar bize gelince, rahibe ve keşişlerin bazı eşyalarını almaya çalıştım ama, ancak bir battaniye ve Keşiş Raphael'in çinko fotoğraf plakalarını alabildim.

Sabah erken arabaların gittiğini görünce, benim de sıram yakında gelmeyecek mi, diye düşündüm ve kendimi Karaköprü yönündeki tepeyi tırmanırken buldum. Elimde bazı elyaz-

maları ve yazışmalar vardı. Bunları birinin okuyup karşımızda olmasını ben istemiyordum. Önlem almanın akıllıca bir şey olduğunu düşünerek onları güzelce paketledim, sonra da lastiklere sardım ve bir ikindi üstü kömür deposunda kömürlerin altına gömdüm. Bunlar arasında çekindiğim tek bir belge yoktu ama inceleyecek olanın anlayışlı olması gerekirdi. Bu durum çok dikkat gerektiriyordu. Yabancılardan kuşku duyulduğunda anlayışlı bir kafa az bulunurdu.

Bay Künzler'in eşi İsviçrede'yken ona yazdığı mektubu birisi yanlış çevirdiğinden Bay ve Bayan Künzler neredeyse sınır dışı ediliyorlardı. Yabancı bir üst düzey yetkili Urfa'ya geldiğinde, Harp Divanındakilere İsviçre ve Amerika gibi dost ülkeler için yavaş davranmaları söyleniyordu. Üstünde durulan mektup Ankara'ya gönderilip doğru çevrildi, sonra çöp sepetine atıldı ve Harp Divanına Künz'lerlere karşı açılan davayı düşürme talimatı geldi.

Bu arada her gece Künzler'lerin evi gözaltında tutuldu, onların çıkıp Arap casuslarıyla ilişki kurup kurmadıkları gözetlendi. Bütün bu zaman içerisinde, diplomalı hemşire olan Bayan Künzler, Devlet Hastanesinde gönüllü hemşirelik yapıyordu.

Bu yıl yağmurlar erken kesildi ve Binbaşı Burrows'un dediği gerçekleşti. Bir sabah erkenden, Hükümet en az on askerle bir grup işçi gönderip bizi şehir su şebekesine bağlayan boruları sökerek suyumuzu kesti. Bu yaptıkları bizi susuz bırakmadı. Bu olağanüstü durumu önceden kestirdiğimden kiraladığım un değirmeninden, yani sokağın karşısından suyu aldım. Borunun içindeki su bizimdi ve istediğimiz kadarı içeri taşınabiliyordu. Yüzlerce çocuk çok susayıp günde birkaç kere su içiyordu. Bu isteği karşılamak için büyük çocuklardan bir saka birliği kurmak gerekiyordu. Yemek pişirme ve çamaşır için

her damla su, sırığa geçirilmiş Standard Oil gaz tenekelerinde getirilecekti. Akşam olmadan çocuklar yoruluyordu. Tanrı bu tenekeleri bulan kişiyi kutsasın. Doğuda onlar emek tasarrufu yapan gereçlerdir.

Binamızın içinde bir kuyu vardı ki, kuyu denecek kadar suyu yoktu. Suyunun içinde yüzen iğrenç yaratıklar vardı. Ben temizleyip derinleştirmeye karar verdim. Kuyuya bir kuyucu soktuk. Kuyudaki suyu birkaç dakikada boşalttı ve kazmaya başladı. Birkaç gün içinde yeterli su birikti ve bize umut verdi. Bir gün sonra kuyucu "Beni çabuk çekiniz" diye bağırdı. Damara girmişti. Su o kadar çabuk yükseliyordu ki az daha boğulacaktı. Kısa sürede ihtiyacı karşılayacak kadar, Urfa'nın en iyi ve soğuk suyunu bulmuştuk. Kent kadınlarını açık su yolunda halıları ve başka şeylerini yıkarken ve erkekleri yıkanırken görünce, kuyumuz olduğuna şükrediyordum.

Yalnızlığımız özellikle Sonbaharın sonunda tamamlandı. Ülkemizde Harding'in Cumhurbaşkanı seçildiğini Mutasarrıftan öğrenmiştik. Bize göre mektuplar ve gazeteler yoktu.

Yaşamamıza ve işimize devam ediyor ve her gün bir iki mektubun gelmesini ümit ediyorduk.

4 Mart'ta resmi yetkilileri yemeğe çağırdık. Düşüncemize göre yeni Cumhurbaşkanımız o gün göreve başlıyordu. Zaman farkını da hesaba katarak, tam o yemin ederken biz de onun şerefine limonatalarımızı içiyorduk. Mutasarrıf Amerika üzerine suya sabuna dokunmayan bir konuşma yaptı ve sonunda "Yaşasın Amerika" diye bitirdi.

Yemekten kalkıp gece yarısına kadar gerçek Amerikan oyunları oynadık. "Up Jenkins" oyunundan çok hoşlandılar. Masanın karşısında oturan tarafın elinin altındaki parayı bulmanın zevkine varmasıyla birinin "Up Jenkins" diye bağırma-

sı bir ayrıcalık oldu. Biri çay vaktinde geldiğinde, onunla dostluk ekmeğini kırmanın ve böyle küçük dostça iletişimlerin etkileri de oluyordu

11 Nisan bizim için üzücü bir gündü. Ferispaşa'da öldürülen Fransızlara olan saygımızı Amerikan bayrağını yarıya indirerek gösterdik. Bu çok üzücü olayı unutmamıştık ve hiçbir vakit unutmayacağız.

Fırat ve Dicle arasındaki Milliyetçi güçlerin komutanı Nihat Paşa, Urfa ve ötesine bir denetleme gezisi yapıyordu. Diyarbakır'a dönerken Urfa ve Siverek arasında otomobili bozulmuş ve Urfa'ya yardım çağrısında bulunmuş. Urfa'da tek bir otomobil vardı, o da bizimki. Mutasarrıf bize başvurdu. Onu alıp Diyarbakır'a götürmemizi istedi. Bizim kasadarlığımıza ek olarak ulaştırmamızla da ilgilenen Bay Weaver, her vakit güç duruma düşenlere koşardı. Hemen harekete geçip Paşayı buldu ve Diyarbakır'a götürdü.

Araba döndüğünde, iki yıldır Mardin'de kahramanca hizmet veren Bayan Truax da vardı. Bu bayan hastalığı yüzünden Amerika'ya dönmek üzere Halep'e gitmeye çalışıyordu. Altı hafta boyunca ona belge almak için boşuna uğraştık. Kadın gittikçe kötüleşti. Mutasarrıfa, "Kadın iyileşmezse ölümünden sen sorumlu olacaksın" dedim. Durumu rapor etmeleri için, her ikisi de Türk olan, Hükümet ve Belediye doktorlarını çağırdım. Mustafa Kemal Paşa'ya doğrudan telgraf çekip bu hasta Amerikalı bayanının çok geçmeden Amerika'ya gitmesinin gerekli olduğunu bildirdikten sonra, çıkış belgesi geldi. Haziran başında Bayan Waller'le birlikte, her ikisi de Amerika'ya gitmek üzere hareket ettiler.

Otomobilin dönüşünü nasıl heyecanla bekledim. Ümit ettim ki gecikmiş mektuplarımı alabileceğim. Ocak ayından Ağustos sonuna kadar dostlardan mektup almadan yaşamak çok uzun

bir süredir. Altı hafta sonra araba kente girerken polis sansür etmek için mektupları almış. Bu mektupları alana kadar geçecek olan bir uzun hafta veya fazlası demekti.

Bu, haklarım üzerinde ısrar ettiğim haftaydı. Mutasarrıf bizim Ford'umuzla Birecik'e gitmeye kalktı. Benzini kendi alacaktı. "Olur" dedim, "ama önce mektuplarımı alırsam." "Şart mı koşuyorsun?" dedi. "Evet" dedim. "Sekiz aydır Amerika'dan haber alamadım. Mektuplarımı istemeye hakkım var. Mektuplarımı ver, Birecik'e git." Mektuplarımı verdi ve Birecik'e gitti.

Gözümün önüne bir torba dolusu mektup, Noel tebrikleri, gazeteler, dergiler geliyordu. Yalnızca dört mektup vardı. Gazete yoktu. Bir mektup tomarı Haziran'da kervanla gönderilmiş ama teslim edilmemişti. Hükümetin aylarca tuttuğu, Konsolostan gelen önemli mektuplar vardı. Zaman içerisinde bana verdiler. Ağır hareket eden Doğulu yetkili için birinin beklemeyi ve sabırla beklemeyi öğrenmesi lazım. Bu mektuplar beni daha bir yalnızlığa itti. Benim içinde olmadığım bir dünya vardı. Birisi mektupların aralıklı gelişini yaşamadan, her şeyin dışında bırakılmış olmanın duygusunu bilemez.

4 Mart'tan beri Başkan Harding'in kabinesinde kimlerin olduğunu merak ediyorduk. Bay Hughes'un Dışişleri Bakanı olduğunu öğrenmem için Kasım ayını beklemem gerekti. Bu arada Beyrut'taki merkezimizin Urfa'daki Yetimhaneyi Suriye'ye taşımaya istekli olduğunu öğrendim. Binbaşı Burrows'un bu kadar uğraştığı plan uygulanacaktı. Yeterli ihtiyaç maddelerini ve gereçleri göndermek gittikçe güçleşiyordu. Ford otomobil Mutasarrıfla birlikte Birecik'teyken, Diyarbakır'a gidip Nihat Paşa'yla görüşmek istedim. Mutasarrıfın kız kardeşinin de yakında Diyarbakır'da olmasının beklendiğini biliyordum. İstanbul'dan karadan geliyordu. Çok uygun bir olanaktı.

Diyarbakır'a gitmek için izin dilekçemi verdiğimde, Mutasarrıfın bunu kolayca çözebiliriz demesi beni şaşırtmadı. "Bana izin verirseniz, ben de beraber gelip kız kardeşimi görmek istiyorum" dedi. Birkaç gün içerisinde yola çıktık. Ben Bayan Wade'e telgraf çekip, oraya vardığım gün çaya geleceğimi bildirdim.

Bir süre önce Urfa'ile Diyarbakır arasında düzgün bir yol yapılmasına karar verilmişti. Urfa Sancağı içerisindeki bölüm, yolun nasıl olmaması gerektiğini gösteriyordu. Karaköprü - Siverek arasında bir yerde, oturmakta olduğum minderi sıkı sıkıya yakaladım ve nefesimi tuttum. Duygumu ancak böyle anlatabilirim. Arabayı R. Weaver kullanmasaydı, Mutasarrıf ve yardımcısının yaptığı gibi o kısmı yürürdüm. Biliyordum ki otomobil kullanmakta meslekdaşımm rakibi yoktu. Bu kayalık virajlı yokuşta Reo'yu ondan başka kimsenin kullanamayacağını biliyordum. Bizi sağ salim götürdü. Yolculuk bittiği vakit kendisine şükranlarımı bildirdim.

Türklerin ülkesinde geçtiğim yolların ikisinde korktum. Biri Siverek yolundaki o bölüm, diğeri de Suriye'de Tir yolunda, yokuştaki virajlar... Her ikisinde de şoförler ustaydı. Özellikle Bay Weaver. Ama tutan frenlere ve bir tarafta yamaç diğer tarafta uçurum arasından geçerken motorun bozulmamasına da derin bir gönül borcu duydum.

Siverek'te durduk. Gezip gördüğüm yerler içinde burası Tanrının unuttuğu yer adını hak etmişti. Kuşatma esnasında Mutasarrıf olup şimdi Siverek'e tayin edilmiş olan dostum Ali Rıza Bey'i ziyaret ettim. Ne kadar memnun olduğunu görmek etkileyiciydi. Urfa'daki dostlarını sordu, özellikle Binbaşı Burrows'u. Şimdiki Urfa Mutasarrıfı Münir Bey için, "O işte bir adamdı!" deyip tekrarladı. O bunu söylerken, Binbaşı Burrows'un ona iki kere, Mutasarrıflığım kötüye kullanmayı bı-

rakmazsa istifasının isteneceğine dair uyarıda bulunduğunu unutmuş gözüküyordu.

Öğle yemeğimizi yol kenarındaki büyük dut ağacının altında yedik. Orada soğuk temiz suyu olan bir kuyu vardı. Yanımızda taşıdığımız ve yolculukta hiç eksik etmediğim gereçle onlara çay yaptım.

Yolculuk esnasında Münir Bey'e amacımın Nihat Paşa'yla görüşmek olduğunu ve ondan Urfa'daki Yetimhaneyi Suriye'ye taşımak için izin almak olduğunu açıkladım. Halep'ten yardımı güçlükle alıyorduk, özellikle Milliyetçilerin koyduğu yüksek Gümrük resmi yüzünden.

Mutasarrıf derhal ilgilendi. Nihat Paşa'yla görüşmemizi sağlamayı teklif etti. Ben bu görüşmede onun da hazır bulunmasını istedim. Onun bilgisi ve işbirliği olmadan böyle önemli bir işi yapmak istemiyordum.

Nihat Paşa'yla görüşmemiz ertesi gün gerçekleşti ve çok tatminkâr oldu. Benim dediklerimi dinledikten sonra, Paşa, Milliyetçi Hükümetin, ülkelerindeki koşulları arayan Amerikalıları kaçırmak istemediğini ama kendinin güç bir durumda olduğunu anladığını ve Yetimhaneyi taşıma iznini almak için elinden geleni yapacağını söyledi.

Gitmek için ayağa kalkıp ilgisi ve nezaketi için teşekkür ettiğimde, kalmamı anlatan bir işaret yaptı. "Daha değil, önce benimle çay içmelisin" dedi. Yalnız çay değil lezzetli dondurma ve kek, dostluk ekmeği ve meyve ikram edildi.

Paşanın nezaketi orada kalmadı. Mardin'deki Amerikalıların durumunu öğrenmek üzere oraya gitmemiz için bize izin aldı. Bir yıldır Diyarbakır dışına çıkmamış olan Bayan Wade'in de bizimle gelmesine izin verdi ve kurmay başkanını da yanımıza kattı.

Diyarbakır'a girip, Mardin'e gitmek için kentten çıkarken kendimi hiç o kadar önemli hisetmemiştim. Urfa'dan gelirken büyük Roma kapısmdan geçtiğimizde, şık bir polis karakoldan çıkıp durmamız için elini kaldırdı. Münir Bey son derece sert bir sesle polisi arabanın kenarına çağırdı. "Urfa Mutasarrıfı" dedi. "Holmes Hanımefendi, Amerikan Yardım Kurulu'ndan; Weaver Efendi, o da Yardım Kurulu'ndan. Bay Weaver, arabayı sürün" diye ekledi. Polis selam bile veremeden hareket ettik.

Aynı olay Mardin'e vardığımızda da oldu. Kurmay başkanı elini salladı, polis hazır ola geçti ve biz hızla Dicle kenarındaki yoldan gitmeye başladık.

Mardin'deki dostlarımıza ne kadar büyük bir mektup torbası taşıdım ve bir yetkili kapmasın diye nasıl hızla inip içeri girdim. Mektupların hepsi sansür edilmişti.

Mardin dağa yaslanmış bir kenttir. Yıkılmış kalesi 1500 metre yüksekliktedir. Hayatımda gördüğüm en geniş ufuk önümdeydi. Sonsuza uzanan bir ova. Denize kadar uzuyor. Irmağı Dicle, Basra Körfezi'ne dökülüyor.

Doğu ufkunda Musul var. Nusaybin bir buçuk saat uzaklıkta. Bu arada Bağdat demiryolunun sonu. Gökteki yıldızlar kadar çok olan köy ve kasabalar, çoğu kaybolmuş, her yanda görülen kümbetlerde bulunuyor. Ova o kadar genişti ki ürktüm ve alışamadım. Benim Urfa'daki ovam Doğuya doğru tepeleriyle daha dostçaydı.

Amerika'dakilerin, bu yurt dışındaki Amerikalıların neler yapıldıklarını bildiklerinden kuşkuluyum. Diyarbakır'daki Bayan Wade bütün işleri tek başına yapıyordu. Herkesten soyutlanmış, yalnız ve çok akıllı bir kadındı. Vali ve Paşadan başlayarak herkesin dostuydu. Validen başlayarak her Hükümet

yetkilisi de onun dostuydu ve herkes elinden gelen yardımı yapıyordu.

Mardin'de dört Amerikalı buldum, üç kadın bir erkek. Onlar başkalarının gerekli işlerini de yapıyorlardı. Oradaki erkek, kuşatmadan sonra bir süre yanımda bulunmuştu. Sonra Mardin'e müdür olarak atandı. Biz kendisini Zimmerman'ın kısaltılmışı olarak "Zimmy" diye çağırıyorduk. Şimdi müdürlük ve kasadarlığa ek olarak, büyük erkek çocuklar yetimhanesinin ilgilisi, taşıma ve genel işlerin yetkilisiydi. Bayan Kershner, diplomalı hemşireydi. Hem hastaneye hem de kızlar yetimhanesine bakıyordu. Dr. Little işin ağırlığına ve yüksekliğe dayanamamıştı. Hepsi Bayan Fenenga'nın evinde oturuyordu. O; misyonun müdürü, kasadarı, denetçisi ve köydeki işlerin yöneticisiydi. Misyon demek Bayan Fenenga demekti. Boş vakitlerinde yatılı kız okulunun başındaydı.

Zamanım, Mardin ve Amerikalılar için çok kısaydı. Genel merkeze, hepsinin sağlıklı ve çok çalışmakta olduklarını ve gördükleri her muhtaç kişiye yardım ettiklerini söyleyebilirdim. Gerçekleştirdiğimiz şey, "Hayır İşçileri" olarak, Bayan Wade'in parasızlıktan çok kötü durumda olan Diyarbakır'daki Ermeni Yetimhanesini ele almasını oylamak oldu.

Yetimhaneyi Bayan Wade ile gezdiğim vakit, onlara günde bir kere bir parça ekmekle cıvık bir çorba verildiğini gördük. Aylardır başka yemek yememişlerdi. Yiyecek almak için bütün mutfak gereçlerini satmışlardı. Başındaki kişiye etli ve sebzeli bir yemek pişirecek kadar para verdim. Giysileri yırtık pırtıktı. Yama parçalarının, hatta bir tek iğnelerinin dahi olmadığını görünce, onlara yama parçaları ve iğne verdim.

Urfa'ya döndüğümde, çorbanın öyküsünü duyan çocuklarım, o yiyecekler için sarf olacak paranın Diyarbakır'daki çocukların yiyeceğine harcanması için bazı yiyeceklerden vaz-

geçtiler. Çocuklarımın kendilerinden daha olanaksız çocuklar için özverinin zevkini duymalarını istedim. Daha sonraları, birkaç hafta içerisinde Genel Merkezden yeterli parayı getirtip Bayan Wade'e sıkıntıyı gidersin ve küçük çocukları kendi yetimhanesine götürsün diye verdik. Ona Urfa'dan, bizim tezgâhlarımızda dokunmuş, elli çocuğu giydirmeye yetecek kumaş ve yardım için kentli kadınlara yaptırdığımız iç çamaşırı gönderdik.

XII

İSLAM RÖNESANSI

Yalnız Türk milli bilincinin uyanışını değil, açıkça İslam'ın da canlanışını gün geçtikçe görüyordum. Bu yadsınamaz olgunun büyük gücünün, hem siyasal hem de dinsel bakımdan, bütün Yakındoğu'da, aslında bütün Müslüman ülkelerde gerçekleştiğine tanık oluyordum.

Bir insanın dini; onun düşünce ve hareketlerini kontrol ve ona kılavuzluk eden güç, zaman içerisinde yavaşça ölür. İnsanlığın büyük kısmına, Hıristiyanlık dışında, hiçbir din Müslümanlık kadar yayılmamıştır. Bu hareket yalnız geçmişte kalmamıştır; bu dinin fetihleri sürmektedir. Bugün ilkel yerlerde Hıristiyanlık kadar vaaz ediliyor. Bunu siyasal güçle birleştirin, kesmesi güç olan iki kat halatınız var demektir.

Dünya Savaşı insanlara düşünmeyi kazandırdı. Birkaç eğitimli kişinin dışında, 1914 yılından önce, özgür düşünce İslamiyet'te bilinmiyordu. Savaş esnasında Müslüman ülkelerde, özellikle Türkiye'de, ulusal bir yaşamın, amaçların olduğu; dış kontrolün dışında, özgür halkın da kontrolü olduğu bilincine varılmaya başlandı.

Ülkesinde yabancıların yaşamaları ve mektuplarını kendi postanelerinden alıp vermeleri incitici oluyordu. Konsolosluk mahkemeleri bir sapıklık olarak gözüküyordu. Herkes kabul ediyordu ki şimdiki hükümet köküne kadar çürümüştür.

Türkiye fena halde dayak yemişti. Yalandan verilen sözlerle büyük bağlaşığının ihanetine uğramış olan Türkiye, imparatorluğunun kalıntılarını elinde tutuyordu. Türkiye yeniden inşa edilmeliydi. Düşünenler biliyordu ki, hükümet buyruğuyla Hıristiyanlara uygulanan toplu kıyım ve zorunlu göç dolayısıyla, Türk adı her uygar kişinin iğrendiği ve küçümsediği bir isimdi. Sorun yeniden hükümetlerini inşa etmek değil, aynı zamanda da dünya milletleri arasında iyi bir isim sahibi olmaktı. Gereken, kendini arka planda tutan bir liderdi. Mustafa Kemal Paşa ileri çıkıp bu liderliği yüklendi. Sonra Boğaziçi'ndeki eski rejimden kurtuldular. Anadolu'da doğal olarak cumhuriyet biçimine uyan bir hükümet kurdular. Lincoln'un ölümsüz, "Halkın, halk için, halk tarafından" sözleri iradesizce dudaklarından döküldü ve siyasetlerini biçimlendirdi.

Yeni insanlar çok ciddi yanlışlar yaptılar. Zulüm, bildikleri tek yoldu. Eski biçimin içine yeniyi yerleştirirken çok büyük yanlışlar yaptılar. Buna rağmen gözlerinin önündeki amaçtan, yani, "Bu bizim ülkemizdir ve onu biz kendimiz, kendimiz için yöneteceğiz" düşüncesinden hiç ayrılmadılar.

Dünya Savaşı'nın başında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticileri (yenilerin onlarla ilişkileri yok) kötü bir başlangıç yaptılar; evrensel Cihat ilan ettiler. Dinlerinin saygınlığını yenilemek için yapılan bu çağrıyı büyük İslam kitlesi ılımlı karşıladı.

Türk Eğitim Bakanlığı'nın ders kitabında, İslam hukukunun resmi yorumlayıcısı olan Şeyhülislamın da onayı ile, Cihat şöyle tanımlanıyor: "Kurtuluş yolu".

1. Cihat veya kutsal savaş, ulusal ve siyasal bir savaş değildir. İslamı yaymak için yapılan dinsel bir savaştır.

2. Kutsal savaş, ulus sevgisine dayanmaz, İlahi bir komuta uymaktır.

3. Kutsal savaşın amacı doğrudan doğruya ahlaki ve kültürel değildir. Dinsel olup, ödülü de Cnnettir.

4. Kutsal savaş arada bir patlak vermez, sürekli bir eylemdir. Tek değişim, süreğenden ilerlemiş duruma geçmesidir.

5. Bu durumda, gereken bir kötülük değil ama kutsal bir görevdir. İslamiyeti kabul etmiş bütün uluslarca yürütülmelidir.

Yukarıdakilere, Kuran'ın dinsizlere olan savaş üzerine dediklerini eklerseniz, Türkiye'deki, dünyayı şaşırtan toplu kıyımların, zulümlerin ve yaşamın ucuzluğunu gösteren eylemlerin altında yatanı anlarsınız. Peygamber Muhammet, "Kılıç Cennet ve Cehennemin anahtarıdır" demiştir.

"Tanrının yolunda dökülen bir damla kan, silahla geçirilen bir gece, iki ay oruç ve duadan yeğdir. Savaşta kim ölürse, Kıyamet Gününde günahları bağışlanacaktır. Yaraları parlayacak ve mis kokacaktır. Kaybolan uzuvları meleklerin kanadında getirilecektir."

Cihat Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da bir propaganda silahı olarak işe yaramadı. Anadolu'da bir dereceye kadar kullanıldı. Hatta orada bile bütün Hıristiyanları kılıçtan geçirmek gibi bir genel davranış olmadı. Yalnız 1915'te, neredeyse oldu. Süryaniler ve Kildaniler kıyım ve sürgünden bağışıktı. 1919 yılında, bir İstanbul gazetesinde Süryani Patriğinin bir demecini okudum. Süryanilerin Türk Hükümetinden hiçbir şikâyetleri yoktu. Türk Hükümetini başkalarından üstün tutuyorlardı.

Aşağıdaki olay, dinsel konulardaki hoşgörüsüzlüğe Arap Müslüman'ın tepkisini göstermektedir. Savaşın başında İstanbul'un buyruğu ile Cihat ilan etmek için Kudüs'teki Ömer Camii'ne giden yürüyüş kolunu gören saygıdeğer bir Şeyh, "Osmanlı İmparatorluğu'nun cenazesi gidiyor" demiş.

Müftü tarafından fetva okunduktan sonra, Mutasarrıf ayağa kalkıp, "Açıkça anlaşılmasını istiyorum ki burada Cihat olmayacaktır. Cihat, savaşta olduğumuz düşmanlara karşıdır. Burada kanun ve düzen olacaktır" demiş.

Filistin veya Suriye'de toplu kıyım olmadı. Enver Paşa'nın kendisi, Arap Müslümanları Hıristiyanlara karşı kışkırtmak için Suriye'ye gitti. Ama istediğini gerçekleştirmeden İstanbul'a döndü.

Kuzey Suriye'de değişik bir ruhsal durum kendini gösterdi. Orada, önceki barbarlık gösterisi olmadan İslam'ın güçlenmesi gerçekleşti. Urfa'da Hıristiyanlardan zorla alınan taşınmazlar geri verildi. Askere çok ihtiyaç olduğunda bile, birkaç ayrıcalık dışında, askere alınmayıp ordu için dokumada çalışıp dikiş diktiler.

Mutasarrıfın Hıristiyanlara nasıl ilgi gösterdiğini öğrenince çok şaşırdım. Kuşatmadan az sonra Fransızlara casusluk ettiklerinden dolayı birçok Ermeni tutuklandı. Aralarında bizim hizmetimizde bulunan ve öksüz kızlardan biriyle evlenmiş birisi vardı. Bir gün ağlayan eşi bana gelip adamın falakaya çekilmiş olduğunu ve asılabileceğini söyledi. Çevirmenimi sözlü bir iletiyle komutan Nuri Bey'e gönderdim ve o adam için kefil olacağımı, kendisinin bütün kuşatma esnasında Eski Yetimhanede bulunduğunu, ne yapılabileceğini sordum. Nuri Bey yanıt olarak polis müdürüne telefon edip bütün Ermenileri derhal serbest bırakmasını söylemiş.

Farkındaydım ki Urfa'daki yetkililer çok nitelikliydiler ve kendi başlarına hareket ediyorlardı. Ankara ise en küçük ayrıntıya kadar karışıyordu.

Bu günlerde Panislamizm düşüncesine katkı yapan kişi Ahmet Şeyh Sunusi'dir. Savaş sırasında Nil'le Sirenayka arasındaki çölden Mısır'a saldırmak istedi. Tamamen başarısızlığa uğradı. Başkomutanını İngilizler yakaladı. Yakalanan kişi Arap isyanına karıştı ve orada kendini gösterdi. Ahmet ise bir Alman denizaltısıyla İstanbul'a kaçtı. Sunusi'nin sekreterinin büyük bir sevinçle bana söylediğine göre, Çanakkale Boğazın'daki İngiliz donanmasının altından geçerek sağ salim İstanbul'a varmış.

Sunusilik bir ırk değil bir kardeşliktir. Merkezi Kuzey Afrika'da olup amacı bütün Müslüman halkları birleştirmektir. Vaktiyle Müslümanların olan bütün ülkeleri dinsizlerin elinden almaktır. Şeyh Sunusi bugün İslam aleminde kutsal bir kişilik olarak tanınmakta ve Peygamber Muhammet'ten sonra en saygıdeğer kişi olarak kabul edilmektedir. Gittiği her kentte insanlar sokakta diz çöküp eteğini öpüyorlardı.

Türkiye'nin Lord Alleby tarafından yenilmesinden sonra Bağlaşık güçlerinin işgal ettiği İstanbul yaşanacak rahat bir yer değildi. Bundan ötürü Ahmet Anadolu'ya çekildi. Milliyetçi Hükümet iyice yerleşince saklanmayı bırakıp Ankara'da ortaya çıktı. Ankara'ya göre Emir Faysal'm Irak krallığı İngilizlerce gerçekleştirildiği için uygun değildi. Kral Faysal da Türk amaçlarına uygun davranmıyordu. Ankara bu yeni taht'a kendi adamını koymak istiyordu. Bir süredir Yunanlılar ve başka işlerle uğraşıyorlardı. Belki gelecekte bir şey olurdu.

Kral adını aldıktan sonra Ahmet Sunusi, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Mardin kentlerini dolaşıp bir zafer turu attı. Mardin'in yüksek yerlerinden Mezopotamya ovasının büyüklüğü

gözüküyordu. Dicle Doğuya doğru Musul'a kıvrılarak gidiyordu. Bağdat demiryolunun ince çizgisi Güneye doğru uzanıyordu ve Nusaybin'de bitiyordu. Kürt aşiretleri bayrağı altına girmek istiyorlardı. 1921 yılı Yazı'nde ve Eylülü'nde Mardin'de oturdu. Eylül ayında ondan bir telgraf aldım. Urfa'ya gelmek için arabamızı istiyordu. Yetkililerden biri de telefon edip işin acele olduğunu ve otomobilin acele gitmesi gerektiğini söyledi. Harput'ta olduğu gibi birkaç kere otomobillerimiz gasp edilip iade edilmemişti. Ben onurumu ve arabayı korumayı tercih ettim ve büyük içtenlikle otomobili gönderdim.

Şeyh gelinceye kadar yaklaşık bir ay geçti. Yolda gecikmeler, program dışına çıkmalar olmuş. Yol üstünde olmayan yerlere de gitmiş. Bütün bunlar için zaman sarf etmek ve sabır gerekmiş. Günlerdir Urfa bayram yapıyordu. Büyük zafer takının üzerindeki yeşil yapraklar birkaç kere değişti. Geldiği va kit neler oldu? Ben bütün oğlan çocuklarını alayı izlemeye gönderdim. Bu töreni yöneten kişi hepsine yol boyunca iyi yerler vermiş.

Ağustos ayında Mardin'deyken tatsız bir olay oldu. Dostlarımızın istediği kadar her vakit dost olmayan askeri yönetim arabalarımız için ayırdığımız benzinin yüzde kırkına el koydu. Bay Zimmerman bunu şiddetle protesto ederek, benzini verdi. Biliyordu ki bir tek yetkilinin bile otomobili yoktu.

Sunusi Urfa'ya geldikten sonra, şoförünün açıkladığına göre, benzine askerler için değil, onun için el konmuş. Şeyhi Urfa'ya getirmek için arabayı istemek yüzsüzlüğünü gösterdiler. Benzini de Mardin'deki dostlarından sağlayacaklardı. Mardin'deki benzinin yüzde kırkına el koydular. Şeyh'in niçin kendi arabasıyla gelmediğini sordum. Şeyhin kendinin ve arabasının başına bir şey gelmesinden korktuğunu söyledi. O kötü yoldan ben de gittikten sonra ne için Bay Weaver'in güven-

le kullanmasını istediğini anladım.

Şeyhin Urfa'ya gelişini Mutasarrıfın evinden izledim. Hiçbir yerde görmediğim bir gösteri vardı. Kendisine önce kentin varoşlarında -bizden ödünç alınmış- bir çadırda çay ikram edildi. Sonra yürüyerek, yanında Mutasarrıf ve diğer ileri gelenler, alkışlayan, bağıran kalabalığın arasından ve zafer taklarının altından geçti.

Hükümet emriyle çarşılar kapanmıştı. Bütün zanaat loncaları bayrak ve kurbanlarıyla yol kenarında bekliyorlardı. Hangi loncanın önüne gelirse koyunun kanı ayaklarına akıtılıyordu. Yirmi kadar kurban kesildi. Aslında kentin içine kan derelerinden yürüyerek geçti. Benim bulunduğum evin önüne gelince, altın eğerli atına bindi ve Mutasarrıf ve diğer ileri gelenlerle birlikte kalacağı eve gitti. Bu ev Urfa'dakilerin en iyilerindendi. Şeyh için el konmuştu. Onun için değerli halılar ve ipek perdelerle ve Urfa'da bulunan en iyi mobilyalarla döşenmişti. Burada vaktini bir iç odada yalnız başına bir ipek halı üzerinde oturarak geçiriyordu. Çok az kişiyi huzuruna kabul ediyordu. Önemli bir kişiyi kabul edeceği vakit bu kişi dizleri üzerinde ona yaklaşıyordu. Yemeklerini yalnız yiyordu. Günlerini dua ile geçirmeliydi. Cumaları evinden çıkıp Ulu Cami'ye bir sultanın şatafatında gidiyordu. Önünden atlılar gidiyordu ve akortsuz bando önemini daha da arttırıyordu. Dar sokaklardan geçerken ahali bağırıyor, selam veriyor ve diz çöküyordu.

Gerçek bir devlet başkanı gibi, daha çok askerlerden, yanında duran bir çevresi vardı. Bunlardan bir kısmı Afrikalı Arap, diğerleri Türk'tü, hatta bir - iki de Mısırlı bulunuyordu. Çevresindekilerin hiç biri Sunusi'nin amaçları üzerine sözünü sakınmıyordu. Amacı bir vakitler Müslüman olan topraklardan gâvuru kovmaktı. Düşman olarak ilk sırada kesinlikle İngiliz-

ler, sonra da Fransızlar vardı. Sekreteri şöyle diyordu. "Biz Arabız, savaş bizim için yaşamdır. Biz; son İngiliz, Filistin, Mısır, Irak ve Hindistan'dan çekilinceye kadar durmayacağız. Şeyh hazretleri parmağını kaldırsın bütün İslam çevresinde toplanacaktır. Ama daha hazır değil. Bekleyin dediğimi göreceksiniz."

Bu sözler tamamen doğru değildi. Yüksek aşamadaki bir Filistinli avukat, onun Filistinde hiçbir etkisinin olmadığını söyledi. Bu durum büyük olasılıkla Suriye için de geçerliydi. Buna rağmen ulakları gizli görevlerle her yöne gönderiliyordu. Bunun, Urfa'nın Kuzeyi ve Doğusundaki ve Seruj ovasındaki Kürt aşiretlerini kaydetmek için yapıldığını düşünüyorduk.

Genellikle Arap aşiretleri bunlardan uzak duruyorlardı. Bazı bölümleri Urfa'nın kapısına dayanan önemli Anazeh aşiretleri desteklemiyorlardı. Reisleri Haşim'e Fransızlar nişan takıp parayla desteklemişlerdi. Büyük İbrahim Paşa'nın oğlu olan ve ismiyle güçlü kişileri bile titreten aşiret reisi Mahmut Bey'in Kürt Milli aşireti de, desteklemiyordu. O da Bir Fransız nişanı takıyor ve bağlaşık yandaşlığı yapıyordu.

Birkaç ay sonra Urfa'da bir kabul resmi daha yapıldı. Daha az tantanalı, bayraksız ve kurbansız bir kabul töreniyle Sunusi'nin Halifesi, Sunusi kardeşliğinin başkanının oğlu geldi. Şeyh Ahmet genç olmadığından, onu uzaklarda Afrika kıyısındaki Bingazi'de bırakmaktansa yanına getirmeyi uygun gördü. Durum iyiyken onu getirmek yerindeydi. Şeyhin sekreteri Sirenayka'ya kadar uzun bir yolculuk yapsın diye acele gönderilmişti. Yalnız gariptir ki, Halife Bağdat üzerinden, Kral Ahmed'in rakibinin ülkesinden geldi.

Halife çok geçmeden Ankara'ya gitmek niyetiyle Maraş'a doğru yola çıktı. Daha doğrusu yolculuğu için öyle denildi. Ankara yerine Adana'ya gitti. Orası Fransız işgalinden yeni

kurtulmuştu. Orada Kral Faysal'ın bir temsilcisiyle buluştu. Faysal'ın topraklarında Şeyhin Panislamizm propagandası yapmakta serbest olduğun konusunda anlaştılar.

Kısa bir süre sonra Halife Urfa'ya döndü. Şeyh Diyarbakır'a gitti. O sıralarda Musul bölgesinde ve İran sınırına yakın Süleymaniye'de çok güçlü bir Kürt hareketi başladı. İki İngiliz subayı hainçe öldürüldü.

Ankara hiçbir vakit Musul sorununun çözüldüğünü kabul etmemişti. Baştan beri TBMM'de iki Musul milletvekili oturuyordu. Panislamizm kışkırtması Musul problemini belki çözerdi. Bu arada Şeyh başka yerlere de gitti. Özellikle Tarsus'a. Orada Suriye'nin her tarafından gelen kurulları kabul ediyordu. Orada Panislamizm uygulamasını yeşertecek veya felaket getirecek büyük planlar yapılmaktaydı. Sonucu göreceğiz.

Sunusi'yi ülkede tutmak halka ağır bir yük getirmektedir. Vergiler soygun gibidir. Hükümet, varlığın yüzde kırkını altın veya koyun, keçi, at, katır, buğday, pamuk ve pirinç olarak zorla almaktadır.

Şeyh'e ayda iki bin altın lira ödenmektedir. Bir tane kendisine, bir tane de çevresindekilere ev verilmiştir. Binlerce fesi vardı. Bunları Halep'te yüksek fiyata sattı. Eğer İngilizler Şeyh'e yardım ederlerse -ki bunun için gizlice uğraşıyor- Panislamizm hareketinde bir önder eksilir.

Enver Paşa şimdi Türkistan Emiri'dir. O da hesaba katılması gereken başka bir etkendir. Mustafa Kemal Paşa iyi ve sağlam nedenlerle açıkça Enver'i sevmediğini söylemiştir. Ama Enver Paşa Semerkant'ta, kısa bir süre önce, Kemal'in Türkiye'de başka kimsenin yapamadığını gerçekleştirdiğini söylemiştir.

Enver Paşa 1921 yılında Moskova'yla anlaşmaya varıp Karadeniz'de düşmanca bir hareket başlattı. Batum'un hâkimi oldu ve Ankara'ya yürüyüp Kemal'in elindeki yetkileri almak istedi. Kendisine çekilmesi için altı gün süre verildi, yoksa Milliyetçi güçlerle çarpışacaktı. Süre bitmeden Moskova'yı akıllıca terk etti. Daha sonra Sovyetler'le Semerkant içi ve çevresinde Türklerin anayurdu Turan'ı kurmak için çarpışmaya başladı. Kutsal yeşil bayrağı çıkarttı. Etrafına Bolşevikliği sevmeyenler toplandı ve tekbir sesi yine savaş çığlığı oldu. Birçok önemli kent Enver'in eline geçti.

Bu yeni savaşta Türkistan Emiri'nden çok bahsedilecek. Çünkü Şeyh Sunusi gibi Enver de Panislamizm için çarpışıyor. Her ikisi de aynı sonuç için birlikte çalışıyor ve Taşkent, Buhara, Semerkant Afganistan'ın hemen Kuzeyinde bulunmaktadır. O ülkede eylem yapan Cemal Paşa'yı Ermeni katiller öldürmeseydi, İslam güçleri birleşip komşu Hindistan'a ineceklerdi. Vahabi'ler de İslam'ın daha saf bir uygulaması için seslerini yükseltiyorlar. Onların bu tutumu Kral Faysal'ı kaygılandırıyor. Şeyh Sunusi iç odada yalnız başına otururken, yalnız dua etmiyor, bir taraftan da sonraki adımını hesaplıyor.

Sunusi Kardeşliği Mustafa Kemal Paşa'nın arkasındadır. Mustafa Kemal Paşa, Türkler için birleşmiş güçlü bir Türkiye geliştirirken Sunusi'yi kullanıyor. O başaracaktır, ancak Türkiye'de güçlü yetenekli önderlere ihtiyaç var. Devlet gemisini, Halifenin dinsel gücünün açığından geçirecek laik yöneticiler gerekiyor.

Kahire'de fırtına hazırlanıyor. Ateşli tartışmalar yapılıyor. Mustafa Kemal Paşa'ya, Halifenin devlet reisi de olması gerektiği, kesin bir dille gazetelerdeki açık mektuplarda yazılıyor. Daha işin sonuna varılmadı.

Sunusi kendi muzaffer geçişleri için özel bir otomobil istiyor. İstediğine bakılırsa bunun bir tonluk Reo kamyonu büyüklüğünde olması lazım geliyor. Önde şoförün yanında bir koruma oturacak. Onun arkasında iki korumanın oturacağı bir bölme olacak. Onun arkasında Şeyh'in yeri olacak. Orası biraz yükseltilmiş ve camla çevrili olacak ki eğilmiş dindarlar geçerken onu görebilsin. Onun arkasında arabanın boyunca iki sıra olacak ve oraya on iki koruma oturacak. Parası önemli değildi. Şeyh öyle bir otomobil istiyordu ve Amerikan yapımcılarının stoklarında bir tane bulunacağını ümit ediyordu. Şeyh'in sekreteri o sırada Suriye'ye gitmekte olan arabamız ve Bay Weaver'le birlikte, para cebinde, bu iş için gitti.

XIII

İYİLİK YILI 1921 NASIL BİTTİ

Bütün Yaz boyunca ve Sonbahar başında, Fransa'nın Milliyeçilerle barış yaptığına dair birçok dedikodu dolaşıyordu. Haber daha kesin olduğunda Mutasarrıfı kutladığımı bildirdim. Bu haberin doğruluğuna güvendiğimden değil ama doğru değilse yadsınacaktı. Düşündüğüm gibi, yadsındı. Mutasarrıf, söylenecek bir şey olduğunda kendisi gelip bana bildirecekti.

O gün geldi. Çok gecikmesine rağmen yine de geldi. Münir Bey bir iki ileri gelenle gelerek Milliyetçi güçlerle Fransa arasındaki savaşın artık bittiği haberini verdi. Çok büyük bir kutlama oldu. Bütün şehir bayrak astı. Mutasarrıf bir kabul resmi verdi. Olağan kutlamalar yapıldı ve sözler söylendi.

Bu sefer yeni dedikodular başladı. Fransızlar Cerablus'taydılar. Birecik ve Seruj'u işgal etmişler ve Bağdat Demiryolu'ndaki trenleri işleteceklermiş. Sonunda Cerablus'u tam donanımlı büyük bir güçle işgal ettiler. Raylar tamir oluncaya kadar trenleri çalıştıramazlardı. Münir bey Antep'e atanmıştı, bir gün yeni Mutasarrıf çevirmenimi istedi. Çevirmenim, üzerinde Fransızca elyazısı olan açılmamış büyük beyaz bir zarfla geldi. Gönderen, Tel Abiad'dan Teğmen Tézé'ydi. İçinde Teğmen Deloire'dan başka bir mektup vardı. Sansürsüz bir mektupla iki yıldır kapalı olan ufkum nasıl genişlemişti. Fran-

sızlar geri gelmişti. Binbaşı Hauger geleceklerini söylemişti. Beş yüz Fransız askeri altmış kilometre ötedeydi. Uygarlığın altmış kilometre ötede olmasının sevinciyle yüksek sesle bağırdım.

Antlaşmanın koşullarını Şeyh Sunusi'nin sekreterinden telgraf kâğıdına ve Türkçe azılmış olarak aldım. Bugün hâlâ sakladığım bu kağıt Şeyh'in kendisinindi. Zarfında "Ahmet Şeyh Sunusi, Irak Kralı" diye yazıyordu. Urfa'da tek durgun gün yoktu ama birçok yalnız gün vardı. Ben özellikle ayrıcalıklıydım ve birçok ilgi çekici ve olağanüstü olayın içindeydim.

Çok geçmeden trenler Cerablus'tan Halep'e Fransız askerleriyle çalışıyordu. Cerablus'da büyük bir garnizon vardı. Bir diğeri Urfa'dan yüz otuz kilometre uzakta, Fırat üzerinde Rakka'daydı. Hatta Fransız Mandasının Doğu sınırı Deyr Zor'da bile bir garnizon vardı.

Kasım sonuna doğru, yaptığımız iş için, dış dünyadan takviye aldık. Bayan Flora Stanton Kalk, Bay Menno Shellenberger ve Shelly geldiler. Temmuz başından beri yalnızdım ve Amerika'dan doğrudan gelen, özellikle modaya uygun üst baş ve şapkalar giyen birinin gelmesi hoşuma gitti. Uzun süredir kapalı kaldığım dış dünyadan haber alamıyordum. Bay Hughes'in Dışişleri ve Bay Hoover'in Ticaret Bakanı olduğunu öğrendim.

O sıralarda Urfa'da çiçek salgını vardı. Bu salgın çok zaman yereldi. Yakındoğu'ya yardım kurulundan birtakım kişilerle birlikte Shelley, Diyarbakır ve Mardin'e gidiyordu. Shelly'ye gitmeden önce aşı olmasını rica ettim ama o, arabayı kullanırken ağrıyan bir koldan çekindiği için beni dinlemedi. Yalnız bir kere çarşıya gitti ama bir hafta sonra Diyarbakır'a vardığında hastaydı. İki gün sonra tifüsle ümitsiz derecede hastaydı. Beş Türk doktor onun tifüs olduğunu söyledi. Ur-

fa'daki İsviçreli doktor Bay Künzler'e telgraf çekildi.

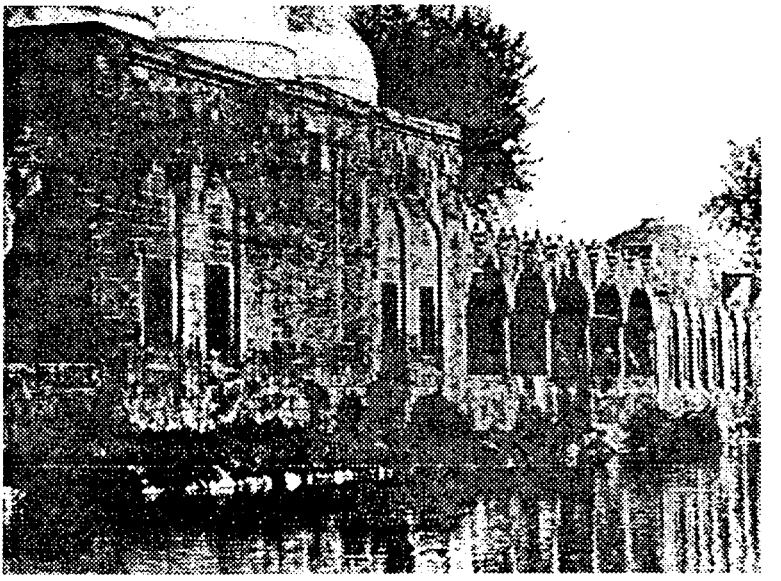
Diyarbakır komutan yardımcısı Akif Bey acele gelmesi için emir verdi. Urfa'dan ona asker korumalar verilecekti. At üstünde yola çıktı. Urfa'dan ikindü üstü beşte yola çıktı. Saat sekize kadar gitti. Gülpınar'da sabahın ikisine kadar uyudu. Tekrar ata bindi ve bütün gün Siverek'e varıncaya kadar gitti. Yarı yol olan Siverek'e gece karanlıkta vardı. Orada bizim arabamızı bulmayı ve bütün gece gitmeyi umut ediyordu ama araba yoktu. Diyarbakır'a iki saat kala çevirmenimizle onun için gelmekte olan otomobilimize rastladı. Çevirmen ata binip yüzünü Urfa'ya çevirdi ve araba hızla hasta delikanlıya yetişmek üzere harekete geçti. Beş akıllı Türk doktor sonunda kızamığa karar vermişlerdi.

Doğrudan Bay Künzler hastanın odasına girdi. O, bunun kızamık değil, çiçeğin en kötü cinsi olduğunu biliyordu. Hasta için olanağı olan her şey yapıldı. Arapların dediği gibi 'mukadder'di, ağrı içinde geçen iki hafta sonunda hayatını kaybetti. Yaşamının son gününde nasıl olduğunu sordu ve kendisine çok hasta olduğu söylendi.

Hasta delikanlı sordu: "Dua etmeyelim mi?" Daha yirmi dört yaşındaydı. Duasına başlamadan önce, "Ellerimi çözerseniz belki Tanrı beni daha iyi duyar" dedi. Yüzünü kaşımasın diye elleri gazlı bezlerle sarılmıştı. Elleri açıldı ve Tanrı onu daha iyi işitip güneş batmadan yanına aldı.

Doktor, hemşire, arkadaş ve huzur verici olan iyi kalpli doktor Künzler son bir hizmet olarak onun tabutunu yaptı ve şişmiş, biçimini kaybetmiş vücudunu tabuta yerleştirdi, sonra onu Diyarbakır'ın rüzgâra açık bir tepesinin yamacına, ölen öteki Amerikalıların yanına gömdü.

Durumu bize telle bildirdiler. Hüzün verici haberle Halep'e



??????????????????

derhal bir ulak gönderdik. Bayan Kalk'la birlikte Shelly'nin Kansas'taki annesine yazdık. Ulak, Fırat'ın üzerinden geçti, karla karşılaşıp daha sıcak bir havada gitmek üzere geri döndü. Shelley 14 Aralık'ta ölmüştü, Ocak başında ailesi mektuplarımızı almıştı. Shelley'nin beş kardeşi de topluca onun Yakındoğu'da yerini almak için hemen müracaat etiler. Bunu yazarken boğazım düğümleniyor.

Bu olaylı yılın sonuna doğru çoğu Ocak'tan beri bekleyen mektupları gönderme olanağım doğdu. Mektupları Halep'te posta kutusuna atmak olanağı varken bütün sene boyunca yollar kapandı ve mektuplar masama döndü. Hamişler ekleyip daha güvenli bir vakti beklemeye karar verdim. Çok kere duraksadım, çünkü Halep'ten Urfa'ya ulakla gönderilen mektupların hiçbiri alınmamıştı. Ben mektupları bir kumaşa dikip bir Arap

dostuma verip, olanağı varsa Amerika'ya göndermesini söyledim. Üç ay sonra denizaşırı yanıtlar alınca gönderildiklerine güven duydum.

Ve sonra Noel geldi. O isim çevresinde anılar toplanıyor. Evden, aileden sevgi anıları. Burada ise yüzlerce kimsesiz ve yersiz yurtsuz çocuk, evsiz anasız yaşamın dalgalı denizinin kıyısında bekliyordu. Noel yılın sonuna doğru geliyordu. Birçok sevgili çocuk, sessizce yaşamı terk etmişti. Onlar işaretsiz mezarlarda tepenin yamacında yatıyordu. İki tanesi dışında Yetimhanede doğan bebeklerin küçük, hastalıklı bünyeleri için yaşam çok zor gelmişti. Onlar da orada yatıyordu.

Çocuklara çok düşkün olan ve denizaşırı evinde şöminenin yanındaki boşluğu ve yalnızlığı anımsayan Bayan Kalk, çocuklara şimdiye kadar olan Noel'lerin en mutlusunu geçirtmek için hazırlığa başladı.

İstekli kızlar tarafından dikilmek üzere, saydam ince muslin kumaşından Noel için çoraplar biçti. Her ikimiz bir şeyi hissettik Küçük kızlara bebek sağlamalıydık. Dikiş odasından aldıkları kumaş parçalarını değneklerin ucuna geçirerek ana sevgisini gösteriyorlardı. Onları canlıymış gibi okşuyor, seviyorlardı. Hiçbiri bir oyuncak bebek görmemişti.

Bebek satın almak para tutacaktı. Bunu yapma olanağımız yoktu. Bu oyuncaklar Halep'te bulunurdu. Daha yakınımızda da yoktu. Orası hem uzaktı hem de Gümrük koşulları ve savaş talimatlarıyla bir şey getirtmemiz imkânsızdı. Bebekleri biz yapacaktık. Bir biçim geliştirdik. Beyazlatılmamış muslin kumaştan yüzlerce parça kesildi. Dikişçi kızlar dikti. Yün yıkama ekibi içlerine ıskarta yünleri doldurdu. Bayan Kalk onlara ustalıkla yüz ve saç çizdi ve sonra da yaptığı bebek elbiseleriyle giydirdi.

Alanlara bu bebekler büyük mutluluk verdi. Haftalar sonra, mürekkeple çizilmiş saçların üzerine kendi başlarından kestikleri saçları dikkatle dikmiş olduklarını, çadırın bezine bozulmasın, bir şey olmasın diye astıklarını görüyordum. Bu çocukları mutlu etmek için ne kadar az şey gerekiyordu.

Beklenen o gün geldiğinde, sabah erken, daha yıldızlar gökteyken, pencerelerimizin altında söylenen Noel ilahileriyle uyandık. Bunun peşinden Noel ayini geldi. İngilizce ve Ermenice ilahiler ve şarkılar okundu. Koro halinde Noel öyküsü anlatıldı. Birkaç haftadır ben sıtmayla pençeleşiyordum. Bu bakımdan fazla yardım edemedim. Ancak divanın üzerinde çorapları şeker fındık ve kuru üzümle dolduruyordum. Noel sabahı çocuklara İsa'nın çocukluğunu anlattım ve daha sonra hediyelerin dağıtılmasında yardımcı oldum.

Arkadaşlarımızdan aldığımız armağanları da unutmamam gerekiyor. Bazıları çok özeldi. Yünü parlak kırmızıya boyanmış, alnında yanan iki mum taşıyan bir kuzu, boynuna kırmızı kurdele bağlanmış iki hindi büromdan içeri girdi. Bunlara ek olarak üç tane hindi daha hediye aldım. Standard Oil tenekelerinde goncaları açmış bir gül fidanı ile karanfil çiçeğini duvarcı ustası gönderdi; marangozhanede erkek çocukların yaptığı bir paket tahta tarak geldi. Göz alıcı altın işlemeleriyle bir çift terlik vardı. Urfa çarşısından alınmış 'Made in USA' sihirli simgesi bulunan bir çift ipek çorap da hediye edildi. Son olarak Ermeniler tarafından dokunmuş, üzerinde Amerikan bayrağı ve kenarında bir mesaj taşıyan bir seccade.

Akide şekersiz Noel olur mu? Halep'teki genel merkezde birisi benim ve Bayan Kalk için üç kiloluk bir kutu almış. Urfa'ya gönderilirken bir gazyağı kutusuyla birlikte gönderildiğinden şekerler gazyağıyla ıslanmış. Biz yiyemedik ama köpekler Buster Brown ve Laddie o gazyağına batmış şekerleri

yiyebilmek için oturup selam vermeyi ve türlü şaklabanlıklar yapmayı öğrendiler.

Basit hediyeler ve şekerlerle yalnız bizim çocukları mutlu etmedik, o çoraplardan fazlasını hazırlayıp yerel Ermeni, Süryani ve Müslüman okullarına da, polis çocuklarımızın eliyle dağıttık. Mutasarrıf bile bir çorap almaktan mutlu oldu ve İstanbul'daki çocuklarına göndereceğini söyledi. Noel kutlamamızın Urfa'da çok etkisi oldu.

Biz Noel'i 25 Aralık'ta Efendimiz İsa'nın doğum günü olarak kutlamıştık. Ermeniler Noel'i 19 Ocak'ta kutluyor. Neden Batı dünyasmm bu kadar gerisindeler bilemiyorum. Belki Aydınlatıcı Gregoire öyle istediği için. O vakitler kişisel düşünceler ve inançlar grupları biçimlendiriyordu. Doğu, geleneklerine bağlıdır. Kısa sürede kimin nerede ne kadar oturduğunu öğrenebiliyoruz. Biz de takvime uyduk, çocuklarımız Noel'i iki kere kutladı. Güne kendi kiliselerine sabah erkenden gitmekle başladılar. Bazı kiliselerde ayin sabahın beşinde başlıyordu. Daha sonra iyi kalpli Ermenilere yemeğe davet edildiler. İkindi üstü bazıları hediyelerle ne kadar mutlu geldiler. Bizde onlara fazladan patlamış mısır, kuru üzüm, şekere batırılmış kavrulmuş baklagiller vererek günü daha törensel yaptık.

Çocukları mutlu etmek için fazla şey yapmaya gerek yoktu. Onlar kalabalık çadıra evimiz diyorlardı. Ailelerinin gaddarca yok edilmesi hafızalarından bu gibi olaylarla siliniyordu.

Urfa Yetimhanesini yardımlarıyla oluşturanların hepsi, çocukların yeni, temiz giysilerini ve anımsadıkları ilk ayakkabıyı okşarken sevinçten şarkı söylediğini bilmeıiler. Yine onların eli açıklığından mutlu olan binlerce kişi daha var. Yardımı alanlardan gönül borcu duyanların ellerimizi değil, ayaklarımızı öpmesini güç kullanarak önledik. Bu hareketin nedeni, taşıyamayacakları bir yükün bir eli açık Amerikalı tarafından kal-

dırılmasıydı.

Biz büyükler de Noel'imizi kutladık. Çoraplarımızı astık. Oturma odasındaki büyük şöminenin önünde elimizden geldiği kadar evimizdeki gibi kutladık. Buralarda çobanpüskülü yetişmiyor ve yakında da çam ağacı yok. Onların resimleri olan kağıt peçeteler kullandık. Bunları pencerelere koyduk. Amerika'da bu bitkilerin pencerelere konduğunu biliyorduk. Bizim şöminemiz de vardı. Arkadaşlık ve kardeşlik ruhu vardı. Şöminenin önündeki halıda çocuklar gibi Noel'i kutladık.

Başta biraz tüttüğü halde o şömineyi nasıl sevdik. Önceleri maşa yerine taşları kullandık. Sonra nazik bir misafir, bir demirci dükkânına gidip bir şöminc takımı yaptırdı. Bakır kürek külleri alırken çan gibi ötüyordu. Elimizde onun yerini tutacak kaşıktan başka bir şey olmayınca küreğe razıydık.

Maşa tahtayı çok iyi tutuyordu, ama paslı demire benzemeseydi daha mutlu olacaktım. Elimde siyah sıvı kundura boyası vardı. Bir gün denedim. Hem boyadı hem de ateşte yanmadı. Yanız senede bir boyamam gerekti. Bu yılın tarihini kapatacak olan şey, kaçanlar, çıkarı için yalvaranlar, bir gece erkek çocukların başkaldırması değildi; yeni binanın damının akmasıydı. Bayan Waller bir keresinde "Dam değil filtre" diye tanımladı. Her bitiştiği yerden aktı. Yağmurda su sürekli damlıyordu. Gece kuru kalmak için çeşitli şeyler denedik. Yazları akıntıyı durdurmak için çeşitli şeyler denedik ama önleyemedik. Bayan Kalk'la birlikte yatak odalarımızı terk edip alt katta uyuduk. Bay Künzler'in düşüncesini uyguladık. Bütün damın üzerini bedevilerin çadırlarında kullandıkları keçi kılından kumaşla kaplamak. Öyle yaptık. Yağmur yağdığı vakit kiremit gibi suyu üzerinden döktü. Biz de kovalardan, leğenlerden ve masaları lastik tabakalarla kaplamaktan kurtulduk.

XIV

YETİMHANEYİ SURİYEYE NASIL TAŞIDIK

1921 yılının ilk günlerinde Beyrut'taki yeni Genel Müdürümüz Bay H. B. Mc Afee'ye uzun bir mektup yazıp, Urfa'da sorumlu bulunduklarımın çok yararına olmadığını anlattım. Burada her şey eksikti. Gereken nesneler, evler, özellikle eğitim eksikti. Ders kitapları özellikle karatahta elde edemiyordum. İşe yarar bir tane yapmasını bilen yoktu. Tahtası dayanıklı siyah bir boya ile boyamasını bilmiyorlardı. Birkaç tahtanın yüzeyini kül ve kireçle düzeltmeyi denedim ama kül cüruf dolu ve boyanın niteliği çok kötü olduğundan tahtaları kullanmaktan vazgeçtim. Neredeyse kitapsız, hiç ödev deftersiz, elli çocuğa düşen bir taştahtayla, okul binasız ve niteliksiz öğretmenlerle, uzun süredir sorumlu olduklarıma daha iyi koşullar gerektiğini düşünüyordum.

Ülkenin dili Türkçe olduğundan hükümete iyi bir etki yapmak için Türkçe'yi zorunlu ders yapmıştım. Bütün çocuklar o dili konuşuyordu. Bazılarının anadiliydi. Onlar Ermenice'nin konuşulmadığı kentlerden geliyorlardı. Çocukların Türkçe'yi okuyup yazmalarını istiyorduk. Ders kitabı olarak, savaş öncesinden kalma birkaç tane kitabı Eski Yetimhanede bulmuştuk.

Devlet okullarına baş vurdum, yedi tane eski kitap verdiler. Kendilerinde de yeteri kadar olmadığını söylediler. Verilen dersler boş defterlere kaydediliyordu. Bizde eğitim için hiç kolaylık yoktu.

Ankara'dan Yetimhaneyi taşıma iznini almıştım. Kış bitince, ya çocukları Suriye'ye taşıyacaktım veya donanımımızı gereği gibi tamamlayacaktım.

Yetimhaneyi düzeltmek düşüncesi geride kalıyordu. Mektubuma cevap olarak Yetimhaneyi taşımak için hazırlanmam buyruğu geldi. Bunu Diyarbakır ve Mardin'e de bildirmem istendi, çünkü onlar da Suriye'ye taşınacaklardı.

Çocukluğun en sevinçli duygusu iyi bir şeyin beklenmesidir. Çocuklarımın bir yere gitme sevincinden yoksun olmalarını istemediğimden bu büyük haberi onlara ilettim. Etkisi o kadar şaşırtıcıydı ki birden gözlerim kararda, önümde şaşırmış yüzleri göremiyordum. Önce bir suskunluk oldu ve çıt çıkmadı. Arkasından çığlıklar ve alkış, onun peşinden sinirli, kontrolsüz bir gülme. O vakit çocukların, yaşamının, bütün iyi niyetime rağmen, daha önce bilincine varamadığım kadar, sıkıcı olduğunu anladım.

Fırat'a kadar yüz kilometre yürüyüp yürüyemeyeceklerini sorunca, içten gelen mutlu bir "Evet, Bayan Holmes" yanıtını aldım ki hepimiz sevinçle güldük.

Bayan Kalk'la yolculuk ve düzen için birçok toplantı yaptık. Gerekli giysisini yolda taşımak için her çocuğun bir sırt çantası olması gerekiyordu. Fazlası balya yapılıp sonra gönderilecekti. Meslektaşım, bir Amerikan generalinin kızı, bir subay karısı, bir kahraman denizcinin annesiydi. Kendisi sırt çantasının modelini çocuklara göre ve taşınma günü giyilmek üzere yaptı.

Herkes içten ve istekli olarak görevini yaptı. Çocukların temiz olarak, temiz giysiler giyerek ve yedek giysileri sırt çantalarında Urfa'yı terk etmeleri gurur sorunuydu. Çorapları deliksiz ve yırtık olmayacaktı. Çok küçükler dışında herkes payına düşeni yaptı. Ayakkabı bölümünde çalışanlar her çocuğun ayakkabısı olmasına dikkat etti. Terzi çocuklar, erkek çocukların elbiselerini diktiler ve tamir ettiler. Kızlar diktiler ve ördüler. Her grup gittiğinde biliyordum ki yıkanmış ve üstleri başları düzgün gidiyorlardı.

İlk grup Nisan'ın ikinci günü, başlarında Bayan Kalk ve Bay Künzler olmak üzere yola çıktı. Bayan Kalk dönmeyecekti. Yürüyerek yola çıktılar, cesur başladılar. Uzun yol yürümeye alışık olmayan çocuklar için ilk günkü yirmi beş kilometrelik yürüyüş onları yordu. Yağmur başlayınca, geceyi geçirmek için gönderilen çadırları açmayı katırcılar reddetti. Uygun mağaralar barınak görevi gördü. Her şey acınacak haldeydi. Özellikle çamur artıyor ve yürümek güçleşiyordu. Bu arada birkaçı üşütme belirtileri göstermeye başladı. Urfa'da orta şiddette grip salgındı. Bu nedenle Mayrik'ler (anneler) için ayrılan arabalar hastalara ayrıldı. Dr. Künzler bir hemşiremizle birlikte onların yanında olmasaydı durumları acıklı olurdu.

Sonsuz olan bir şey yoktur. Zamanında Seruj'a vardılar. Orada, onları bekleyen taze ekmek ve önceden onlar için çekilen telgrafla sipariş edilen yiyecekleri buldular. Handa iyi bir gece geçirdikten sonra ertesi sabah arabalarla yola çıkmaya hazırdılar. Bayan Kalk ve Bay Künzler onları ırmağa kadar grup grup göndermenin yolunu bulmuşlar ve dolaysıyla Cerablus'a güneş batmadan varmışlar.

Bu ilk grubun gittiği gün, benim bisküvilerime dostluk ekmeği adını veren eski müftünün oğlu Yetimhaneyi taşımakta yardımcı olmak üzere geldi. "Babam sizin dostunuzmuş. Şayet

yardım edebileceği bir şey olursa ondan istemenizi bekliyor" dedi. Yaşlı adam için "Dostluk ekmeği"nin çay ve bisküviden fazla bir anlamı varmış.

Otomobilim bütün kış Mardin'deydi ve tam zamanında geldi. Ertesi gün ikindi üzeri birden Bay Mc. Afee, Halep'ten otomobiliyle geldi. Yanında taşınmaya yardım edecek birini getirdi. Bay John Detwiler'in, öksüzleri ırmağın karşı sahiline geçirmekte çok faydası oldu.

Bay Mc Afee'yi görmekten çok memnun oldum. Onunla yetimhanenin durumunu konuştuktan sonra anladım ki, geleceği gören ve çocukları çok seven bir Genel Müdürümüz var. Kendisi olanağı olan her konuda onlara fırsat vermek istiyor. Urfa'da kısa süre kaldı. Sabah Diyarbakır'a hareket etti ve dört gün sonra döndü. Bu arada Mardin'e de gitmiş ve bütün öksüz ve yetimlerin Suriye'de iki yere taşınmasını sağlamış.

Biz derhal otomobili on sekiz-yirmi çocukla ırmak kenarına gönderdik. Yataklarını peşlerinden giden arabalar götürdü. Cerablus'ta Fransız komutan ihtiyacımız olan alanı, istasyon binalarında verdi. Oraya ben bir aşçı da gönderdim. Yine Urfa'dan en becerikli adamımızı, Bağdat Demiryolu üzerinden, haftada iki kere çocukları Halep'e götürsün diye gönderdim.

Bütün bunlara rağmen, dış dünya ile iletişimin istenen bir şey olduğu meydana çıktı. Pazartesi sabahı otomobil yine çocukları alarak, her vakitki gibi, Fırat kenarına gitti. Her zamanki gibi o akşam saat altıda dönmesini bekliyordum. Ama dönmedi. O geceyi kuşku içerisinde geçirdim. Arabanın bozulması dışında bir şey olmamıştır, diye düşünüyordum. Önemli bir şeyin olmadığına dair bir haberin geleceğine güvenim vardı. Bir haber de gelmeyince ne olduğunu anlamak için Hükümetin yardımını istedim.

Birçok yere telgraf çekildi. Otomobilin Pazartesi sabah, ırmak yönüne gittiğini ama sonra görülmediğini öğrendik. Çarşamba günü ikindi üstüne kadar bir haber alamdım. Otomobil ırmakta Fransız tamircilerin uğraşlarına rağmen çalışmamıştı. Halep'e yeni parçalar için telgraf çekilmişti. Cuma günü, tepeyi çıkarken sesini duydum.

Bu kaza bize çocukları Reo ile göndermenin bir şey kazandıramayacağını gösterdi. Demiryolundan Urfa'ya tuz taşımak için, bir araba kervanının geldiğini duydum. Cerablus'a boş döneceklerdi. Ben onları çocuklar için sağladım. Bu yoldan birçok çocuğu yatakları ve eşyasıyla birlikte gönderebilecektim.

Bundan sonra Yetimhaneyi hızla boşalttık. En son araba kervanını izlerken, üç yıldır baktığım bu kadar çok çocuğun virajı dönüp kaybolduğunu görünce artık Urfa Yetimhanesinin geçmişte kaldığını anladım.

Yetkililerden her türlü yardımı aldım. Çocukları Fransız Mandası toprağına geçirirken hiç bir engel çıkmadı. Bana yıllarca edindiğim deneyim, bu kadar güzel barış, yardım ve iyi niyet süresinde, keyif kaçırıcı bir eylem beklememe neden oluyordu.

Bir girişim oldu ama korktuğum olmadı. Üzerimdeki birçok görevin arasında Amerikalı hanıma çelmeyi taktılar. Amerikan mülkünün ve Alman Doğu misyonunun geri kalmış vergilerini ödetemediler. Kent suyunu kestiklerinde, su sıkıntımdan dolayı, bin altın liradan az olmamak şartıyla, gelip kilometrelerce su yolunu tamir ettireceğimi umut etmişler. Birgün bakmışlar ki Amerikalı bayan kendi kuyusunu kazmış ve şehrin en iyi suyuna sahip olmuş. Beni Müslüman öksüz ve yetimlerle tehdit edip başka yerlerde verilen altınlardan bahsetti-

ler. Sandılar ki istenilen parayı vermeye korkuyorum. Ben de, "Amerika'dan öksüz ve yetimler veya Urfa'ya yardım için gönderilen parayı, New York'taki özel komitenin buyruğu olmazsa ödeyemem" dedim. Birçok kere blöflerini gördüm. Yenilen ben olmadım.

Şimdi bir kere daha Gazino'yla kendilerini denediler. Gazino, çadırların yanında seti olan bir gezi yeriydi. Özellikle kentin erkekleri için. 1919 yılında birkaç gün için Halep'e gittiğimde bizim çocuklar setin üzerindeki bazı taşları almışlar. Yaptıkları doğru değildi. Takip eden iki yıl içerisinde başkaları da taşları aldılar. Yaptıklarından dolayı çocukları uyardım. Tepenin altında özel evlerin ve Türk okullarının savaş sırasında Eski Yetimhanedeki eşya ve makineleri alıp zenginleştiklerini unutmamıştım. Oradaki, kapları sökülmüş kitap yığınına bakıyordum. Ayakkabı yapmak için deri ve kartona ihtiyacı olan Vandallar tarafından kapları sökülmüştü. Bu yaptıkları yanlarına kâr kalmasın diye bir şeyler yapmak istiyordum.

Ayrılmadan kısa süre önce Belediye bana yazılı uyarı gönderip Gazino'nun taşlarını yerine koyup ilk durumuna getirmemi istedi.

Belediyeye ve Reisine isteklerini göz önüne almam için "Savaşta Amerikan mülkünden alınan ve alımı o zamanki kayyum tarafından protesto edilen, dört bin yük işlenmiş taş, zorunlu Ermeni işçiliğiyle teknik okulun yapımında kullanılmıştır. Önce bu hesabın önce görülmesi gerekir" dedim.

1920 kuşatması sırasında 1000 altın Liralık çadırımız alınmıştır. Bu paranın derhal ödenmesi. Erkek çocuk elbisesi dolu on beş denk, kuşatma esnasında Yetimhaneden alınmıştı. Dengin tanesinin yüz liradan ödenmesi. Eski Yetimhanenin, şimdi Müslüman okullarını donatmış eşyasını ve Teknik okulun ma-

kinelerini de hatırlattım. Onlardan rüzgâr değirmeniyle, yerleşik motorun karşılığının da ödenmesini istedim.

Mektubumda, bu hesapların çözülmesinden sonra Gazino'nun durumunu düşünüp elimden geleni yapacağım üzerine güvence verdim. Bu mektuba bir yanıt almadığımı bildiririm.

27 Nisan'da gitmeye hazırdım ama gideceğime üzülüyordum. Kenti, dağları ve ovasıyla, güneş çıkıp batarken aldığı renkleriyle, gösterişli kalesi ve leyleklerin yuva yaptığı kulesiyle seviyordum. Tamamladığımız evi, evimiz sayıyorduk ve güllerim yeni açacaktı. Susam çiçekleri mosmor ve aslanağızları da kırmızı-sarı açmıştı. Çadırlar boştu ve her taraf sessizdi. Burada yalnızlık çekmiştim ama yaşam hiçbir vakit tekdüze olmamıştı. Meslektaşlarımın hiçbiri bir yıldan fazla kalmamıştı. Fransız birliğinin toplu kırımından sonra Teğmen Weeden beni bırakmamıştı. Her tarafın sakin olduğu ve öyle kalacağını anladıktan sonra gitmişti. Ve şimdi beni birçok yönden mutlu eden yerden ayrılıyordum. Hesapları kapattım, son makbuzu imzaladım ve anahtarları başka birine verdim.

Urfa'da son günüm. İkindi üstü saat üçteki, Cerablus'tan hareket eden trene yetişmem için sabah erken yola çıkmamız gerekiyordu. Bir aralık çok kalabalık olan ailemden üç kişi kalmıştık. Mısır'daki ablasına gidecek olan sekreterim Bayan Elmas Tahmazyan, aşçı, sadık Hanna ve beni gündelik ev işlerinden kurtaran sadık hizmetçim Feride. Yanımızda getir götür işleri için bir de büyük çocuklardan biri vardı.

Her zamanki gibi polis komiseri, benim dışımdaki herkesi kapsayan bir belge ile geldi. Benimki özel olmalıydı. Tatile çıkmak için kaç kere istedimse reddedildiğimden, Mutsarrıftan, Cerablus'a gidip tren bekleyen çocukları görmek için istediğimde, derhal verilmesi beni şaşırtmıştı. Son kere gitmek

için istediğimde, Mutasarrıf bir öncekini yenileyeceğini söylemişti.

Bu sabah komiser diğerlerinin belgesini verince ve bizi beklettiği için özür dileyip önümüzde eğilince, "Vesikam nerede?" diye sordum. "Holmes Hanımefendi, sizin ihtiyacınız yok. Siz serbestçe, belgesiz gidebilirsiniz" dedi. Doğuştan gelen hakkıma tekrar sahip olduğumu hissettim. Eski günlerdeki gibi tekrar hareket edebilen, Hür Doğmuş bir Amerikalıydım.

Dört saat sonra büyük ırmağa varmıştık. Beni kürek çekerek karşı kıyıya götürmek için Fransız askerleri bekliyordu. Akıntı ve ırmağın ortasındaki bir ada dolayısıyla bu güç bir işti. Bir saatc ırmağı gcçtik. Artık Urfa'nın öteki yakasındaydık. Sevgili Urfa ufuk çizgisinin altında kalmıştı.

İki buçuk yıldır tren görmemiştim. Rahat bir kompartımana (yük vagonu değil) girmek ne kadar uygar ve lüks bir şeydi. Tekerleklerin altımda döndüğünü ve beni Halep'e götürdüğünü duymak ne güzeldi.

Beş saat sonra, Halep şehri ışıkları ve otomobilleriyle ne kadar büyük görünüyordu. Biri beni istasyondan almaya gelmişti. Baron Oteli'ne girdiğimde, özellikle çok güzel, beyaz bir küvetin içinde banyo da yapınca, bu kadar olağanüstü şey görmediğimi sandım.

Burada tekrar uygarlığın içindeydim. Yemeklerle birlikte beyaz ekmek ve tereyağı veriliyordu. Bir hafta sonra Beyrut'a varınca Halep'te uygarlığın smırmda olduğumun bilincine vardım. Kahire bir adım ileriydi. Paris ve Londra doruktaydı. Batıya doğru gidince en görkemlisine, benim Amerika'ma gidiyordum.

XV

HERŞEY NASIL SONA ERDİ

Bir sabah Halep'ten trenle ayrıldım. Suriye'nin Çoele ovasında, asıl Lübnan sıra dağları ile Anti Lübnan dağları arasında tren giderken, Suriye'yi seven birine bir sevgi ve hoş geldin iletisi geliyormuş gibiydi. Yükselen Ras el Kadib bana yalnız arkasını gösteriyordu. Hızla eriyen karlar susuz toprağa ırmaklar gönderiyordu. Sunnin ve Keneş yaklaşan yaz için doruklarını Suriye güneşinde gösteriyorlardı. Güneş batarken Hermon ne kadar görkemliydi. Sofir'i tırmanırken sıra dağların tepelerini görüyorduk. Hammana vadisinin ay ışığında olağanüstü güzelliğini gördük.

Önce B'hamdun'da sonra Aaleih'de durduk. Deniz kenarındaki Beyrut çökmüş bir aslana benziyordu. Milyonlarca ateşböceğine benzer binlerce ışık, yanıp sönüyordu.

Trenimiz gece yarısına yakın Beyrut'a vardı. Ertesi sabah Ras es Şukka'ya kadar olan kıyının görünüşüki; arkasında Suriye'de ki ilk aşkım Trablus ve Lübnan'ın görkemli kraliçesi Sunnin vardı.

Sıkıntılı yıllardan sonra Suriye'nin fısıltılı yüksekliklerine

ve ovalarına, her vakit değişen dost denizine, Arapça'ya ve bu benzersiz dilin kültürüne ve bunların hepsine özlem çeken benim için, her şey ne kadar güzel ve doyurucuydu. Eski dostlar, hatırlanan selamlar ve içinde tekrarlanan ve yine tekrarlanan barış dileği. Hatırladığım yerlere, Basın, Kilise, okullar ve büyüyerek Üniversite olmaya yönelmiş Koleje gittim.

Urfa'daki çocuklarım Mameltain sırtlarında Ghazir'e yerleştirilmişti. Oraya bir an önce gidip bir kere daha yüzlerini görüp seslerini duymak istedim. Selamlama gülümsemelerinin yerine, hatırlayabildikleri tek annenin ve Urfa'daki çadırlarda geçirdikleri aile yaşamının özlemini çekiyorlardı.

Önce de konu edilmiş ve ölmekte olan sevgili Meryem çok hasta olduğundan her vakit, ki gibi gülümseyemedi. İnsan onun acı ve bitkinlik günlerinin sona ermesini istiyor. Orada hastalığın ve ayrılığın yeri olmayacak ve gerçek anasıyla buluşacak.

Küçük Daveed büyük bir çocuğun sırtında Bayan Holmeth'i görmek için koşarak gelirken nasıl gülüyordu. Kendisi hafif peltekti. Büyük, küçük onları tekrar görmek nasıl bir sevinçti. Her zamankinden fazla, benim olduklarını duyumsadım. Onlara genç yaşamlarını tekrar vermek, vücutlarının güçlü ve sağlıklı olmasını durgun yüzlerinin gülümsemeyle aydınlanmasını ve gözlerinin parlamasını görmek, onların gülmesini, şarkılarını ve oynarken seslerini duymak benim ayrıcalığımdı. Bu anasız babasız çocukların sorumluluğu ve seni "anne" diye çağırmaları son derece tatlıydı ve hiçbir vakit kimseye böyle bir ilahi ayrıcalık verilmemişti.

Halep'te General de la Mothe'yi görmüştüm. Urfa'nın kuşatılması ve tutsak Fransızları üzerine yazışmıştık. Yazıya ko-

yamayacağım o trajik günlere dair bilgiyi tutkuyla istemişti.

Şimdi de General Gouraud'yu, Fransa'nm büyük evlatlarından birini görecektim. Üniformasının boş kolu ve topallaması ülkesine yaptığı özveriyi anlatıyordu. Onu ilk Amerikan Genel Konsolosluğu'ndaki toplantıda, sonra Suriye'nin ilk Parlamentosunun açılışı için Pines'te konağındaki baloda ve en son diğer misafirlerin, ünlü yazar Henry Bordeaux ve kızının olduğu ufak bir öğle yemeğinde görmüştüm.

O gün General Gouraud'nun taktığı madalyalardan biri bana yabancı gelmedi ve bunun Amerikan madalyası olup olmadığını sordum. O tatlı gülümsemesiyle, "Evet" dedi "Sizin Amerikan madalyanız. Sizin şerefinize taktım."

Sonra dikkatimi duvardaki Gobelin halıya çekti. Onun Versailles sarayından geldiğini ve Fransız hükümetinin verdiğini söyledi.

"General Giraud'nun Fransa'ya verdiğine karşılık, Fransa ona ne verse yetmez" dedim.

"Sayın Bayan bu armağan Guraud'nun kendine değil, Yüksek Komiser Giraud'ya verilmiştir." Bu kendisinin alçakgönüllü bir değerlendirmesiydi.

Bir kere daha konaktaki toplantıdaydım. Olağanüstü yemekte yüksek Fransız yetkilileri, Amerikan konsolosu ve memurları ve oradaki Amerikan toplumunun üyeleri vardı.

General Giraud'yu selamladıktan sonra alçak sesle, "Croix de Guerre, nişanını almadınız değil mi?" diye sordu.

"Ben mi?" diye şaşırdım. "O şerefi elde etmek için bir şey yapmadım" Gülümsedi ve "Onu sana vereceğim" dedi. Her-

kesin susmasını icap ettiren bir sesle, Fransa'nın niçin Yakındoğu Yardım Kurulu'nun bir çalışanına "Palmiye yapraklı Croix de Guerre" madalyası vermesi gerektiğini anlattıktan sonra resmi belgesini okudu. Belge, Urfa'da yapmak ayrıcalığını aldığım küçük işi abartıyordu.

Madalyayı iliştirdikten ve elimi öptükten sonra, oradaki Amerikalıların ve Fransızların kutlamalarını kabul ettim.

General Gouraud'nun kolunda yemek odasına giderken keşke son moda bir kıyafetim olsaydı diye üzüldüm. Bütün bu toplantı Urfa'daki Yardım Kurulu Çalışanı içinmiş.

Bütün diğer bayanların modaya uygun giyinmiş olduklarını üzüntü içinde görüyordum, benim giysim ise dört yıllıktı. Herkes o kadar nazikti ki siyah elbiseme bakmayacaklarını umuyordum. İstiyordum ki göğsümün üzerindeki parıltıya baksınlar. O bana takılmak için bir yıl uygun fırsat beklemişti.

Ertesi sabah bir Buick otomobiliyle Amerika'ya gitmek üzere yola çıktım. Hayfa, Kudüs, Kahire ve İskenderiye yoluyla gidecektim. Böylece yaşamımdan bir bölümü kapatıyordum.

Başlangıçta Urfa'ya gittiğim için pişmandım. Arapça'mdan gurur duyuyordum ve gönderildiğim yerde dilsiz olacaktım. Ne kadar yanlış düşünmüşüm. Arapça'yı çok kullanışlı buldum. Urfa'da bu dili çok kişi konuşuyordu ve Türkçe de, yüzde doksan beş Arapça ve Farsça'ydı. Gündelik işimde konuşacak kadar Arapça öğrendim. Telgraf ve mektupları kolayca okuyordum.

Yetimhanenin gündelik masraflarının hesaplarını Türkçe tutmak mecburiyetindeydim, çünkü satın almacı Arapça bil-

miyordu. Aşçı Hanna hesaplarını Arapça veriyordu, onu da İngilizce'ye çeviriyordum.

Çok geniş bir hareket alanım vardı. İşim güçtü ve birçok konuda üretime dayanıyordu. Yanımdakilere yararlı olmak, muhtaca elini uzatmak, çıplağı giydirmek, sevgiyle küçüklerle ilgilenmek; bütün bunları yapmak için işim büyük bir programı kapsıyordu.

Yaptığım işler için, yalnız para veren bir örgütü temsil ettiğimi düşünmüyordum; paranın kaynağı olan, kendilerinden başkalarını düşünen insancıl Amerikalıları, yalnızca binlerce dolar verenleri değil yirmi beş veya elli sent verenleri, gündeliklerinden ver okul çocuklarını düşünüyordum. Yeni Türkiye bile, modern ve insancıl yöntemlerle yönetimin güzelliğini gördü.

Arapça'da, Yakındoğu'da herkesin bildiği bir selam sözü vardır; "marhaba" anlamı, geniş yer demektir. Yollarda, sokaklarda gelip geçeni Marhaba diye selamlarsanız, gülümseyerek Marhabatine yanıtını alırsınız. Yani iki geniş yer.

Urfa'da geçirdiğim bu değerli yılların öyküsünü bitirirken gözümün önünden yıkılmış yaşamlar, kırılmış kadınlık onuru, kirlenmiş çocuklar geçiyor. Onları kurtarmak için ben ve meslektaşlarım çalıştık. Küçük Daveed elini selamlamak için kaldırıyor; Maritza dizini kırarak selam verirken, sokaklarda dilenirken bulduğumuz üç yaşındaki Annmarie'nin elini tutuyor. Şimdi büyüdüler, Yetimhanenin duvarlarını aşıp dünyaya açılmak için kitap istiyorlar.

Gözlerimin önünden birbirinin peşinden geçerken, ne istediklerini biliyorum. Onların elde ettikleri şeyin, zamana

dayanacağından güven duymak istiyorlar. Bu da sevgidir. Yiyecekleri, barınakları ve okulları olmalı ve ellerinde bir alet tutmalılar, ama onların asıl istediği birinin onlara ilgi göstermesidir. Doğru yolda gittiklerinden güven duyacak, eğer yanlış yolda iseler onları doğru yola getirecek ve bir olanak daha verecek birinin olması...

Şimdi onlara bakın. Genç erkek çocuklarının yakışıklı, kızların nazik selamlarına bakın. Onların genç seslerinden "Marhaba Amerikalılar" demelerini duyun.

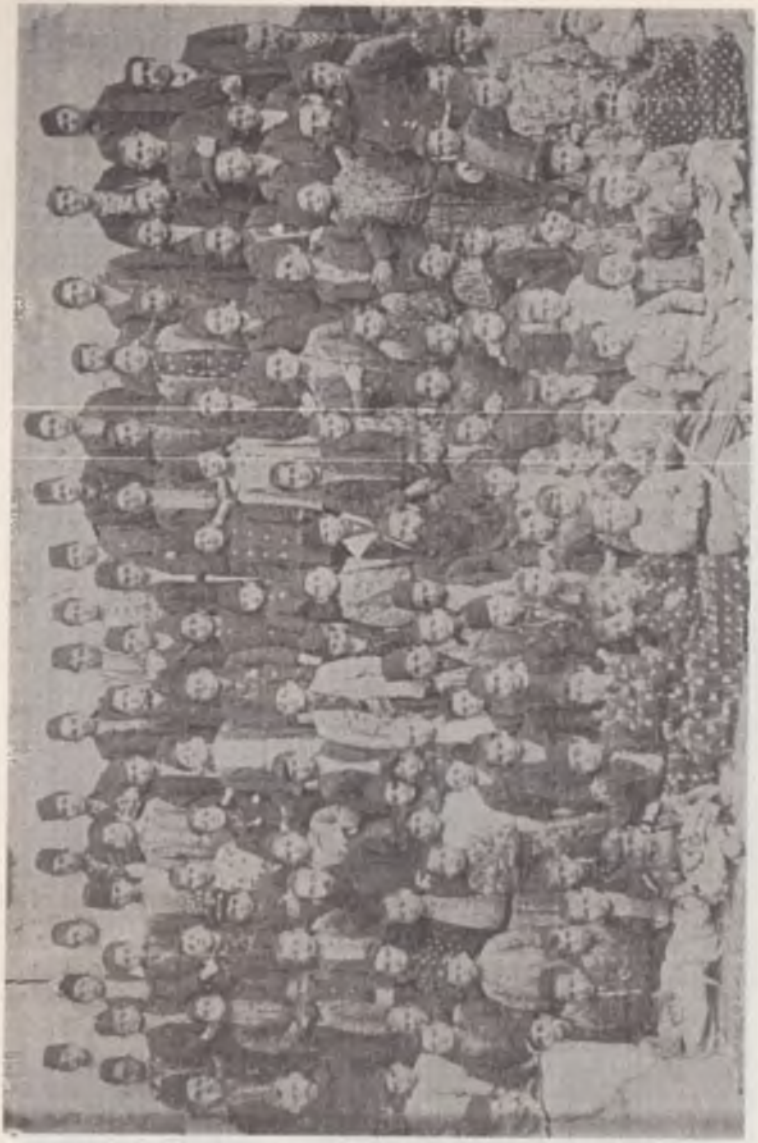
Onlara yanıt olarak"Merhabatine çocuklar" diyorum, sizi iki geniş yerde bulalım.

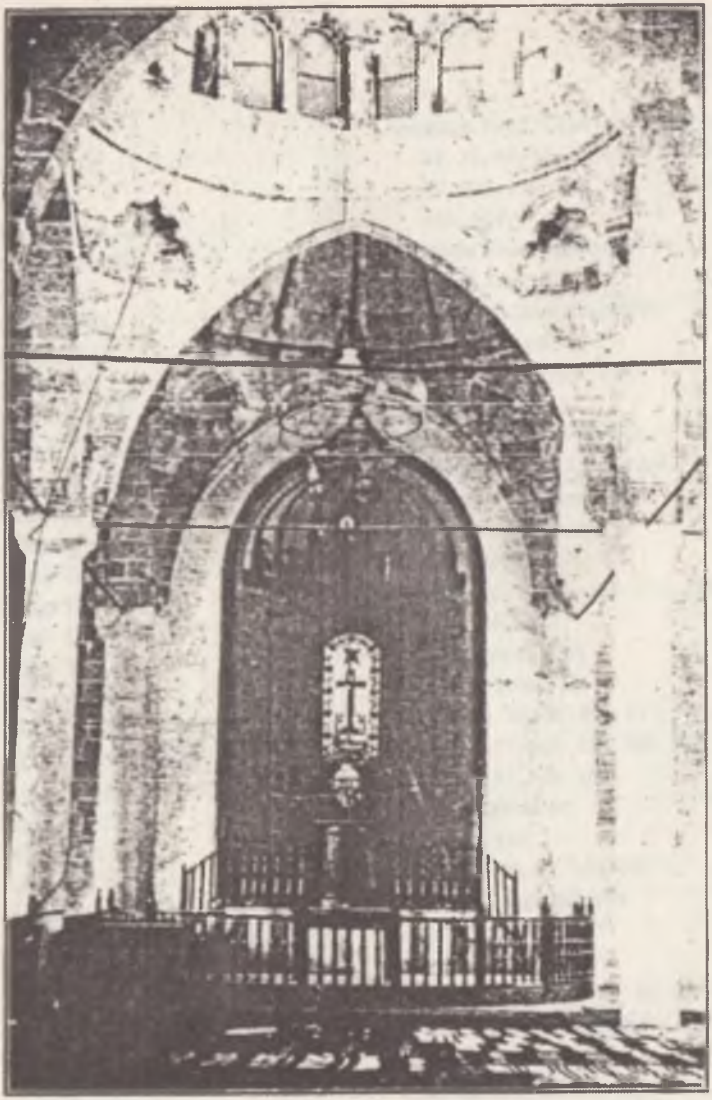
*



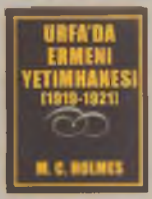
Missionari, Professori ed Alunni della scuola d'Orfa.







MEZOPOTAMYA KİTAPLIĞI



"Panislamizm onları yeni ve saldırgan bir tutum içine sokabilir. Bu durum eski İmparatorluğu daha da bozabilir. Ankara Meclisi'nin açıkladığı, dinin devletten ayrılması, yeni milliyetçi geminin çarpıp kendini batıracağı kaya olacaktır. Bu açıklama yalnız Türkiye ile değil, bütün İslam âlemi ile ilgilidir ve son sözü o söyleyecektir. Veya insanlığın politik işlerinde yeni bir şafağın işareti, uluslar arasındaki son büyük birim, ilerleme ve dürüst devlete yandaş olacaktır. Bunlar olmadan hiçbir ülke büyük olamaz." M. C. Holmes (Önsözden)

Kitapların içinde saklanıp kalan, hatta zaman içinde çürümeye bırakılan insanlığın geçmişi vardır. Bu geçmişi sonuçta yine de kitaplar anlatmaktadır. Elinizdeki *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi*'nde de sayfalar arasında kalan bir insanlık dramıvardır.

Üzerinde yaşadığımız toprakları kazıyınca, altından çıkanlarla yüzleştikçe ürperiyoruz. Demek ki tarih, insan için en büyük yüzleşmedir.



yabo